

LIETUVOS RESPUBLIKOS
SEIMAS

Parlamentarizmas LIETUVOJE

Lietuvos Steigiamasis Seimas, reiškdamas Lietuvos žmonių valią, proklamuoja esant atstatytą Nepriklausomą Lietuvos Valstybę, kaip demokratinę respubliką, etnologinėm sienom, ir laisvą nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitom valstybėm.

Rezoliucija Steigiamojo Seimo vienu balsu priimta.

1920 m. gegužės mėn. 15 d.

LIETUVOS RESPUBLIKAI – 100

2020-IEJI – STEIGIAMOJO SEIMO ŠIMTMETČIO METAI

Kol dievs negyvens kieniem
īmajam sirdij, kol šam pasaulē
nebūs laimes ir varēmo.

Atkargail

Laisva motoris Laisva tauta

Padevīte motoris pāpūcinti dori
pasieksite daugu, aut zemi.

J. Mustāte - Paolīnīšs

Kaipu žydas, aš didinājusi, kad priekš
sau tautai, kuri nekuomet nēko neslēg.
daro; kaipu lietuvīs, aš norēšau pēri
klusdyti valstybei, kuri nekuomet
nēko neslēgs.

Žilkelsteina

Ir lietuvos nepriklausoma valstybē ir
jos reiškējas št. Seimas yra tikta išelavos
lietuvos liandies drasios gyvūlēs ir jos elapto
siehimo ir nepergalimo žengimo prie autis-
čiansioj žmonijs idealo - laisvės.

Atkargail Vargvairis

LIETUVOS RESPUBLIKOS
SEIMAS

Parlamentarizmas LIETUVOJE

Vilnius, 2020

LIETUVOS RESPUBLIKAI – 100

2020-IEJI – STEIGIAMOJO SEIMO ŠIMTMEČIO METAI

Straipsnių rinkinys „Parlamentarizmas Lietuvoje“

Tekstų autoriai:

Česlovas Juršėnas, prof. dr. Rimvydas Petrauskas,
prof. dr. Zigmantas Kiaupa, prof. dr. Rimantas Miknys,
dr. Algimantas Kasparavičius, doc. dr. Algirdas Jakubčionis,
dr. Alvidas Lukošaitis, prof. dr. Marija Drėmaitė

Redakcinė kolegija:

Prof. dr. Arūnas Gumuliauskas (pirmininkas),
dr. Arvydas Anušauskas, Česlovas Juršėnas,
prof. dr. Vytautas Sinkevičius

Recenzavo:

Prof. dr. Zenonas Butkus, prof. dr. Rasa Čepaitienė,
prof. dr. Giedrė Jankevičiūtė, prof. dr. Jūratė Kiaupienė,
prof. dr. Antanas Kulakauskas, doc. dr. Eligijus Raila,
doc. dr. Vladas Sirutavičius

Konsultantai:

Dr. Vilma Akmenytė-Ruzgienė, Žydrūnas Mačiukas,
Valdas Sinkevičius, Nerijus Vėta, Artūras Zeleniakas

Redaktorė

Gražina Belickienė

Dailininkė

Elona Marija Ložytė

Maketavo

Tomas Rastenis

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

© Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarija, 2020

© Česlovas Juršėnas, 2020

© Rimvydas Petrauskas, 2020

© Zigmantas Kiaupa, 2020

© Rimantas Miknys, 2020

© Algimantas Kasparavičius, 2020

© Algirdas Jakubčionis, 2020

© Alvidas Lukošaitis, 2020

© Marija Drėmaitė, 2020

ISBN 978-609-8143-16-4

Turinys

Česlovas JURŠĖNAS

PRATARMĖ	7
----------	---

Rimvydas PETRAUSKAS

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS SEIMO GENEZĖ	9
Ištakos: valdovo taryba ir suvažiavimai	9
Institucinio seimo pradžia	15

Zigmantas KIAUPA

ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKOS SEIMAS 1569–1793 M.	19
Respublikos valstybinė sąranga ir Lietuvos savitumai	19
Seimo darbo tvarka	27
Seimai valstybės gyvenime	32
Literatūra	40

Rimantas MIKNYS

LIETUVA TARP SENOJO IR NAUJOJO PARLAMENTARIZMO (NUO 1795 IKI 1917 METŲ)	41
--	----

Algimantas KASPARAVIČIUS

LIETUVOS MODERNUS PARLAMENTARIZMAS 1905 (1918)–1940: RAIDA IR PROBLEMOS	48
Modernaus parlamentarizmo aušra: idėjos kristalizacija	48
Nuo idėjos iki praktikos	55
Steigiamasis Seimas	58
Pirmasis Seimas	65
Antrasis Seimas	68
Trečiasis Seimas	74
Tarpuseimis	80
Ketvirtasis Seimas	82

Algirdas JAKUBČIONIS

NEBUVUSIO PARLAMENTO ISTORIJA	85
-------------------------------	----

Alvidas LUKOŠAITIS

PARLAMENTARIZMAS, PARLAMENTAS IR PARLAMENTINĖ DEMOKRATIJA LIETUVOJE 1990–2020 M.	97
1. Parlamentarizmas Europoje ir <i>esprit de corps</i> reikšmė parlamentinei demokratijai Lietuvoje	97
2. Parlamentas ir modernios atstovaujamosios demokratijos bruožai	107
3. Seimo – vykdomosios valdžios institucijų santykiai ir parlamentinė kontrolė. Parlamento opozicijos statusas	116
4. Parlamento veikla teisėkūros srityje	124
5. Lietuviškojo parlamentarizmo bruožai: koks parlamentarizmas? koks parlamentas?	130
Politinių partijų pavadinimų santrumpos	133
1 priedas. Politinių partijų atstovavimas parlamente: frakcijų skaičius ir dydis, 1990–2020 m.	134
2 priedas. Parlamento narių išsilavinimas, 1990–2020 m. kadencijos	136
3 priedas. Seimo opozicijos lyderiai	138
4 priedas. Parlamento veikla teisėkūros srityje: 1992–2020 m.	140
5 priedas. Lietuvos Respublikos Seimo pirmininkai, 1990–2020 m. kadencijos	143

Marija DRĖMAITĖ

PARLAMENTINIAI PASTATAI MODERNIOJE LIETUVOJE	144
Parlamentinių pastatų ištakos	144
Lietuva tarp naujųjų Europos valstybių 1918–1940 m.	145
Seimas laikinojoje sostinėje Kaune	145
Sovietų valdžia ir jos valdžios įstaigos	
Lietuvos SSR sostinėje Vilniuje (1944–1990 m.)	154
Atkūrus valstybingumą	162
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	167

Česlovas JURŠĖNAS

Žurnalistas, politikas, visuomenės veikėjas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras. 1990–1992 m. Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo deputatas, 1992–2012 m. Seimo narys, 1993–1996 m., 2008 m. Seimo Pirmininkas, 1992–1993 m., 2004 m. laikinai ėjo Seimo Pirmininko pareigas, 2000–2002 m., 2004–2006 m., 2009–2012 m. Seimo Pirmininko pavaduotojas, 2002–2004 m., 2006–2008 m. Seimo Pirmininko pirmasis pavaduotojas. M. Romerio universiteto garbės daktaras (2004), Visuotinės lietuvių enciklopedijos Mokslinės redakcinės tarybos narys, Lituanistikos tradicijų ir paveldo įprasminimo komisijos pirmininkas (2004–2008). Lietuvos socialdemokratų partijos garbės pirmininkas (nuo 2011 m.). Parengė ir išleido pirmuosius Lietuvoje žinybus tarptautine tematika: „Pasaulio šalys“ (1978), „Tūkstantis pasaulio veikėjų“ (1982), „Tarptautininko žinynas“ (1983). Apdovanotas Lietuvos nepriklausomybės medaliu (2000), ordinu už nuopelnus Lenkijos Respublikai Komandoro kryžiumi (2001), Vytauto Didžiojo ordino Didžiojo kryžiaus kavalierius (2004).

PRATARMĖ

XXI amžiaus pasaulyje yra beveik 200 valstybių. Įvairių: didelių ir mažyčių, su tūkstantmete istorija ir atsiradusių paskutiniaisiais dešimtmečiais, mononacionalinių ir multinacionalinių, multikultūrinių, multireliginių. Įvairios ir jų politinės sanklodos – nuo autokratijų, diktatūrų iki demokratinų santvarkų, parlamentinių demokratijų su pagarba žmogaus teisėms ir laisvėms. Pastarųjų šalių, kurių pasaulyje yra daugiausia, grupei priskiriama ir mūsų Lietuva.

O kiek gi metų funkcionuoja lietuviškoji parlamentinė demokratija? Ne tiek ir daug – nė pusšimčio metų nesusidaro: keleri metai tarpukariu, arba Pirmojoje Lietuvos Respublikoje, ir trisdešimt metų atkurtoje nepriklausomoje Lietuvoje. Žinoma, negalima užmiršti luominio parlamentarizmo, susiformavusio viduramžiais. O kada gi gimė mūsų senasis, kitaip sakant, feodalinis laikų parlamentarizmas? (Dėl moderniojo parlamentarizmo kilmės neaiškumų nėra – jis radosi 1920 m. gegužės 15 d. susirinkus Kaune į pirmąjį posėdį Steigiamajam Seimui). Taigi, kada? 1445 metais Gardine susirinkus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didžiūnams? Paskelbus vadinamąjį Karaliaus Aleksandro privilegiją 1492 m. (beje, tais pačiais 1492 metais Kolumbas atrado Ameriką)? O gal dar vėliau – 1529 metais, kai buvo priimtas Pirmasis Lietuvos Statutas? Svarstybių šiuo klausimu būta ir, reikia manyti, dar bus.

Manychiau, kad peno apmąstymams, diskusijoms šiais ir kitais lietuviškojo parlamentarizmo klausimais suteiks ir šis mokslininkų parašytas veikalas.

Knyga pradedama profesoriaus Rimvydo Petrausko straipsniu. Autorius pabrėžia: „Kaip ir kitur Europoje, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje Seimo, kaip luominio susirinkimo, genezė buvo nuoseklus procesas, kurio metu neformalūs pasitarimai valdovo aplinkoje ir platesni, tačiau aiškiau nereglamentuoti, suvažiavimai virto kokybiškai naujo tipo politine institucija.“ Anot autoriaus, skirtingai nuo daugelio kitų Europos valstybių, kurios Naujaisiais laikais vystėsi biurokratizuotos absoliutinės monarchijos linkme, Abiejų Tautų Respublikoje (ATR) ankstyvojo parlamentarizmo tradicija buvo ne pertraukta, o išplėtotą.

Ši tradicija, įsitvirtinusi, tiesa, vėlesniais amžiais ir kitoje geopolitinėje erdvėje, analizuojama profesoriaus Ziganto Kiaupos straipsnyje „Abiejų Tautų Respublikos Seimas 1569–1793 metais“. Autorius atskleidžia sūkuringą ir vaizdingą ATR Seimo (dvejų rūmų, lietuviškai-lenkiško,

tiksliau, daugiataučio ir daugiakalbio, vien vyrų dominuojamo) istoriją, analizuoja įvairius seimų pavidalus (karūnacinis, konvokacinis, konfederacinis, delegacinis, etc.), jų darbo tvarką, taisykles ir papročius. Parodoma prieštaringa, teisingiau vertinant, žalinga valstybei *liberum veto* praktika (ta proga neužmirštas ir Čičinskas, arba Vladislovas Sicinskis). ATR seimų veiklos viršūnė – 1791 metų gegužės 3-iosios konstitucija ir Abiejų Tautų tarpusavio įžadas. Bet tai buvo ir Seimo, ir pačios ATR gulbės giesmė. Trys kaimynės, imperialistinės valstybės sudraskė ATR, Lietuva tapo Rusijos imperijos aneksijos auka.

Prasidėjo kitas istorijos etapas – „Lietuva tarp senojo ir naujojo parlamentarizmo (nuo 1795 iki 1917 metų)“; būtent taip pavadintas istorijos mokslų daktaro Rimanto Miknio straipsnis. Tai buvo sunkūs ir baisūs dešimtmečiai. Bet Lietuva nenulenkė galvos, surengtas ne vienas anticarinis sukilimas, pakilo nacionalinio išsivadavimo sąjūdis. Pasinaudota visomis legalaus anticarinio veikimo galimybėmis, aktyviai dalyvauta pirmųjų Rusijos parlamentų (Dūmų) rinkimuose ir pačių I–IV Dūmų veikloje. Telktos šviesuomenės, bręstančios valstietijos pajėgos – ypač per Didįjį Vilniaus Seimą – žygiui už tautinę valstybę.

XX amžius – Lietuvos valstybingumo atgavimas, modernaus parlamentarizmo pradžia, ypatingas nacionalinio parlamento vaidmuo Lietuvoje („seimokratija“). Šie dalykai aptariami istorijos mokslų daktaro Algimanto Kasparavičiaus straipsnyje „Lietuvos modernus parlamentarizmas 1905 (1918)–1940 metai: raida ir problemos“. Autorius pateikia Steigiamojo Seimo atsiradimo istoriją, Valstybės Tarybos (pasak vieno mokslininko, mūsų Mažosios konstituantos) veiklą, demokratinius 1920 m. rinkimus (su moterų rinkimų teise, kurios tuo metu neturėjo ne viena Vakarų Europos valstybė). Visi Pirmosios Lietuvos Respublikos Seimai susiejami su neramia tarpukario istorijos eiga (vien ką reiškia Klaipėdos karšto atgavimas (atsiėmimas) su žygio didžiavyriu Ernestu Galvanausku ar Vilniaus bylos akligatvis). Skiriama dėmesio ir 1926 m. gruodžio 17 d. perversmui, ir modernaus parlamentarizmo numarinimui Prezidento Antano Smetonos autoritariniais laikais; įsidėmėtinas smetoninio IV Seimo vertinimas – „politiškai bebalis“, „vykdomosios valdžios politikos bedvasis šešėlis“.

1940 m. prasideda juodasis Lietuvos penkiasdešimtmetis. Nelieta nepriklausomos valstybės, nebėra ir normalaus parlamento. Ne veltui docentas Algirdas Jakubčionis savo straipsnį pavadinęs „Nebuvusio parlamento istorija“. Tiesa, autorius pažymi, kad paskutiniaisiais savo gyvavimo metais netikrasis parlamentas (LTSR Aukščiausioji Taryba) priėmė svarbią Nepriklausomybę atgausiančiai Lietuvai sprendimą.

Ypač reikalingu šiam leidiniui laikytinas daktaro Alvido Lukošaičio platus analitinis straipsnis „Parlamentarizmas, parlamentas ir parlamentinė demokratija Lietuvoje 1990–2020 m.“. Tai – modernaus parlamentarizmo Lietuvoje antrojo etapo analizė europiniame kontekste. Autorius aptaria ir istorinius, ir teorinius parlamentarizmo klausimus, analizuoja visų Antrosios Lietuvos Respublikos Seimų darbą, pateikdamas gausią faktologinę medžiagą, mokliškai apdorotą parlamentinę statistiką. Straipsnį autorius baigia svarbia įžvalga: „Dabarties procesus reikėtų vertinti ir kaip naują priminimą – parlamentu, parlamentarizmu ir parlamentinės demokratijos kultūra reikia rūpintis nuolat ir visiems“.

Knyga baigiama, atrodytų, specifiniu tokiam leidiniui straipsniu „Parlamentiniai pastatai modernioje Lietuvoje“. Jo autorė profesorė Marija Drėmaitė, dėstydamą parlamentinių rūmų Kaune ir Vilniuje istoriją, pristatydamą juos, jų interjerą, pastatų autorius, susieja lietuviškąją architektūros problematiką su europine, parodo mūsų architektūrą platesniame istoriniame fone.

Ir pastarasis straipsnis, ir visa knyga yra gausiai iliustruoti. Tai užtikrina šio svarbaus, jubiliejinio, leidinio patrauklumą, įdomumą, didesnę pažintinę reikšmę.

Rimvydas PETRAUSKAS

Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto profesorius, dekanas (2012–2020), Vilniaus universiteto rektorius (nuo 2020 m.), Lietuvos mokslų akademijos narys, Lietuvos nacionalinio istorikų komiteto prezidentas, Tarptautinės Vokiečių ordino tyrimų istorinės komisijos narys, buvęs Lietuvos mokslo tarybos valdybos pirmininkas, Valstybinės lituanistinių tyrimų sklaidos programos pirmininkas, Aukštojo mokslo tarybos narys. Apdovanotas Lietuvos mokslo premija (2019), Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordino Riterio kryžiumi (2018), Lenkijos Respublikos ordino Riterio kryžiumi (2019).

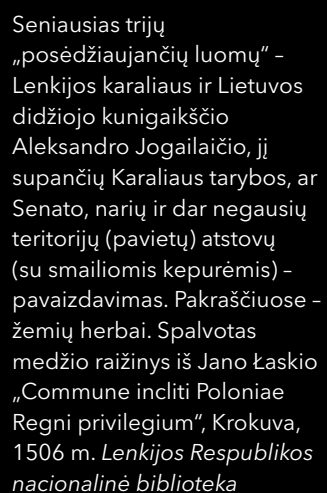
LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS SEIMO GENEZĖ

IŠTAKOS: VALDOVO TARYBA IR SUVAŽIAVIMAI

Parlamentarizmas – viena didžiųjų institucinių idėjų, šalia miesto savivaldos ir universiteto, kurią paliko krikščioniškieji viduramžiai. Europinio parlamentarizmo šaknys siekia XII–XIII a. sandūroje atsiradusius luominius susirinkimus – Anglijos parlamentą ir Prancūzijos generalinius luomus. Kiek vėliau susiformavo panašaus pobūdžio susirinkimai: reichstagas (Šv. Romos imperijoje), kortesai (Ispanijoje), riksdagas (Skandinavijos šalyse), *zemský sněm* (Čekijoje), seimas (Lenkijoje) ir kt. Svarbiausias požymis, kuris skyrė šiuos parlamentinio tipo susirinkimus nuo senųjų tradicinių dar gentinius laikus siekiančių sueigų (pavyzdžiui, Islandijos altingo), tai aiškiai išreikštas atstovavimo (reprezentacijos) principas. Parlamentas – institucija, kurią sudaro nustatyta tvarka politinės tautos išrinkti / deleguoti nariai, atstovaujantys juos išrinkusioms / delegavusioms bendruomenėms. Šis atstovavimo principas teisiškai ir instituciškai įtvirtino ir socialiai išplėtė tarp europinių visuomenių jau anksčiau egzistavusią kilmingųjų teisę patarimais daryti įtaką valdovo sprendimams. Konkrečioje istorinėje epochoje atsiradusių luominių susirinkimų raida Europoje turėjo aiškią kryptį ir dinamiką. Iš Vakarų Europos parlamentinės organizacijos modeliai atėjo į Vidurio Rytų, Šiaurės ir Pietų Europos šalis.

Kaip ir kitur Europoje, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje Seimo, kaip luominio susirinkimo, genezė buvo nuoseklus procesas, kurio metu neformalus pasitarimai valdovo aplinkoje ir platesni, tačiau aiškiau nereglamentuoti suvažiavimai, virto kokybiškai naujo tipo politine institucija. Ankstyvojoje monarchijoje valdžia funkcionavo asmeninių ryšių pagrindu, todėl nuolatinis valdovo tarimasis su didikais ir politinio konsensuso paieškos buvo bet kokio sėkmingo valdymo prielaida. Monarcho rengtuose pasitarimuose dalyvaujančiųjų sudėtis ir skaičius nebuvo niekaip apibrėžti ir formaliai priklausė vien nuo valdovo valios, tačiau jo pasirinkimą ribojo išankstiniai visuomenės lūkesčiai bei suvokimas, kas turi teisę savo patarimais daryti įtaką valdovo sprendimams. Jau pirmoje išlikusioje tarpvalstybinėje rašytinėje sutartyje – 1323 m. didžiojo kunigaikščio Gedimino sutartyje su Livonijos senjorais – valdovas dokumentą sudarė „patarus ir pritarus (*cum consilio et consensu*) mūsų išmintingiems vyrams“. Būtent apie tokį susirinkimą didžiojo kunigaikščio

Seniausias trijų
„posėdžiaujančių luomų“ –
Lenkijos karaliaus ir Lietuvos
didžiojo kunigaikščio
Aleksandro Jogailaičio, jį
supančių Karaliaus tarybos, ar
Senato, narių ir dar negausių
teritorijų (pavietų) atstovų
(su smailiomis kepurėmis) –
pavaizdavimas. Pakraščiuose –
žemių herbai. Spalvotas
medžio raižinys iš Jano Łaskio
„Commune incliti Poloniae
Regni privilegium“, Krokuva,
1506 m. *Lenkijos Respublikos
nacionalinė biblioteka*

dvare praneša 1324 m. popiežiaus legatų pranešimas, kuriame minima maždaug dvidešimties vyrų taryba, kurios akivaizdoje valdovas kalbėjosi su pasiuntiniais. Turbūt panašų susirinkimą turėjo omenyje Vokiečių ordino kronikininkas Petras Dusburgietis, ties 1306 m. data minėjęs didžiojo kunigaikščio Vytenio sušauktą *tractatus seu parlamentum*. Nėra jokio pagrindo šiame apibūdinime įžvelgti kaip tik tuo metu Vakarų Europos valstybėse besiklostantį luominių susirinkimų institutą. Tai buvo tradicinis, tik kitaip įvardytas, šaltinių nuo pat valstybingumo pradžios dažnai minimas pasitarimas (lot. *consilium*, vok. *tag*, rus. *coŭм*) didžiojo kunigaikščio aplinkoje – svarbi ankstyvųjų valstybių valdymo sistemos dalis. Kronikininko nuoroda, kad didikai į ją turėjo būti sukviešti, liudija išskirtinį šios institucijos charakterį. Dalyvauti joje buvo didikų teisė ir pareiga. Galima manyti, kad tokiuose susitikimuose valdovas kartu su įtakingiausiais pavaldiniais svarstė ir sprendavo svarbiausius šalies reikalus. Šios dvi struktūros – „kasdienė“ dvaro taryba ir platesnis kilmingųjų suvažiavimas valdovo dvare – išliko ir vėlesniais laikais ir buvo politinė erdvė, kurioje ilgalaikėje perspektyvoje formavosi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimas.

Ankstyvųjų Lietuvos politinių institucijų tyrimus sunkina XIV–XV a. šaltinių stygius. Net po šalies krikšto plintanti rašto kultūra sunkiai skverbėsi į ganėtinai konfidencialią politinės komunikacijos sritį. Fragmentiškas žinias apie pasitarimų ir suvažiavimų rengimo aplinkybes bei jų turinį randame kaimyninių kraštų (paprastai Vokiečių ordino, vėliau ir Lenkijos) kronikose, informatorių pranešimuose, laiškuose. Tyrimą komplikuoja ir viduramžių politinės terminijos nenuoseklumas. Antai „suvažiavimą“ apibūdinantis šaltinių terminas (lot. *conventio*, vok. *tag*, rus. polonizmas *сеймъ*) galėjo reikšti tiek platesnį didikų ir bajorų susirinkimą, tiek Ponų tarybos posėdį, tiek derybas su svetimų kraštų pasiuntiniais, tiek galiausiai institucinį bajorų seimą. Todėl šaltinių terminija turi būti nagrinėjama diferencijuotai, atsižvelgiant į šaltinio chronologiją bei skirtingas politines ir socialines dokumentų surašymo aplinkybes.

Didžiojo kunigaikščio Vytauto laikais (1392–1430) iki tol neformali valdovo taryba transformavosi į institucinę didžiojo kunigaikščio tarybą. Stiprindamas dvaro įtaką valstybės vidaus gyvenime, Vytautas įvedė vėlyvaisiais viduramžiais Europos valdovų dvaruose atsiradusį „nuolatinių tarėjų“ (lot. *consiliarius*) institutą, taip formuodamas didžiojo kunigaikščio tarybos sudėtį. Šalia vietos didikų tokiai tarybai priklausė ir svertimšaliai sekretoriai – „išsilavinę tarėjai“, kurie tapo svarbiais monarcho vidaus ir tarptautinės politikos formuotojais. Vis dėlto valdovo tarybos institucionalizacija liko neužbaigta. Didysis kunigaikštis tebevaldė ne institucijų, o asmenų padedamas, todėl toliau nebuvo nei nustatyto tarėjų skaičiaus, nei griežtesnės pasitarimų ar sprendimo priėmimo tvarkos. Pastebėtina, kad „tarėjo“ sąvoka LDK nevirto, kaip kai kuriose kitose valstybėse, asmens titulu. Didikai privačiuose dokumentuose niekuomet savęs „tarėjais“ nevadino, nors pamažu ir plito paprotys šalia savo vardo įrašyti pareigybes.

Šalia šios kasdienės valdovą lydinčios tarybos toliau egzistavo platesnis nereguliariai šaukiamas didikų suvažiavimas. Didžiųjų kunigaikščių dokumentų liudytojų sąrašų analizė rodo, kad svarbiausias veiklas – privilegijų skelbimą, užsienio pasiuntinių priėmimą, tarptautines sutartis – valdovai atlikdavo ir dokumentus išduodavo vykstant platesniajai tarybai, t. y. susirinkus didesnei kilmingųjų grupei, tokiu būdu kaskart užsitikrinant didesnę priimtų sprendimų legitimumą. Pavyzdžiui, 1432 m. didysis kunigaikštis Švitrigaila laiške Ordino didžiajam magistrui teigė, kad pasiuntinybės klausimą spęs Trakuose su ten susirinksiančia „mūsų pilnąja taryba“. Vis dėlto tuometinių politinių praktikų analizė rodo, kad rengiant sprendimus kur kas svarbesnį vaidmenį vaidino neformalus išankstiniai pasitarimai „siaurame rate“, kai tuo tarpu platesniame susirinkime buvo veikiau inscenizuojamas bendros valios deklaravimas. Pasitarimai siaurame rate (kartais

Horodlės unijos dokumentas, nustatantis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sujungimo su Lenkijos Karūna pobūdį. Horodlė, 1413 m. spalio 2 d. Krokuvos nacionalinis muziejus, MNK - Perg. 300

vadintoje „vyresniojoje“ ar „slaptojoje“ taryboje) vykdavo prieš kiekvieną platesnį suvažiavimą, siekiant apgalvoti būsimą renginio eigą ir iš anksto pašalinti prielaidas galimų nesutarimų eskalavimui. Todėl viešumoje valdantysis elitas paprastai pasirodydavo kaip vientisa ir konsoliduota grupė ir tik retos gerai informuotų šaltinių užuominos leidžia įžvelgti skirtingas grupuotes ar interesus jos viduje.

Valdovo tarybos ir ją išplečiančių bajorų suvažiavimų veiklos formos reikšmingai keitėsi po 1447 m. – Kazimierui Jogailaičiui tapus Lenkijos karaliumi, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje beveik pusę amžiaus nebūta atskiro valdovo. Monarcho asmenyje Viduramžių valstybėje koncentravosi realios ir simbolinės galios, todėl nuolatinio rezidavimo stoka neišvengiamai skatino didžiojo kunigaikščio tarybos funkcijų išaugimą ir jos tolesnę institucionalizaciją, bet

jau kita – Ponų tarybos forma. Tuo metu atsiranda ir pamažu valdovo tarybos sąvoką pakeičia „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tarybos“ (*consilium Magni Ducatus Lithuaniae*, rusėniškuose šaltiniuose – „Ponų tarybos“) sąvoka ir samprata. Ši institucija buvo atskirta nuo monarcho asmens ir galėjo rinktis atskirai. Kartu daugėjo didikų ir bajorų suvažiavimų, kuriuos šaltiniai vis nuosekliau vadino Didžiosios Kunigaikštystės žemės suvažiavimais (*conventus terrarum, conventio generalis*). Bendro monarcho valdomose šalyse ponų ir bajorų suvažiavimai galėjo būti dviejų lygių – bendri su lenkais ir vien lietuviški. Bendri lenkų ir lietuvių bajorų suvažiavimai Liubline arba Parčeve buvo numatyti jau 1413 m. Horodlės unijos dokumente (beje, suvažiavimai jame vadinti tada dar nespacificiniu žodžiu *parlamentum*). Tačiau apie pirmąjį organizuotą bandymą sušaukti lenkų ir lietuvių bajorų susirinkimą žinome tik iš Kazimiero Jogailaičio laikų. Šis 1453 m. suvažiavimas Parčeve, o ir vėlesni mėginimai rengti naujus buvo nesėkmingi – bendrų Lenkijos ir Lietuvos suvažiavimų / seimų tradicija nesusiklostė. Tačiau luominio susirinkimo idėja vis labiau populiarėjo Lietuvoje.

Lyginant su LDK Ponų taryba, didikų ir bajorų suvažiavimai buvo platesni dalyvių skaičiaus, geografijos, socialinio statuso požiūriu. Nors ir galima konstatuoti naują Kazimiero laikų suvažiavimų kokybę, vis dėlto iki 1492 m. jie taip ir neįgavo institucinio pobūdžio. Tokių „seimų“ veikla nebuvo reglamentuota potvarkiais, nebuvo nustatyta ir aiškesnė šaukimo tvarka (atstovų skaičius, geografija ir pan.). Valdovas dalyvaudavo ne visuose susirinkimuose, tiesa, jo iniciatyva buvo būtina juos šaukiant. Vargu, ar XV a. suvažiavimus kviesdavo specialiu rašytiniu dokumentu, ko gero, tenkintasi žodiniu kvietimu. Tai buvo gana atvira ir daugiafunkcė struktūra, kurioje, be Ponų tarybos atstovų, dalyvaudavo įvairūs suinteresuoti, tačiau iš esmės atsitiktiniai (pavyzdžiui, arčiau suvažiavimo vietos gyvenantys) bajorai. Toks „seimas“ toliau tradiciškai suvokiamas kaip valdovo ir bajoriškos visuomenės susitikimų, pasitarimų, teismų, privilegijų skelbimo vieta, o ne kaip specifinę reikšmę ir funkcijas turinti politinė institucija. Todėl nestebina tai, kad apie šiuos suvažiavimus, skirtingai nuo Ponų tarybos, nekalbama 1492 m. Aleksandro Jogailaičio privilegijoje. Kazimiero valdymo metu (1440–1492) nustatyta apie 15 tokių suvažiavimų (Vilniuje, Trakuose, Brastoje, Naugarduke). Šis skaičius smarkiai atsilieka nuo situacijos Lenkijoje, kurioje seimai rinkosi kone kas metus, tapo labiau instituciniai ir dažniausiai vykdavo toje pačioje vietoje – Piotrkove.

Šalia vietos politinės raidos didelės reikšmės Lietuvos Seimo, kaip parlamentinės institucijos, atsiradimui turėjo ir situacija platesniame Vidurio Rytų Europos regione. XV a. visose regiono karalystėse (Lenkijoje, Vengrijoje, Čekijoje) valdovai įsipareigojo nepriimti politinių sprendimų be vietos diduomenės atstovų sutikimo. Tokiame kontekste pamažu kilmingųjų visuomenėse paplinta teisinė norma, *quod omnes tangit, ab omnibus comprobari debet* („kas liečia visus, turi būti visų patvirtinta“). Taip atsiranda instituciniai principai, kurie ilgiems laikams lems vėlyvųjų Viduramžių ir ankstyvųjų Naujųjų laikų parlamentarizmo raidą. Tarp jų svarbiausias buvo vietose organizuojamas žemių ir sričių atstovų („parlamentarų“) rinkimas, kuris keitė senąją, masiškumu pagrįstą ir todėl politiškai mažai reikšmingą formalią visų bajorų teisę *viritem* (visiems bendrai) dalyvauti valdovo dvare šaukiamuose suvažiavimuose. Tokiu būdu XV a. Lenkijoje, Vengrijoje ir Čekijoje iš bajorų (kai kur ir iš miestiečių) atstovų sudaryti seimai tampa vieta, kurioje priimami ir skelbiami svarbiausieji nutarimai. Palengva nusistovėjo ir seimų kompetencija, kurioje vyravo naujo valdovo rinkimų, mokesčių ir kariuomenės klausimai. Lenkijoje ši raida atvedė prie bajoriškosios demokratijos *nihil novi* („nieko naujo apie mane be manęs“) principo, kurio paskelbimas 1505 m. užbaigė Lenkijos Seimo, kaip politinės institucijos, formavimosi procesą.

INSTITUCINIO SEIMO PRADŽIA

Taip pat ir apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų seimą, kaip politinę parlamentinę instituciją, galime kalbėti nuo to laiko, kai pasirodo aiškiai išreikštas atstovavimo principas. Pirmasis šaltinių paliudytas atskirų LDK sričių atstovų kvietimas į bendrą seimą žinomas iš 1492 m. Po ilgai valdžiusio tėvo Kazimiero mirties karalaitis ir iš anksto numatytas Lietuvos sosto įpėdinis Aleksandras Jogailaitis kartu su Ponų taryba laiškais pakvietė LDK sričių atstovus atvykti į naujo valdovo rinkimus. Atstovavimo principas suformuluotas dar labai nekonkrečiai – „dešimt ar dvidešimt vyresniųjų, ar kiek jums pasirodys reikalinga“. Tačiau reikšmingas pats jo pasirodymas. Tai buvo naujos ir ilgalaikės tradicijos pradžia: nuo šiol visi svarbiausieji šalies gyvenimui sprendimai bus priimami ir skelbiami seimo metu. Tiesa, bajorai dar ilgai juose vaidino antraeilį vaidmenį ir buvo veikiau besiformuojančio politinės ir administracinės informacijos perdavimo

tinklo dalis. Tokį požiūrį į naują instituciją gerai nusako vieno iškiliausių XVI a. pirmosios pusės Lietuvos didikų, LDK kanclerio ir Vilniaus vaivados Alberto Goštauto žodžiai: „Mūsų valstybėje seimai vyksta kitaip [nei Lenkijoje]: ką nusprendžia Karališkoji Didenybė ir ponai, tą būtinai privalo vykdyti mūsų bajorai. Mes kviečiame bajoriją į savo seimus iš dalies dėl pagarbos, o iš dalies tam, kad visi žinotų, ką nusprendėme.“ (1529).

Tačiau tai, kad būtent bajoriško Seimo metu tų pačių metų rugsėjo 29 d. buvo paskelbtas Pirmasis Lietuvos Statutas, o spalio 18 d. didžiuoju kunigaikščiu *vivente rege* pakeltas valdovo sūnus Žygimantas Augustas, liudija institucijos reikšmės augimą. Seimus šaukiama vis dažniau, ypač dėl išdų problemų, nes vykstančio karo su Maskvos valstybe metu augant išlaidoms kariuomenei, sprendimą dėl papildomų mokesčių galėjo priimti tik patys bajorai seime. Bajorai seimuose kaskart iš naujo įsipareigodavo sumokėti sidabrinę pašauktinės kariuomenės samdymui, o 1528 m. sutiko su pašauktinės kariuomenės surašymu – pirma išsamia LDK bajorijos ir jų dvarų revizija.

Naują parlamentarizmo kokybę liudija seimų institucionalizacija: 1512 m. pirmąkart suformuluojama Europoje (taip pat ir Lenkijoje) paplitusi dviejų atstovų iš vienos žemės (pavieto) taisyklė, kuri, iš pradžių vartota nesistemiškai, galiausiai virto įstatymu 1564–1566 m. reformų metu. Svarbiausios naujovės, atsiradusios XVI a. pirmos pusės seimuose: 1) nuoseklus seimo sąvokos (lot. *conventio generalis*, rus. соймъ вальный) vartojimas; 2) galutinis atstovavimo principo suformulavimas ir įgyvendinimas; 3) tiksliniai kvietimai, keičiantys atvirą ir iš dalies atsitiktinę ankstesnių suvažiavimų sudėtį; 4) seimo raštvedybos sukūrimas: bajorų prašymai ir valdovo nutarimai („atsakymai“). Šie prašymai ir atsakymai nuo 4 dešimtmečio įrašomi į Lietuvos Metrikos knygas, o teigiamai suformuluoti monarcho „atsakymai“ virsdavo naujais įstatymais. Nepaisant seimo institucionalizacijos pažangos, ilgą laiką neatsirado abstraktaus „LDK / Lietuvos Seimo“ pavadinimo, atskiri seimai juos įvardijant visuomet lokalizuojami – Vilniaus, Gardino, Naugarduko, Brastos, Bielsko seimai (lot. *conventio generalis Vilnensis*, *conventio generalis Brestensis*, rus. сойм вальный виленский, сойм вальный городеньский ir pan.). Kai kurie didikai sugebėdavo seimus surengti net savo privačiose valdose, kaip kad LDK kancleris ir Vilniaus vaivada Mikalojus Radvila, 1519 m. sukvietęs atstovus į Palenkės Goniondzą ir dėl to vėliau turėjęs teisintis prieš valdovą. Seimo vietos parinkimas galėjo virsti ir įtakingų didikų konkurencijos tema – 3 dešimtmetyje dėl aukštesnio rango atkakliai kovoję Vilniaus vaivada Albertas Goštautas ir Trakų vaivada Konstantinas Ostrogiškis seimus stengėsi pritraukti į savo pareigybinę vietą. Vis dėlto Vilniaus, kaip centrinės valstybės vietos, reikšmė lėmė, kad didžioji dalis seimų vykdavo šiame mieste.

Seimas instituciniu, organizaciniu ir politinės savimonės požiūriu buvo nauja struktūra, kurioje jau pastebimi nuoseklūs atstovavimo, kvietimo ir nutarimų skelbimo principai. Jei iš pradžių seimo kompetencijai priklausė tik didžiojo kunigaikščio rinkimo ir politinės santvarkos klausimai, tai netrukus prie jų prisidėjo karo ir su juo susiję mokesčiai, o greit ir dar įvairesni dalykai. Kadangi seimo darbas priklausė nuo nuolat šalyje nerezidavusio valdovo atvykimo, seimų sesijos užtrukdavo iki kelių mėnesių.

Seimo vaidmuo stiprėjo ne tik įstatymų leidybos požiūriu. Ne mažiau svarbu buvo ir tai, kad šioje institucijoje formavosi ir plėtojosi bajorų politinė savimonė. Seimas tapo forumu, kuriam iš įvairių valstybės vietų susirenkantys, skirtingomis kalbomis šnekantys ir skirtingą tikėjimą (katalikų, stačiatikių, vėliau protestantų) išpažįstantys bajorai išmoko aiškiau suvokti, suderinti, deklaruoti ir ginti savo interesus tiek valdovo, tiek diduomenės akivaizdoje. Seimo darbas pro-

Liublino unija. Dail. Janas Matejka, 1869 m. Drobė, aliejus. Varšuvos nacionalinis muziejus, MP 4760 MNW

fesionalėjo ir dėl augančios jo narių patirties. Pavietuose dažniau atstovais išrenkami tie patys asmenys (pastebėta, kad itin dažnai pavietų vėliavininkai), kurie vis geriau galėjo susitvarkyti su savo užduotimis ir panaudoti įgytas žinias, visų pirma apie jau anksčiau įsitvirtinusio ir pavyzdžiu tapusio Lenkijos Karūnos Seimo darbą. Nuo 4–5 dešimtmečio bajorija seime pradeda formuluoti savo politinius reikalavimus („programas“), kurie, kad ir surašyti tradicine viduramžiška „prašymų“ valdovui forma, jau buvo parengti kvalifikuota teisine kalba. Pradėta formuluoti esminius teisinius luomo interesus atliepiančius pageidavimus – teisės patiems rinkti teisėjus pavietuose („lenkiška tvarka“, kuri galiojo LDK priklausiusioje Palenkėje), įvesti teismuose bajorų tarėjų institutą, nesvarstyti pasaulietinių reikalų bažnytiniuose teismuose, vadovautis Lietuvos Statutu bylose su miestiečiais, griežtai laikytis privilegijose nustatytų principų – nebausti be teismo sprendimo, neskirti pareigų (ypač ižde) ir dvarų svetimšaliams ir kt. Kartu atsiranda ir politinį LDK suverenitetą deklaruojančios idėjos – suformuoti visos sudėties institucinį didžiojo kunigaikščio dvarą, skelbti Didžiosios Kunigaikštystės lygiavertiškumą su Lenkijos Karalyste.

Seimai tapo viena svarbiausių institucijų, integruojant atskiras LDK žemes (Žemaitiją, Polocką, Vitebską, Kijevą, Voluinę ir kt.), formuojant politinio bendrumo, *communitas regni* (valstybinės bendruomenės) savimonę. Būtent čia rusėnų bajorai galėjo pasijusti politinės lietuvių tautos dalimi ir ugdyti bendro politinio intereso (*res publica*) supratimą ir tapatumą („mes – Lietuva“). Šis seimas buvo griežtai luominis – skirtingai nuo daugelio Europos valstybių, kurių seimo veikloje galėjo dalyvauti miestiečiai, o kai kur net laisvieji valstiečiai. Lenkijoje ir Lietuvoje seimai tapo bajoriški. Todėl šioje politinėje erdvėje besiskleidžianti ir ribas tarp didikų ir bajorų peržengianti komunikacija vedė prie vieningo kilmingųjų luomo idėjos įsitvirtinimo.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Seimo organizavimo procesą užbaigė 1564–1566 m. reformos, kada Lietuvos didikai atsisakė savo administracinių ir teisminių privilegijų ir galutinai susiklostė teisiškai vieningas kilmingųjų (lot. *nobilitas*, lenk. *szlachta*) luomas. Pagrindiniu teritoriniu administraciniu šalies vienetu tapo pavietai. Įsteigtuose pavietų seimeliuose ponai ir

bajorai drauge svarstydavo būsimo didžiojo LDK Seimo darbotvarkę, rinkdavo delegatus į jį (po du iš kiekvieno seimelio), kurie turėjo veikti pagal seimelių jiems suteiktas instrukcijas. Tokiu būdu naujoji tvarka sudarė galimybes visiems bajorams, nepaisant jų turtų ar įtakos, dalyvauti politiniame šalies gyvenime, o LDK Seimas virto svarbiausia politine institucija. 1566 m. Antrasis Lietuvos Statutas galutinai įteisino šį iš „trijų dalių“ – valdovo, senato (Ponų tarybos) ir pavietų bajorų atstovų – susidedantį LDK Seimą. Tiesa, kaip atskira institucija jis veikė nebeilgai. Po kelerių metų sudarius Liublino uniją (1569), lietuviškas dvejų rūmų (senatas / bajorų atstovai) seimas tapo bendro Abiejų Tautų Respublikos Seimo dalimi.

XVI a. Lietuvos Seimas svarbiausiu – atstovavimo / reprezentacijos – požiūriu iš esmės skyrėsi nuo ankstesnių bajorų suvažiavimų ir gali būti laikomas parlamentine institucija. XIV–XV a. valdovo taryboje ar platesniame susirinkime didikai atstovavo tik sau ir savo giminaičiams. Visi žinomi tokių pasitarimų veikėjai buvo kilę iš centrinių Didžiosios Kunigaikštystės žemių, tačiau kitų didvalstybės regionų kilmingieji politiškai reikšdavosi tik savo žemėse. Bajorų Seimo formavimasis buvo ilgalaikis procesas, sustiprėjęs XVI a. pirmoje pusėje, o jo kryptis lėmė daugybė veiksnių – intensyvėjanti šalies institucionalizacija, vidinė integracija, raštingumo pažanga, išdoporeikiai, politinė ir socialinė Lenkijos įtaka. Apie XVI a. vidurį išsikristalizavęs Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Seimas primena kitų Europos šalių luominių susirinkimų genezę, kai valstybinės organizacijos institucijų tapimo metu gimstanti politinė tauta sukuria naujas politinio atstovavimo ir socialinio solidarumo raiškos formas. Skirtingai nuo daugelio kitų Europos valstybių, kurios Naujaisiais laikais vystėsi biurokratizuotos absoliutinės monarchijos linkme, Abiejų Tautų Respublikoje ankstyvojo parlamentarizmo tradicija buvo ne pertraukta, o išplėto-ta, Seimui tapus svarbiausia politine institucija.

LITERATŪRA

- Juliusz Bardach, Sejm w dawnej Rzeczypospolitej, in *Dzieje Sejmu Polskiego*, Warszawa, 1997, s. 9–97.
- Julia Dücker, *Reichsversammlungen im Spätmittelalter. Politische Willensbildung in Polen, Ungarn und Deutschland*, Ostfildern, 2011.
- Witold Kamieniecki, Chorążowie w parlamentarzystwie litewskim przed unią lubelską, in *Antemurale*, Romae, 1965, p. 165–203.
- Lidia Korczak, *Litewska rada wielkokiążęca w XV wieku*, Kraków, 1998.
- Rimvydas Petrauskas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Seimo ištakos: Didžiojo kunigaikščio taryba ir bajorų suvažiavimai XIV–XV a., in *Parlamento studijos*, t. 3, 2005, p. 9–32.

Zigmantas KIAUPA

Lietuvos mokslų akademijos narys, profesorius, humanitarinių mokslų daktaras, ilgametis Lietuvos istorijos instituto ir Vytauto Didžiojo universiteto darbuotojas. Parašė „Lietuvos valstybės istorija“ (2004 m., 2006 m.), daugiatomės „Lietuvos istorija“ VII t. (I d. 2013 m., II d. 2018 m.). Tyrinėja Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriją, Lietuvos kultūros paveldo likimą.

ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKOS SEIMAS 1569–1793 M.

1569 m. liepos 1 d. Liubline buvo paskelbta, kad Lenkijos Karalystė ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė jungiasi į Abiejų Tautų Respubliką (toliau – Respublika). Unijos akte rašoma: „Lenkijos Karalystė ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė yra jau vienas neišskiriamas ir nedalomas kūnas, taip pat viena bendra, neišskiriama Respublika, kuri iš dviejų valstybių ir tautų susidarė ir susiliejo į vieną tautą.“ Tautomis čia vadinami valdančiųjų sluoksniai, abiejų valstybių bajorų luomai.

Nepaisant pareiškimų apie vieną valstybę ir tautą, Respublika buvo ir visą laiką išliko dvinare valstybe, susidedančia iš dviejų valstybių. Jungtinė Lenkijos ir Lietuvos valstybė turėjo bendrus valstybinius institutus, valdovą ir seimą, bendrą užsienio politiką. Bet išliko ir tarpusavio valstybine siena atskirta valstybės erdvė, kiekvienos iš jų išdas, kariuomenė, teisė, išliko jų vykdomosios valdžios pareigūnai, kancleriai, iždininkai, etmonai, turėję valdžios galias savo valstybėse, ne visos Respublikos mastu. Iki Respublikos žlugimo 1795 m. neužsibaigė ir vienos politinės tautos susidarymas. Lenkijos ir Lietuvos bajorų politinės tautos daugelyje valstybės ir visuomenės gyvenimo plotmių suartėjo, bet išlaikė esminius savitus politinius ir etninius bruožus.

RESPUBLIKOS VALSTYBINĖ SĄRANGA IR LIETUVOS SAVITUMAI

1569 m. Lenkijos ir Lietuvos unijos aktas buvo paruoštas ir paskelbtas Lenkijos Seime. Į Liubliną buvo atvykęs ir Lietuvos Seimas. Liubline lenkai ir lietuviai posėdžiavo atskirai, derybų į Lenkijos seimą ateidavo tik Lietuvos Seimo atstovai. Dėl unijos sutarus ir jai prisiekus, liepos 2 d. abudu seimai pradėjo posėdžiauti kartu. Šis posėdis laikytinas Respublikos Seimo darbo pradžia.

Lenkijos Seimo paskirtis, sudėtis ir darbo tvarka per šimtmetį iki 1569 m. buvo nusistovėjusi. Lietuvos Seimas XVI a. 7-ajame dešimtmetyje patyrė pertvarką, jo pavidalas ir darbo nuostatos tapo artimos Lenkijos Seimui. Liublino unijos akte buvo patvirtintos ankstesnės Lenkijos ir Lietuvos bajorų luomo privilegijos, o dvinarei Respublikai atsirado abiejų jos valstybių sandaros suderinimo, bendrų valstybės valdžios institucijų, valdovo ir seimo naujų paskirčių apibrėžimo poreikis. Tai tapo itin svarbu 1572 m. mirus Žygimantui Augustui ir prasidėjus tarpvaldžiui. Daug kas buvo sprendžiama darbo tvarka, o 1573 m. renkant naująjį valdovą Prancūzijos princą Henriką Valua buvo paruoštas valstybės su renkamais valdovais santvarką tvarkantis dokumen-

1569 m. liepos 1 d. Liubline pasirašytas Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sąjungos aktas, kuriuo buvo sudaryta Abiejų Tautų Respublika su bendru abiejų valstybių Seimu. Lenkijos Respublikos vyriausiasis senųjų aktų archyvas, Pergamentų rinkiniai, 5627

tas, Henriko artikulai, išrinktojo valdovo ir Respublikos bajorų sutartis. Ji vėliau galiojo visiems Respublikos valdovams.

Iki Respublikos žlugimo galioję Liublino unijos aktas ir Henriko artikulai atliko konstitucijos, pagrindinio valstybės įstatymo, paskirtį. Bet jiedu negalėjo aprėpti visų valstybės sandaros dalykų. Atsirasdavo naujovių, ypač pradiniu laikotarpiu, kai ištiko 3 tarpuvaldžiai ir naujo valdovo rinkimai. Šį laikotarpį, iki 1588 m. Respublikos valdovu išrinkto Zigmanto Vazos įsitvirtinimo valdžioje, žymi abiejų Respublikos valstybių bajorijos prisitaikymas prie naujo valstybės pavidalo, dažnai išvirsdavęs į aštrią priešpriešą. Tokiomis sąlygomis susiklostė Respublikos parlamentinė sistema. Vėlesnės naujovės derėjo su pagrindinėmis nuostatomis.

Valstybės gyvenimas įgydavo du pavidalus, *regnum* su valdovu ir *interregnum* tarpuvaldį. Svarbiausi parlamentinės sistemos dėmenys buvo: renkamas valdovas ir bajorų luomui atstovaujantis seimas. Bajorų luomas nebuvo vienalytis, jame matėsi 2 pagrindiniai sluoksniai, didikai ir žemesnis, paprastai vadinamas tiesiog bajorais.

Įsitvirtino nuostata, kad aukščiausia Respublikos valdžia priklauso kartu veikiantiems vadinamiesiems seimo luomams, t. y. valdovui, iš didikų sudaromam senatui ir bajorų renkamų pasiuntinių rūmams. Respublikoje derėję renkamas valdovas, bajorų politinių tautų suverenumas, parlamentinis jų atstovavimas įgyvendinant valstybės valdžią, Seimas, kaip įstatymų leidėjas, bajorų politinės ir asmeninės teisės rodo valstybę buvus *respublica mixta*. Respublikoniškąjį pradą stiprino požiūris, kad valdovas privalo paklusti teisei, į Henriko artikus įrašyta bajorų teisė nepaklusti sulaužiusiam rinkimų įsipareigojimus valdovui.

Respublika buvo dvinarė valstybė, bet taip pat sutinkame Respublikos dalijimą į 3 provincijas. Iki unijos susiklostė 2 Lenkijos provincijos, Mažoji ir Didžioji Lenkijos. Jų seimo nariai atskirai tardavosi priešseiminuose suvažiavimuose, jų atstovai pakaitomis vadovaudavo seimo darbui. Lietuva Respublikos Seime ir iš jo išvestinėse institucijose irgi buvo įvardijama viena iš dabar jau 3 provincijų. Bet tarp Lenkijos provincijų ir Lietuvos buvo didelių skirtumų. Štai, be visai Respublikai bendrų įstatymų, Lietuvos atstovai paruošdavo ir Seimas priimdavo tik Lietuvai skirtus įstatymus. Lenkijos provincijos pavieniui tokių savybių neturėjo. Vadinamosios Lietuvos provincijos seimo narių veikloje pasitvirtina Lietuvos kaip vienos iš Respublikos valstybių būklė. Be to, Lietuva turėjo savo ministrus, o Lenkijos provincijos tokių neturėjo, buvo bendri Lenkijos ministrai.

Lietuvos priešseiminiai suvažiavimai, dar vadinti Lietuvos generaliniais seimeliais, susirinkdavo pakeliui į Respublikos Seimą Valkaviske, nuo 1588 m. – Slanime. Čia buvo derinami seimo narių veiksmai, ruošiami įstatymų, vadintų konstitucijomis, pasiūlymai. XVII a. II ketvirtyje šie suvažiavimai nunyko, juos keitė atskiri lietuvių posėdžiai Seimo metu Varšuvoje ar Gardine, jų paskirtis nesikeitė.

Lietuvos generaliniai seimeliai, atskiri Lietuvos atstovų Seime posėdžiai, taip pat toliau plačiau aptariami tik Lietuvai skirti įstatymai, kas trečias Seimas Lietuvoje ar kas trečias Seimo maršalas lietuvis buvo vientisos Respublikos parlamentinės sistemos dalys. Bet Respublikos valstybinė dvinarystė, Lietuvos valstybingumo įgyvendinimas lėmė jos parlamentinės sistemos lietuviškus ypatumus, nesikartojančius kitoje Respublikos valstybėje – Lenkijoje. Tai buvo įvairūs Lietuvos politikų pasitarimai su atstovaujamųjų sueigų bruožais. Jau pirmaisiais tarpuvaldžiais atsirado Lietuvos reikalų, spręstinių nelaukiant Respublikos seimų, dar nebuvo pamiršti ikiuinijiniai Lietuvos seimai, Lietuvos politikai siekė atgauti Liublino unijos aktu Respublikos Seimui perduotas jų galias.

KONSTYTUCYE

W. X. Lit. Ná tymże Seymie

Prorogatio Czásu Trybunałowi

W. X. Lit.

I Rybunał główny W. X. Lit. *juxta Coaequationem* *Iurium & ordinationem* y porządku Trybunału W. X. L. w Roku 1698 postanowionego *in toto approbuiemy*. A nie rożni dawszy się obrać Deputatami *in aggravationem* wron do Trybunału Dekreta otrzymują przypozwając *in Contemptum* Prawa y Konstytucyi *ex quo Iudex, Senator, Commissarius, & Nuntius in elusionem* allegowanego *non consentiente Parte*, tedy takowe Dekreta mocy mieć nie mają, y sprawy *in Integrum restitui* powinny *lege presenti* postanawiamy. Dogadując zaś wielkości Spraw W. X. Lit. żeby tym śnādniey sprawiedliwość święta każdemu byǳ mogła, *protrahimus* czas sąǳenia Trybunału W. X. Lit. przyǳając przeciągu w ten sposób. Ze się ma sąǳić *pro tempore* Alternaty iako w śamym Wilnie Niedziel dwadzieścia, tak w Nowogrodku y Mińsku drugie tyle Niedziel dwadzieścia, a ta Prorogacya, od przyǳłego czasu *currere* powinna, dla spraw remissyjnych. *Pro assensu* tegoż Trybunału W. X. Lit. Piechoty Węgierskiej śto krom Oficjalistow deklaruiemy, ktorey *pro solutione & Provisione* z Pogłownego Zydomskiego Dwadzieścia pięć Tyśięcy zapłata byǳ powinna (ktorego ze wszyśkich Wojewodztw y Powiatow Simpla czyni Czterdzieści Tyśięcy) Ta zaś Summa Dwadzieścia pięć Tyśięcy nie dokogo inżego, tylko do Rothmistrzatey Piechoty wchodzić y oddawana byǳ ma. A Rothmistrz dobrze ośiādły Possessionatu Szlachcie Rodowity y Obywatel W. X. Lit. byǳ ma, y każdego Trybunału pod władzą Marszałka Trybunałskiego ma się kalkulować przed tymże Wielmożnym Marszałkiem y Trybunałem W. X. Lit. iako z Pienięǳy, tak z moderunku y ludzi, ktorych to ma byǳ zawsze komplet y popis zaraz ná początku Trybunału po obraniu Marszałka. Co do przyǳłego tylko Seymu pozwalamy.

Trybunał Skárbowy W. X. Lit.

A By dobrze załżonemu Woytku dosyć się stało w wypłaceniu czterech Czwierci Traktatem assekurowanych od Rzeczypospolitey tak zwinionemu, iako y nie dwinionemu, *moderna lege ex vi Coaequationis Iurium* W. X. Lit. z Koroną Polską *& repartitionis* uchwalonych Prowentow Rzeczypospolitey Trybunał W. X. Lit. Skárbowy według dawnych Praw y zwyczajow *cum Authoritate & securitate Iudiciorum* w Wilnie postanawiamy; ná ktory z Senatu Deputatow przy Wielmożnych Hetmánach, Pieczętárzach, Podskárbim Wielkim, y przy Wielmożnym Kryśpinie Pisárzu przeszłym Polnym a teraznieyszym Woiewodzie Witebskim, Wielebnego w Bogu Konstantego Brzostowskiego Biskupa Wileńskiego, Wielmożnych Dominiká Słuszkę Połockiego, Władysława Sapiehę Mińskiego Woiewodow, Stefana Alexandrowi-

1572–1573 m., per pirmąjį tarpuvaldį, įvyko keli Lietuvos senatorių ir bajorų suvažiavimai, kai Lietuvos politikai ėmėsi veiksmų, pagal unijos aktą priklaususių bendram Seimui, sprendė suverenios valstybės reikalus. Šiuos suvažiavimus, nederindami su lenkais, rengė patys Lietuvos politikai. Senatorių suvažiavimai pagal sudėtį ir įgaliojimus priminė Lietuvos ponų tarybą, kai į juos atvykdavo ir bajorų atstovai – virsdavo atstovaujamų luomų suvažiavimu su prisiimtais jau nesančio Lietuvos Seimo įgaliojimais. Juose Lietuvos politikai sprendė Lietuvos reikalus, rengė reikalavimus renkamiems valdovams. Pirmaisiais tarpuvaldžiais, 1572–1576 m. ir 1586–1587 m., tokių Lietuvos senatorių ar bendrų su bajorų atstovais suvažiavimų įvyko apie 30, jie rodė Respublikos parlamentinės sistemos nebrandumą. Nuo 1632 m. po Zigmanto Vazos mirties, kai lietuviai ėmė dalyvauti valdovo rinkimų seimuose, jau ne savaiminiai Lietuvos politikų, o primo kviečiami suvažiavimai ėmė virsti Respublikos konvokacinių seimų pradiniu tarpsniu, Respublikos parlamentinės sistemos dalimi.

Atskiri nuo lenkų Lietuvos politikų suvažiavimai vykdavo ir *regnum* laikotarpiais. Tai buvo valdovo sušaukiami minėti priešseiminiai suvažiavimai ir konvokacijos. Šias valdovai šaukdavo, kai Respublikos seimai nepajėgdavo sėkmingai baigti darbo, būdavo daug skubiai spęstinių reikalų ir valdovas ieškodavo Lietuvos paramos. Pirmą kartą 1577 m., kai Respublikos Seimas neskyrė lėšų karui su Rusija, Steponas Batoras sušaukė pasitarti Lietuvos senatorius ir pasiuntinius. Tai buvo padaryta taip pat, kaip šaukiant Respublikos Seimą, bet atskirai nuo Lenkijos. Steponas Batoras ir Zigmantas Vaza, nesulaukdavę valstybei valdyti ir karo reikalams reikalingų mokesčių Respublikos seimuose, šaukdavo tokius pasitarimus ir šie priimdavo Lietuvoje veikiančius sprendimus. Jiems prigijo Lietuvos konvokacijų vardas, jos buvo Lietuvos luomams atstovaujantis parlamentinis kūnas ir atliko Lietuvos Seimo paskirtį, nors atskiras nuo Respublikos Seimo Lietuvos Seimas Liublino unijos aktu ir buvo panaikintas. Konvokacijos būdavo šaukiamos ir vėliau, tik vis rečiau. Jos nederėjo Respublikos parlamentinėje sistemoje, bet buvo reikalingos valstybės gyvenime. Jos buvo viena iš Lietuvos valstybingumo dvinarėje Respublikoje raiškos priemonių.

INTERREGNUM SEIMAI. Respubliką ištiko 10 tarpuvaldžių, trukdavusių nuo 8 mėnesių iki beveik 2,5 metų. Jie prasidėdavo nelikus valdovo, per juos reikėjo išrinkti naują.

Liublino unijos aktas ir Henriko artikulai numatė, kad Respublikos priešakyje bus laisvuose rinkimuose išrinktas valdovas. Laisvi rinkimai reiškė, kad valdovo rinkimuose galės dalyvauti visi Respublikos bajorai, juos lems dalyvaujančiųjų dauguma. Buvo nustatyta, kad rinkimai bus teisėti, net jei kurios nors Respublikos valstybės bajorai neatvyks į juos. Tai nebuvo paranku lietuviams. Valdovo rinkimo seimai vykdavo Lenkijoje, dešiniajame Vyslos krante priešais Varšuvą. Tai lėmė, kad Lenkijos bajorai juose gausiai dalyvaudavo, o Lietuvos bajorai negalėjo skaičiumi varžytis su lenkais.

Palaikyti tvarką valstybėje ir parengti valdovo rinkimus laikinasis valstybės valdovas, Respublikos Katalikų bažnyčios primas sušaukdavo bajorų atstovų bei senatorių suvažiavimus, konvokacinius seimus. Juose aiškėdavo sosto siekiantys, aptariamasi dar vienas valdovo ir valstybę įkūnijančio bajorų luomo santykius numatantis dokumentas, vadinamieji *pacta conventa*, naujo valdovo įsipareigojimai. Kad veiktų sklandžiai, konvokacinis seimas pasiskelbdavo konfederacija.

Konvokacinis seimas paskirdavo valdovo rinkimų seime laiką. Bajorai į rinkimus rinkdavosi gausiai, iki keliasdešimt tūkstančių. Šie seimai dėl Respublikos politikų grupuočių nesutarimų, dėl užsienio valstybių paramos sosto siekiantiems, dėl tiesioginio užsienio valstybių įsikišimo į rinkimus būdavo audringi, kartais suskildavo, išrinkdavo 2 būsimus valdovus. Lietuviai pirmuosiuose po Liublino unijos valdovų rinkimų seimuose (1573 m. po Žygimanto Augusto mirties,

1576 m. pabėgus Henrikui Valua) nedalyvavo, lenkai valdovą rinko vieni. 1587 m. lietuviai buvo atvykę į seimą, bet posėdžiavo atskirai, derėjosi su lenkais. 1576 m. Steponas Batoras ir Maksimilijonas Habsburgas buvo renkami seimui suskilus, tai pasikartojo 1587 m. – Zigmantas Vaza ir tas pats Habsburgas. Ginčai buvo sprendžiami diplomatija ir karine jėga. Lietuvos politikai derėjosi su sosto siekiančiais, siekė už pripažinimą valdovu išgauti rūpimų įsipareigojimų ir juos gaudavo.

Nuo 1632 m. lietuviai jau dalyvaudavo valdovo rinkimų seimuose. Kurį laiką šie pasibaigdavo bendru sutarimu. Bet 1697 m. ir 1733 m. suskilę seimai vėl išrinko po 2 valdovus, o silpnėjant Respublikos padėčiai tarpvalstybinėje erdvėje ir užsienio valstybėms tiesiogiai nulemiant valdovo rinkimus, Augustas II ir Augustas III soste įsitvirtino tik remiami Saksonijos ir Rusijos kariuomenių. 1704 m. Stanislovą Leščinskį Respublikos valdovu išrinko negausūs Švedijos kariuomenės stovykloje susirinkę bajorai, 1764 m. Stanislovas Augustas rinktas Respublikoje veikiant Rusijos kariuomenei.

Paskutinio Abiejų Tautų Respublikos valdovo Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Stanislovo Augusto Poniatovskio rinkimai 1764 m. Dail. Bernardas Bellottas. Paveikslas eksponuojamas Varšuvos karališkojoje pilyje

Išrinktasis būdavo karūnuojamas seime Krokuvoje (išskyrus 1764 m. Stanislovo Augusto karūnavimą Varšuvoje) Lenkijos karaliumi. Jo pakėlimo Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu nebūdavo, Lietuvos didžiojo kunigaikščio įvardijimas buvo antroji po Lenkijos karaliaus įvardijimo valdovo titulo dalis.

REGNUM SEIMAI. Karūnavus valdovą baigdavosi tarpuvaldis, prasidėdavo *regnum* laikotarpis. Unijos akte buvo pabrėžta, kad valdovas nešauks atskirų Lenkijos ar Lietuvos seimų, bus tik bendras Respublikos Seimas, seimo šaukimo teisė ir pareiga priklausė valdovui. Henriko artikulai tikslino: eilinį seimą reikia sušaukti kas dveji metai, jis turėjo dirbti 6 savaites. Nespėjus atlikti darbų, seimas galėjo būti pratęstas 2 savaitėms. Esant reikalui, valdovas galėjo šaukti neeilinį seimą. Ilgai nuostatos seimą šaukti kas dveji metai nesilaikyta, jie įvykdavo ir dažniau. Tik 1717 m. seimas nustatė pastovią seimo susirinkimo datą – pirmadienį po šv. Mykolo (rugsėjo 29 d.) poriniais metais. Valdovas išsiuntinėdavo į Respublikos teritorinius vienetus bei senatoriams universalus, skelbdavo seimo laiką bei siūlydavo svarstytinus klausimus, seimo darbotvarkės pagrindą.

Minėti Lietuvos generaliniai seimeliai ar seimo narių iš Lietuvos posėdžiai buvo Lietuvos valstybingumo raiškos parlamentinė priemonė. Bet Respublikos Seimo sprendimai būdavo priimami viso seimo posėdžiuose. Iš pradžių seimai dirbdavo tik Lenkijoje (išimtis buvo 1653 m. Breste susirinkęs seimas), dažniausiai Varšuvoje, Karališkojoje pilyje. Lietuviai jau nuo unijos sudarymo siekė, kad seimai vyktų ir Lietuvoje. Bet tik 1673 m. Respublikos Seimas nutarė, kad kas trečias seimas vyks Lietuvoje. Jis Gardine, Naujojoje pilyje pirmą kartą dirbo 1678 m. Iš viso čia dirbo 11 Respublikos seimų iš 1678–1793 m. *regnum* 57 seimų.

Naujoji Gardino pilis Augusto III laikais. Dail. Česlavas Rojus, akvarelė, 1994 m. Valstybinio Gardino istorijos ir archeologijos muziejaus fondai

Respublikos Seimą sudarančių 3 seiminių luomų prigimtis ir vaidmuo seimo darbe buvo skirtingi. **Valdovas** šaukdavo seimą ir dalyvaudavo jo darbe, atidarydavo ir užbaigdavo seimo posėdžius, pirmininkaudavo senato ir seimo plenariniams posėdžiams. Valdovas pats, XVIII a. būtinai seimo metu, skirdavo aukštus valstybės pareigūnus.

SENATĄ sudarė valdovo skirti pareigūnai, pareigas eidavę iki gyvos galvos. Senate buvo Katalikų bažnyčios vyskupai (iš Lietuvos – Vilniaus, Medininkų / Žemaičių, nuo 1638 m. ir Smolensko), Lenkijos ir Lietuvos ministrai (rūmų ir žemės maršalai, kancleriai, žemės išdininkai, nuo 1768 m. didieji ir lauko etmonai, nuo 1775 m. rūmų išdininkai), stambių valstybės teritorinių administracinių vienetų vaivados ir kaštelionai. Lietuvoje tai buvo Vilniaus, Trakų, Bresto, Minsko, Mscislavo, Naugarduko, Pinsko, Polocko, Smolensko ir Vitebsko vaivados, Žemaičių seniūnas bei visų jų kaštelionai. Lenkija ir Lietuva turėjo vienodą ministrų skaičių, o lokalinės valdžios pareigūnų senate Lenkija turėjo daugiau, joje buvo daugiau vaivadijos lygmens administracinių vienetų, senatoriais dar prieš 1569 m. buvo tapę jos žemesnio lygmens teritorinių vienetų kaštelionai. XVII–XVIII a. seimuose lietuviai siekė, kad senatą papildytų Lietuvos pavietų aukščiausi pareigūnai, maršalai, bet nesėkmingai.

1569 m. Respublikos senate buvo 140 senatorių. Jų skaičius ilgainiui nežymiai keitėsi, svyravo apie 150 senatorių. Lietuva senate turėjo 28 narius, XVIII a. antrojoje pusėje – 31. Senate nereikėjo balsų daugumos, būdavo siekiama bendro sutarimo, tai švelnino Lenkijos ir Lietuvos senatorių skaičiaus skirtumus.

PASIUNTINIUS į seimą rinkdavo valstybės teritorinių vienetų seimeliai, bajorų savivaldos ir jų dalyvavimo valstybės valdyme institucijos. Lietuvoje tai buvo pavietai, į kuriuos buvo padalytos vaivadijos, bei į pavietus nepadalytos Žemaičių seniūnija ir Polocko bei Mscislavo vaivadijos, iš viso 24 vienetai. Jie visi toliau vadinami pavietais.

Seimeliai buvo žemesnioji valstybės parlamentinės sistemos grandis. Teisę juose dalyvauti turėjo pavieto bajorai. Jų valstybės valdymo teisė būdavo įgyvendinama priešseiminiuose ir poseiminiuose arba reliaciniuose seimeliuose. Gavę seimo šaukimo universalą seimeliai rinkdavo pasiuntinius į seimą bei rengdavo jiems instrukcijas. Laisvo mandato pasiuntiniai neturėjo, atstovaudavo pavieto bajorams. Reliaciniuose seimeliuose pasiuntiniai pranešdavo seimo darbo rezultatus ir atsiskaitydavo už veiklą.

Pasiuntinių rūmuose būdavo 140–170 narių. Pasiuntinių iš Lenkijos skaičius nebuvo griežtai nustatytas. Lietuvos pavietai siųsdavo po 2 pasiuntinius, iš viso – 48. Po Respublikos I padalijimo 1772 m. seime neliko Mscislavo ir Vitebsko pasiuntinių. 1764 m. Žemaičių seniūnijai buvo skirtas dar 1 pasiuntinys, o nuo 1776 m. ji į seimą siųsdavo 6 pasiuntinius. Iš viso Respublikos seime būdavo 280–300 senatorių ir pasiuntinių, Lietuva siųsdavo 76–79 narius. Lietuvių buvo kiekybinė mažuma, bet seimo darbo ypatybės leido jiems veiksmingai ginti Lietuvos reikalus.

Respublikos Seimas buvo bajorų luomo savastis. Dvasininkai nebuvo renkami į seimą, tik senate posėdžiavo Katalikų bažnyčios hierarchai. Valstiečiams ir miestiečiams nebuvo seime atstovaujama. Išimtis buvo Krokuvos ir Vilniaus miestiečių teisė siųsti atstovus į seimą. Bet jie balso teisės neturėjo, buvo tik seimo darbo stebėtojai, dar kartu su visais valdovo rinkėjais pasirašydavo valdovo rinkimų aktą.

SEIMO DARBO TVARKA

Respublikos Seimas perėmė Lenkijos seimo darbo tvarką. Jis prasidėdavo iškilmingomis pamaldomis, po jų pasiuntinių rūmuose vykdavo šių įgaliojimų patikra. Tarp dažniau pasitaikančių pasiuntinio įgaliojimų nepripažinimo priežasčių buvo nebaigta teismo byla. XVII a. antrojoje pusėje – XVIII a. pavietų seimeliai dažnai suskildavo, išrinkdavo daugiau pasiuntinių, negu priklausė. Tekdavo spręsti tokių pasiuntinių įgaliojimų teisėtumą.

Senateurs du 2^e Rang
Senateurs du 1er Rang

Castellan de Sandomierz.
Castellan de Wislica.
Castellan de Rogozno.
Castellan de Zawichost.
Castellan de Szrems.
Castellan de Malogost.
Castellan de Premishe.
Castellan de Sanok.
Castellan de Debryn.
Castellan de Premetz.
Castellan de Czechow.
Castellan de Kospir.
Castellan de Budgort.
Castellan de Kruszwica.
Castellan de Kamion.
Castellan de Inowladz.
Castellan de Santok.
Castellan de Carsowic.
Castellan de Wina.
Castellan de Sierpie.
Castellan de Rypin.
Castellan de Ciechanow.
Castellan de Wroclaw.
Castellan de Tomaryn. Viradie.
Cast. de Konaryn. Cujavie.

Le Archeveque de Gnesne. Primat.
L'Eveque de Cujavie.
L'Eveque de Plocko.
L'Eveque de Warmie.
L'Eveque de Lucovie.
L'Eveque de Premishe.
L'Eveque de Samogitie.
L'Eveque de Culme.
L'Eveque de Elbne.
L'Eveque de Xyowic.
L'Eveque de Kamnits.
L'Eveque de Smolensko.
L'Eveque de Livonie.
Palatin de Trock.
Castellan de Trock.
Starosta de Samogitie.
Palatin de Smolensko.
Palatin de Polocko.
Palatin de Nowogrodek.
Palatin de Witebsko.
Palatin de Masovie.
Palatin de Rawa.
Palatin de Brest en Lith.
Palatin de Mscislaw.
Palatin de Mariembourg.
Palatin de Brachaw.
Palatin de Pomeranie.
Palatin de Minsko.
Palatin de Livonie.
Castellan de Viradie.
Castellan de Samogitie.
Castellan de Smolensko.
Castellan de Polocko.
Castellan de Nowogrodek.
Castellan de Trock.
Castellan de Witebsko.
Castellan de Rawa.
Castellan de Brest en Lith.
Castellan de Culme.
Castellan de Mscislaw.
Castellan d'Elbne.
Castellan de Danzig.
Castellan de Minsko.

N° 17. Evêques
N° 20. Senateurs du 1er Rang
N° 49. Castellans du 2e Rang
et 10. Ministres d'Etat

Nombre 196.

Explication des couleurs.

Les Evêques et Archev. ont la couleur bleue.
Les Palatins ou Virades. Carmin.
Les Castellans. jaune.
Les Starostes. Vert foncé.
Les Ministres d'Etat. Vert clair.

Le Grand Maréchal
de Lithuanie.
Le Grand Maréchal
de Lithuanie.
Le Grand Maréchal
de Lithuanie.
Le Grand Maréchal
de Lithuanie.
Le Grand Maréchal
de Lithuanie.

des SENATEURS c'est à
DES SENATEURS du premier Rang
OGNE pendant la Diète à Vassovic
Geographique de Romann A. MDCCL.

ROY

Senateurs du 1er Rang

Senateurs du 2e Rang

Le Archevêque de Leopold	1	Castellan de Medentz
Le Evêque de Cracovie	2	Castellan de Biecz
Le Evêque de Vilna	3	Castellan de Radom.
Le Evêque de Poznanie	4	Castellan de Lendz
Castellan de Cracovie	5	Castellan de Zarnow.
Palatin de Cracovie	6	Castellan de Wielun.
Palatin de Poznanie	7	Castellan de Kalisz.
Palatin de Vilna	8	Castellan de Kolno
Palatin de Sandomir.	9	Castellan de Polaniec
Castellan de Vilna	10	Castellan de Krynwin.
Palatin de Kalisz	11	Castellan de Nakle.
Palatin de Sieradzie	12	Castellan de Biechów
Palatin de Lenczyca	13	Castellan de Brezin.
Palatin de Brest Litovsk	14	Castellan de Ceniocin.
Palatin de Kyowie	15	Castellan de Spiczmir.
Palatin de Inowroclaw	16	Castellan de Nowalewo.
Palatin de Rusie	17	Castellan de Sochaczew.
Palatin de Wolynie	18	Castellan de Gostin.
Palatin de Podolie	19	Castellan de Raciow.
Palatin de Lublin	20	Castellan de Wysogrod.
Palatin de Belze	21	Castellan de Zakroczym.
Palatin de Plocko	22	Castellan de Lwów.
Palatin de Podlachie	23	Castellan de Lubaczow.
Palatin de Culme	24	Castellan de Konaryen Lenczyca.
Palatin de Czernichow	25	
Castellan de Poznanie	26	
Castellan de Sandomir.	27	
Castellan de Kalisz	28	
Castellan de Wornitz	29	
Castellan de Gnesne	30	
Castellan de Lenczyca	31	
Castellan de Brest Litovsk	32	
Castellan de Kyowie	33	
Castellan de Inowroclaw	34	
Castellan de Leopold	35	
Castellan de Wolynie	36	
Castellan de Kaminioc.	37	
Castellan de Lublin.	38	
Castellan de Belze	39	
Castellan de Plocko	40	
Castellan de Podlachie	41	
Castellan de Bracław	42	
Castellan de Lwowie	43	
Castellan de Czernichow.	44	

autre fois au lieu de deux Senateurs
de Livonie il y en avoit.

Six autres

Palatin de Derpt
Palatin de Wenden.
Palatin de Parnaw
Castellan de Derpt.
Castellan de Wenden.
Castellan de Parnaw.
Tous du premier Rang.

Savoir:

Le Archevêque de la
Cour de la Couronne
Grand Trésorier de
la Couronne
Le Chancelier de
la Couronne
Le Secrétaire de la
Couronne
Le Contrôleur de la
Couronne
Le Grand Maître de
la Couronne

Lith. Lith. facit.

Pasiuntiniai rinkdavo savo rūmų maršalą, dažnai vadinamą tiesiog Seimo maršalu. Juo galėjo būti išrinktas tik pasiuntinys, paprastai tai būdavo vidutinio rango Lenkijos ar Lietuvos pareigūnai, vidutinio turtingumo bajorai ar didikų giminių jaunesnieji nariai, retkarčiais – ministrai, iki 1768–1775 m. neįtraukti į senatą. Seimo maršalai būdavo išrenkami vienam seimui. Jie vedavo pasiuntinių rūmų posėdžius, apibendrindavo juose pareikštas nuomones, jas pateikdavo plenariniame seimo posėdyje. Seimo maršalų įtaka seime, o tuo labiau valstybėje nebuvo didelė, bet jų pareigos bajorų buvo vertinamos, keldavo prestižą politinėje bendruomenėje. 1569–1793 m. buvo susirinkę 170 Respublikos seimų, 55 seimuose maršalais buvo išrinkti 45 lietuviai. Pirmasis iš jų buvo 1574 m. Henriko Valua karūnavimo Seimo maršalas Vaclovas Agripa. Seime buvo įprasta maršalais rinkti pakaitomis visų trijų seiminių provincijų atstovus, 1673 m. ši tvarka buvo įteisinta.

Kitą seimo darbo dieną jungtiniame seimo luomų posėdyje buvo sveikinamas valdovas, perskaitomi *pacta conventa*, išklausomi valdovo seimo darbotvarkės pasiūlymai, skaitomi prieš tai buvusio seimo ir tarpseiminių senatorių pasitarimų nutarimai, valdovas skirdavo senatorius į laisvas vietas.

Po to senatas ir pasiuntiniai posėdžiaudavo atskirai. Senatas pirmininkaujant valdovui ar didžiajam maršalui užsiimdavo einamaisiais valstybės reikalais, dažniausiai – užsienio politika. Daug senatorių laiko užimdavo seimo teismas. Tarp šio sprendžiamų bylų išskirtinos valstybės išdavimo ir valdovo įžeidimo bylos.

Pasiuntinių rūmai svarstydavo valdovo pasiūlymus, patys teikdavo naujų įstatymų pasiūlymus, ruošdavo jų projektus. Dalį laiko užimdavo provincijų pasitarimai. Lietuvos paviatų pasiuntiniai kartu su Lietuvos senatoriais svarstydavo ir tik Lietuvai skirtus įstatymus, ir visai Respublikai, žiūrėdami, kad jie nekenktų Lietuvos teisėms. Paskutines 5 seimo darbo dienas vykdavo bendri senato ir pasiuntinių rūmų, dalyvaujant valdovui, posėdžiai. Buvo baigiami derinti ir priimami įstatymai.

Taip dirbo sėkmingai darbą baigę seimai. Bet iš 151 *regnum* laikotarpio seimo 56 seimai, t. y. 37 proc., nebaigė darbo. Kai kurie iš jų nutrūko dėl ypatingų aplinkybių: 1693 m. seimas išsiskirstė, nes neatvyko susirgęs Jonas Sobieskis, 1698 m. į seimą atvyko tik 15 pasiuntinių ir jis nepradėjo darbo, 1701 m. seimas išsiskirstė tuoj po provincijų atstovų pasitarimų, 1733 m. seimo metu mirė Augustas II, 1756 m. Augustas III nepajėgė atvykti į seimą, 1768 m. seimeliai boikotavo rinkimus į seimą.

Abiejų Tautų Respublikos seimai*

Valdovai	Valdymo metai	Sušaukti seimai	Neįvykę ar nebaigti**	Sėkmingų seimų dalis, proc.	Vidutinė trukmė, dienomis
Žygimantas Augustas	1569–1572	3	–	100	74
Henrikas Valua	1573–1578	1	–	100	41
Steponas Batoras	1576–1586	7	3	57	47
Zigmantas Vaza	1587–1632	37	6	84	39
Vladislovas Vaza	1632–1648	15	3	80	38

* Eiliniai ir neeiliniai seimai. Be konvokacinių ir valdovo rinkimų seimų.

** Sušaukti, bet nepradėję darbo; pradėję darbą, bet iširę, nepriėmę įstatymų ir kitų nutarimų.

Valdovai	Valdymo metai	Sušaukti seimai	Neįvykę ar nebaigti**	Sėkmingų seimų dalis, proc.	Vidutinė trukmė, dienomis
Jonas Kazimieras	1648–1668	20	7	65	39
Mykolas Kaributas	1669–1673	6	4	33	51
Jonas Sobieskis	1674–1696	12	6	50	63
Augustas II	1697–1733	21	12	43	28
Augustas III	1733–1763	16	14	12	27
Stanislovas Augustas	1764–1795	13	1	92	162
Iš viso	1569–1793	151	56	63	–

Jau valdant Steponui Batorui, 3 seimai, išdirbę visą jiems skirtą laiką, išsiskirstė nepriėmę jokių nutarimų. Valdovas, Lenkijos ir Lietuvos politikai nepajėgė ginčiuose nusverti savo naudai. Taip politikų grupuotėms nesutariant pasibaigusių seimų buvo ir valdant Zigmantui Vazai, Vladislovui Vazai ir, rečiau, vėliau.

Seimų darbą vis dažniau ėmė veikti Respublikos bajorijos pasaulėžiūroje įsitvirtinusi nuostata, kad nieko valstybės gyvenime negalima spręsti be visų bajorų sutikimo, įstatymus seime privalu priimti bendru sutarimu, ne balsų dauguma. Tai reiškė seimo narių teisę stabdyti jiems netinkančių įstatymų priėmimą *liberum veto*, t. y. „laisvai neleisti“ teisę. Pasiuntiniai paprastai remdavosi savo rinkėjais, pavieta bajorais, seimelio instrukcijomis ir savo asmenine teise. Bet pavienis pasiuntinys nesustabdytų seimo darbą, jei už jo pečių nebūtų stiprios grupuotės, vadovaujamos valstybės gyvenimą sau naudingai kreipti siekusių senatorių ir skatinusios pasiuntinį protestuoti. Toks pasiuntinys būdavo galingesnių politikų įrankis.

Pasiuntiniui pasipriešinus svarstomo įstatymo priėmimui ar atmetimui, seimas atsidurdavo *sisto activitatem*, t. y. sustabdyto veiksmingumo būsenos, kad galėtų tęsti darbą turėdavo susitarti dėl ginčijamo įstatymo. Tai retai pavykdavo, *liberum veto* paskelbęs pasiuntinys stengdavosi pasišalinti iš seimo ar net iš miesto, kuriame seimas vyko. Nelikdavo kam atšaukti *liberum veto*. Tada įsigaliodavo *liberum rumpo*, t. y. „laisvai draudžiu“ nuostata, seimas nutrūkdavo, tęsti jo darbo būdavo neįmanoma. Iki seimo išardymo priimti įstatymai neįsigaliodavo. Tai labai darkė įstatymų leidybos darbą.

Seimą nutraukdavo pavieniai pasiuntiniai ar jų grupės. Įsigalėjusi nuomonė, kad pirmą kartą *liberum veto* teise pasinaudojęs seimo darbą 1652 m. nutraukė Upytės pavieta pasiuntinys Vladislovas Sicinskis (Čičinskas), manoma, vieno iš Lietuvos politinių vadų Jonušo Radvilos žmogus. Ši nuomonė tikslintina. V. Sicinskis pirmasis sužlugdė seimo darbą, neleidęs pratęsti seimo darbo pasibaigus jam skirtoms 6 savaitėms. Bet dar 1597 m. seimas buvo nutrauktas keliems pasiuntiniams prieštaraujant, 1639 m. seimo darbą pratęsti neleido Krokuvos pasiuntinys Jerzis Lubomirskis. Jį parėmė dar keli pasiuntiniai, o V. Sicinskis į istoriją įėjo kaip vienišius.

Jo poelgis Respublikos ir vėlesnių laikų visuomenėje įgijo simbolio statusą, nes nuo XVII a. vidurio seimo ardymų sparčiai gausėjo. Paprastai taip būdavo priešinamasi seimo darbo pratęsimui. 1669 m. dar nepasibaigus 6 darbo savaitėms seimą išardė, t. y. *liberum veto* visa to veiksmo prasme pirmą kartą panaudojo Kijevo pasiuntinys Adomas Olizaras, greitai tai tapo dažnu veiksmu. O 1688 m., 1729 m., 1730 m. ir 1732 m. seimai buvo išardyti prieš maršalo rinkimus, nepradėję darbo. XVII a. antrojoje pusėje seimų ardymas įgijo valstybės gyvenimui grėsmingą pobūdį,

savo viršūnę pasiekęs jau Augusto III valdymo metais, kai iš 16 seimų net 14 buvo išardyti. Iš viso 1652–1763 m. laikotarpiu iš 72 seimų net 43, arba 60 proc., buvo išardyti. Įstatymų leidybos reikalai Respublikoje strigo, svarbiausi mokesčiai šiuo laikotarpiu iš esmės nesikeitė.

SEIMAI VALSTYBĖS GYVENIME

Sėkmingai pasibaigusio seimo darbo rezultatas buvo bendru sutarimu priimti įstatymai. Respublikos Seimo įstatymais tvarkomų reikalų buvo nedaug: mokesčiai ir muitai, santykiai su užsienio valstybėmis bei teisė. Naujovių atsirado valdant Stanislovui Augustui, seimuose imtasi valstybės valdymo pertvarkos (išdo ir karo komisijų, Nuolatinės tarybos skyrimas), tvirtinamas valstybės biudžetas, imtasi švietimo reikalų (Edukacinė komisija).

Be to, seimas priimdavo daug įstatymų, lyg ir smulkiais, valstybės lygmeniu nesvarbiais reikalais, bet kuriems reikėjo bajorijos valią išreiškiančio seimo sutikimo ir kurie turėjo užtikrinti sklandesnį valstybės gyvavimą. Pvz., 1736 m. seime tarp Lietuvai skirtų įstatymų buvo indigenato (svetimšalių bajorų priėmimo į Respublikos bajoriją) ir nobilitavimo (bajorystės suteikimo nekilmingiems asmenims) įstatymai, seimas patvirtino Žemaičių seniūnijos, Kauno miesto bei Lietuvos totorių privilegijas ir pan.

Kita įstatymų paskirtis buvo visai Respublikai skirti įstatymai ir tik vienos iš jos valstybių. Jau 1590 m. seime Lietuvos įstatymai buvo surašyti atskirai. Taip buvo daroma po daugumos sėkmingų seimų. Atskiri Lenkijos ir Lietuvos įstatymai buvo reikalingi, nes liko per visą Respublikos gyvavimą nesuvienodintų jų valstybinio gyvenimo pavidalų ir teisės normų. Dalis iš jų buvo dar iki 1569 m. Lenkijoje ar Lietuvoje priimti valstybės ir visuomenės gyvenimą tvarkantys sprendimai, atskirų valstybės ir visuomenės dėmenų (žemių, miestų, etnokonfesinių bendruomenių, atskirų giminių ar asmenų) privilegijos. Nauji įstatymai jų negalėjo pažeisti, vienodinti juos Respublikos lygmeniu nebuvo galimybės. Kita atskirų Lenkijos ir Lietuvos įstatymų poreikio priežastis buvo jų valstybinė sandara, atskiri išdai, kariuomenės, teisė. Kai 1764 m. seimuose buvo steigiamos išdo ir karo komisijos, jos buvo atskiros Lenkijai ir Lietuvai ir įsteigtos atskirais įstatymais. 1775 m. Respublikos Seimo priimti Lenkijos ir Lietuvos mokesčių įstatymai skyrėsi tiek pačiais mokesčiais, tiek apmokestinimo vienetu, tiek paskirstymu mokėtojams.

Gyvybingų vidaus ir užsienio politikos reikalų sprendimą kontroliavo, varžydamas valdovą, seimas. Nuo XVI a. pabaigos nusistovėjo seimo ir iš jo išvestinių institucijų politinė persvara prieš valdovą. XVI a. pabaigoje panašus valdovams ir valdantiejiems visuomenės sluoksniams atstovaujančių renkamų valdžios kūnų santykis daugumoje Europos valstybių buvo panašus. Ilgainiui kai kuriose valstybėse (Anglijoje, Nyderlanduose) viršų paėmė parlamentai, kitose (Prancūzijoje, Ispanijoje) susiklostė absoliutinės monarchijos. Respublikos valdymo sandara iš esmės nesikeitė.

Bet nuo XVII a. antrosios pusės Respublikos valdymo sandara ėmė strigti. Stiprėjanti seimų negalia, kai vis daugiau seimų buvo išardoma ir įstatymai nepriimami, trikdė valstybės gyvenimą. Tarp seimų dirbo valdovo ir senatorių pasitarimai, juose galėjo būti sprendžiami einamieji reikalai, bet įstatymų leidyba ir vis labiau reikalinga valstybės valdymo pertvarka strigo. Štai, valdant Augustui III, beveik kiekviename seime buvo kalbama apie kariuomenės padidinimą, jai reikalingus mokesčius, bet seimai išsiskirstydavo nieko nenutarę.

Silpnėjant seimo vaidmeniui nestiprėjo ir valdovo padėtis. Jį stelbė dėl įtakos valstybėje besivaržančių didikų grupuotės. Valstybės gyvenimo pakrikimo stiprėjimas sutapo su Respublikos padėties tarpvalstybinėje erdvėje silpnėjimu. Nors laisvas žodis ir su *liberum veto* susijusių nuos-

tatų visuma buvo aukštinami kaip itin svarbi bajorų laisvės raiškos priemonė, buvo daugumos bajorų pasaulėžiūros šerdis, matyta ir kylantis pavojus valstybei. XVIII a. gausėjo šio reiškinių trūkumų svarstymų ir būdų juos įveikti paieškų.

Henriko artikulai skelbė valdovo teisinę priklausomybę nuo Respublikos valstybių bajorų valios, bajorų teisę nepaklusti valdovui, jei jis sulaužytų priimtus įsipareigojimus. Savo valią bajorai galėjo įgyvendinti susitelkę į konfederaciją, t. y. į laisvą nuo valdovo valios prisiekusių bajorų ginkluotą susibūrimą. Kai, susikonfederavusių bajorų nuomone, valstybės valdžios grandys nepajėgia atlikti savo paskirčių, jas gali atstoti konfederacija.

Į konfederacijas dažnai susiburdavo valstybėje sumaištį keliantys susivaidijusių didikų šalininkai ar savo padėtimi nepatenkinti kariuomenės daliniai, kartais jos sutelkdavo bajorus svarbiems valstybės reikalams spręsti. Paprastai konfederacija prasidėdavo vaivadijų lygmeniu, po to būdavo jungiamasi į Lenkijos ir Lietuvos generalines konfederacijas. Konfederacijoms vadovaudavo renkamos tarybos ir maršalai. Konfederacijos, jei perimdavo valstybės valdžią ar ketindavo tai padaryti, tapdavo bajorams atstovaujančiais politiniais kūnais, Respublikos parlamentinės sistemos dėmeniu. Čia bus trumpai aptarta su seimais tiesiogiai susijusi konfederacijų raiška.

Pirmasis Respublikos Seimas, pasiskelbęs konfederacija, buvo 1573 m. konvokacinis seimas. Konfederacijomis pasiskelbdavo ir visi kiti konvokaciniai seimai. Buvo būtinas didesnis bajorijos susiklausymas, nes valstybėje būdavo ypatinga padėtis, trūkdavo vieno seimo dėmens – valdovo. Konfederacija pasiskelbusiame seime sprendimai būdavo priimami balsų dauguma, neveikė *liberum veto*, būdavo lengviau palaikyti tvarką valstybėje ir pasiruošti valdovo rinkimų seimui.

XVIII a. pradžioje Respublika įsitraukė į vadinamąjį Šiaurės karą ir pergyveno didelę valstybės suirutę, dvišaldystę. Augusto II ir Stanislovo Leščinskio šalininkai būrėsi į konfederacijas, šių reikšmė valstybės gyvenime išaugo. 1710 m. Augusto II šalininkų konfederacijos taryba Varšuvoje sugrąžino jį į sostą, skelbė įstatymus ir tvarkė santykius su Rusija, veikė kaip neeilinis, ypatingas seimas. Ir 1717 m. Nebylusis seimas, nuraminęs suirutę, buvo Tarnogrudo konfederacijos tęsinys.

Susikonfederavę seimai susilaukdavo ir bajorų nepasitenkinimo. Tai buvo kaip ir pasikėsinimas į laisvą žodį ir *liberum veto*, susikonfederavusio seimo nebuvo galima išardyti. 1717 m. seimas uždraudė konfederacijas, bet seimų negalia neišnyko, net sustiprėjo. Augustas III valdė Respubliką be konfederacijų, bet ir be seimų (tik 2 seimai iš 14 sėkmingai pasibaigė).

Persiritus per XVIII a. vidurį valstybės pakrikimo išvargintoje visuomenėje brendo valstybės valdymo, įskaitant ir seimo darbo tvarką, pertvarkos poreikis. Jis neapėmė visos Respublikos bajorijos, dar gausu buvo karštų bajorų teisių gynėjų. Laisvas žodis, bajorų pasaulėžiūros kartinis akmuo, vis dar buvo ginamas neatsižvelgiant į valstybės būklę ir jos pertvarkos būtinybę. Valstybės vidinę būklę dar sudėtingesnę darė jos pajungimas kaimyninių valstybių, Rusijos, Prūsijos ir Austrijos, besiskelbusių Respublikos sandaros su auksinėmis bajorų laisvėmis laiduotojomis, valiai. XVIII a. Rusijos veiksnys Respublikos gyvenime vis stiprėjo, Stanislovo Augusto valdymo laikais ji atvirai kišosi į Respublikos vidaus gyvenimą, gebėjo naudotis valdovo, didikų ir jų grupuočių nesutarimais, palaikyti valstybės gyvenimo suirutę.

Pirmieji seimo darbo pertvarkos ir jo reikšmės stiprėjimo ženklai jau buvo matomi 1764 m. tarpvaldžio seimuose ir 1766 m. eiliniame seime. Visi jie vyko po konfederacijos ženklu, tai šalino *liberum veto* galimybę. Įstatymais buvo susiaurinta *liberum veto* raiškos galimybė, įvestas balsavimas valstybės biudžeto reikalais, priimti valstybės gyvenimui atgaivinti reikalingi įstatymai. Bet visuotinio sutarimo dėl valstybės ir seimo pertvarkos nebuvo, Respublikos kaimynės Rusiją ir Prūsiją neramino pastangos sustiprinti seimą, padaryti jį atsparesnį jų politinėms įtakoms.

1773 m. Abiejų Tautų Respublikos Seimo Naugarduko pavieto pasiuntinys Tadas Reitanas. Litografijos autorius Fransua le Vilenas (François le Villain), dailininkas Vladislavas Oleščinskis (Władysław Oleszczyński), iš leidinio „La vieille Pologne. Album historique [...]” (Senoji Lenkija. Istorinis albumas [...]). Paryžius, 1836 m. *Lenkijos nacionalinė biblioteka*, G.477

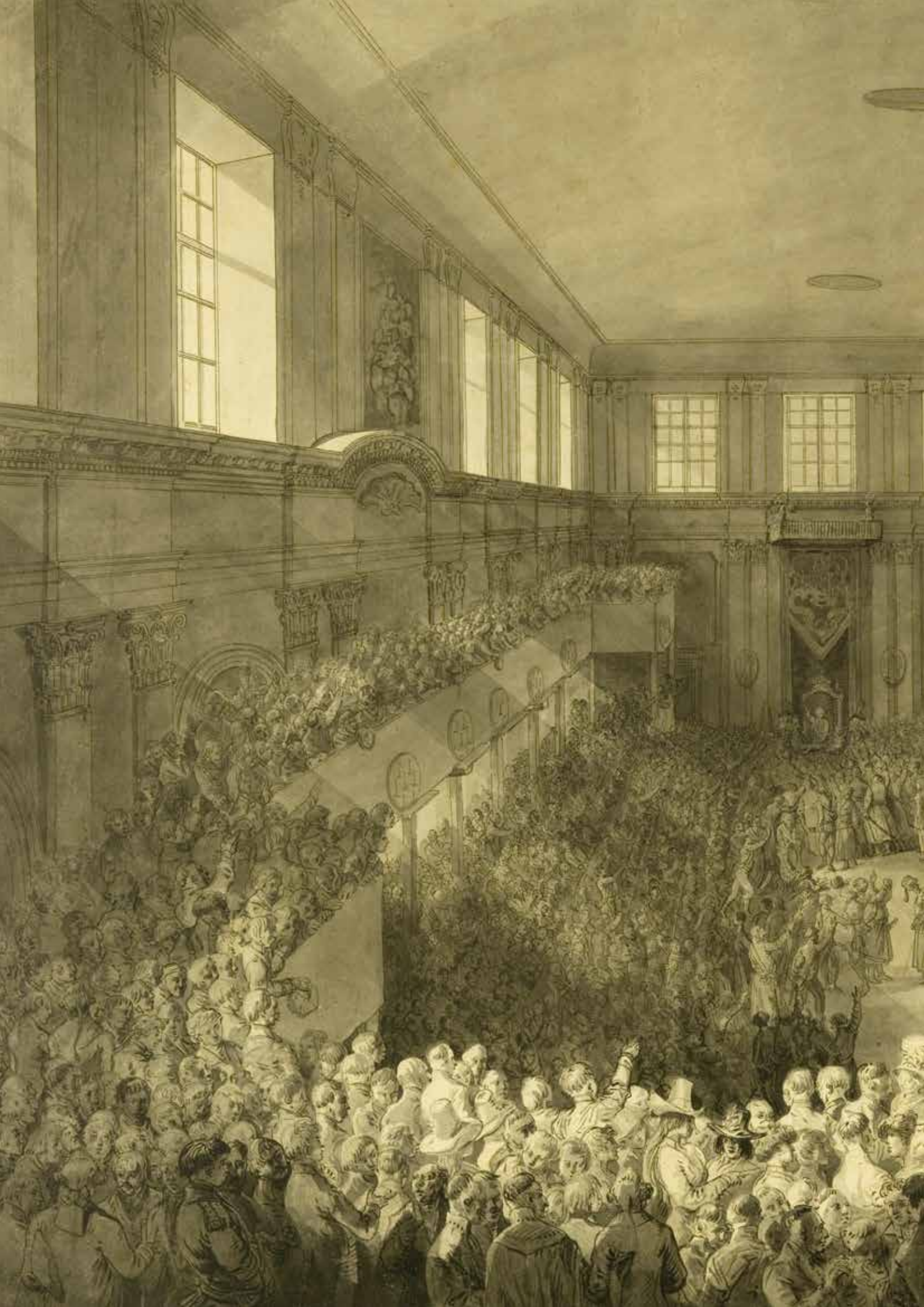
1766 m. seime vidiniams ir išoriniams Respublikos pertvarkos priešininkams pavyko nutraukti konfederaciją, vėl sustiprinti *liberum veto*.

1767–1768 m. seimas buvo Radomo konfederacijos tęsinys. Ši 1767 m. paskelbta prieštaringa konfederacija skelbėsi ginanti katalikybę nuo Rusijos bei Prūsijos remiamų stačiatikių ir protestantų konfederacijų. Bet Rusijos pasiuntinys Nikolajus Repninas seime patraukė konfe-

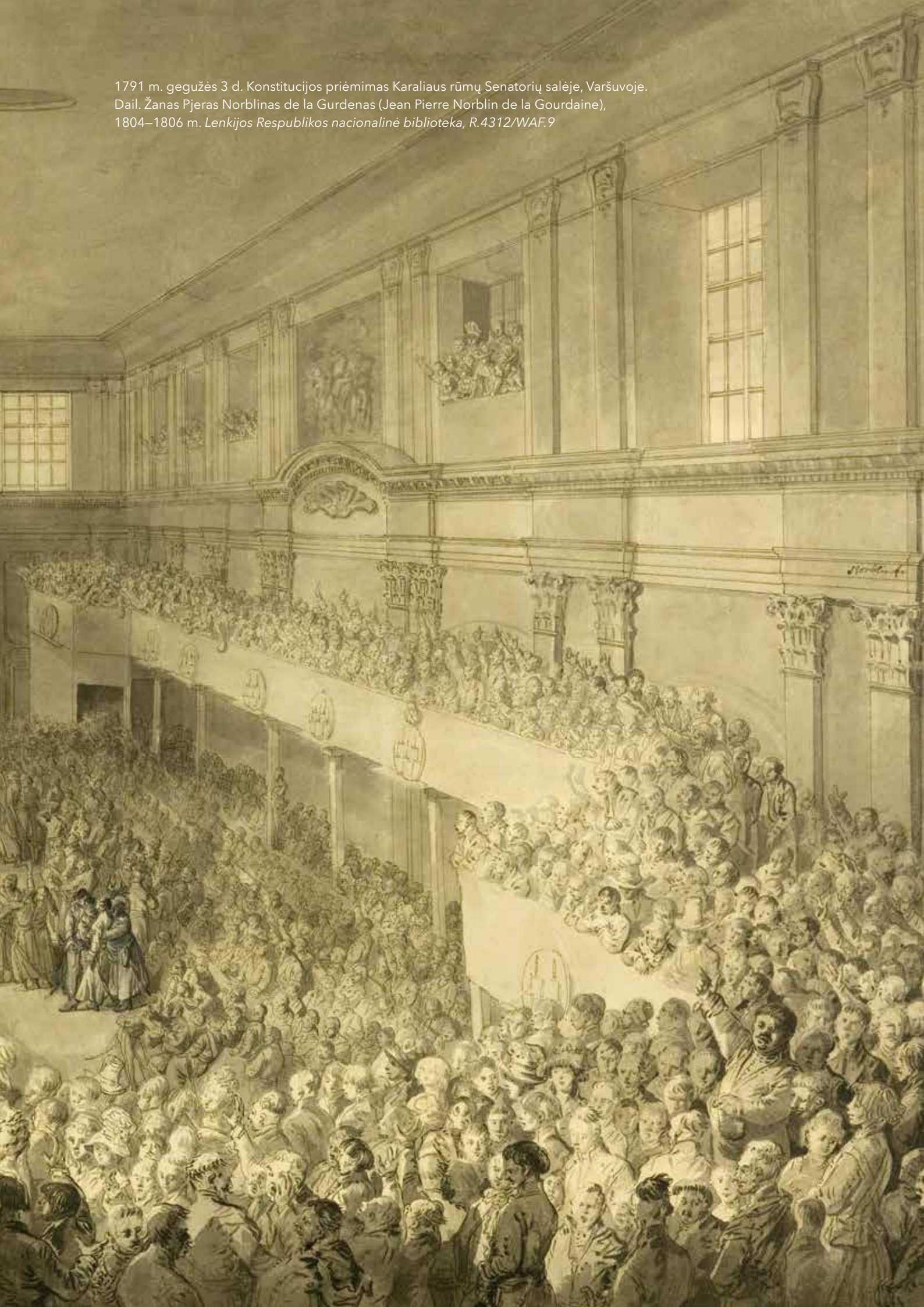

1788–1792 m. Abiejų Tautų Respublikos Seimo Lietuvos konfederacijos maršalas Kazimieras Nestoras Sapiega. Iš leidinio „La Pologne historique, littéraire, monumentale et pittoresque...” („Istorinė, literatūrinė, monumentalioji ir įdomioji [...] Lenkija”), 3 t. Paryžius, 1839–1842 m. *Lenkijos nacionalinė biblioteka*, G.6643/1

deracijos vadovus į Rusijos pusę, nuramintas seimas išskyrė 108 kryptingai parinktų narių delegaciją, kuri N. Repnino prižiūrima rengė įstatymus. Tai leido N. Repninui ir su juo dirbantiems Respublikos politikams užsitikrinti, jog jiems naudingi įstatymai bus lengvai priimti. Atsirado nauja seimo rūšis – delegacinis seimas. Tokie buvo ir 1773 m. bei 1793 m. seimai, kurie dirbo Rusijos prižiūrimi ir terorizuojami.

1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijos priėmimas Karaliaus rūmų Senatorių salėje, Varšuvoje.
Dail. Žanas Pjeras Norblinas de la Gurdenas (Jean Pierre Norblin de la Gourdainė),
1804–1806 m. *Lenkijos Respublikos nacionalinė biblioteka, R.4312/WAF.9*

1767–1768 m. seime svarbiausi priimti įstatymai buvo vadinamosios kardinalinės teisės, įtvirtinusios senąsias bajorijos teises, *liberum veto*, teisę priešintis valdovui, t. y. valstybinio gyvenimo suirutę lemiančias nuostatas. Bet konfederacijos Respublikos gyvenimą prižiūrėjusiai Rusijai vėl teko griebtis, kai 1773 m. sušauktas seimas turėjo patvirtinti jos, Prūsijos ir Austrijos 1772 m. nuspręstą Respublikos I padalijimą.

Seimo pradžia buvo prieštaringa. Respubliką draskančios valstybės ir jų pakalikai panaudojo valstybės gyvenimą tvarkyti galinčią priemonę – konfederaciją, o Respublikos nedalomumą ginantys seimo nariai pasitelkė tą gyvenimą ardantį *liberum veto*. Dar prieš seimo pradžią dalis seimo narių paskelbė konfederaciją ir paskyrė maršalą. Šiai primestinei konfederacijai pasipriešino, teigdami, kad seimas buvo sušauktas kaip laisvas, kad jis turi išsirinkti maršalą ir kad dabar esanti lietuvių eilė būti maršalu, Lietuvos atstovai seime, Naugarduko pasiuntiniai Tadas Reitanas ir Samuelis Korsakas, juos parėmė Minsko pasiuntinys Stanislovas Bohuševičius ir kiti lietuviai. O svarbiausias T. Reitano ir jo bendražygių tikslas buvo užkirsti galimybę paklusniai, be pasipriešinimo pritarti Respublikos padalijimui. Tačiau pasipriešinimas buvo įveiktas, seimo išskirta delegacija 2 metus derino I padalijimo sutartis bei rengė naujus įstatymus, kurie turėjo derėti su Rusijos ir Prūsijos laiduojama valstybės sandara.

Respublikos I padalijimas, seimo paniekimas, jos politikų susiskaldymas didžiulio pavojaus valstybei akivaizdoje tarsi užgesino valstybės pertvarką. 1780–1786 m. Respublikos seimai buvo apmirę. Tuo pačiu metu plintančios Apšvietos pažiūros, pertvarkyta švietimo sistema brandino naują visuomenės kartą, atsparesnę aklam, dažnai priešpastatomam valstybės ir visuomenės saugumo poreikiams, bajorų laisvių gynimui bei užsienio įtakai.

Kai 1788 m. spalyje susirinko eilinis Respublikos Seimas, tarpvalstybinėje erdvėje buvo susidariusi palanki padėtis siekti Respublikos išsilaisvinimo iš Rusijos gniaužtų ir imtis pertvarkos. 1788 m. spalio 7 d. seimas, dažnai vadinamas Ketverių metų ar Didžiuoju seimu, pasiskelbė konfederacija, jai vadovavo Lenkijos ir Lietuvos konfederacijų maršalai, Stanislovas Małachowski ir Kazimieras Nestoras Sapiega. Svarbiausios seimo užduotys buvo kariuomenės didinimas ir valstybės santvarkos pertvarkymas. Nebaigus darbų per numatytus 2 metus, 1790 m. rudenį buvo išrinkti nauji pasiuntiniai ir darbą tęsė dviguba sudėtis. Šie rinkimai, ypač Lietuvos pavietuose, sustiprino pertvarkos šalininkų gretas.

Seimo darbą vainikavo 1791 m. gegužės 3 d. priimtas Valdymo įstatymas, gavęs Gegužės 3-iosios konstitucijos vardą, nustatęs svarbiausias valstybės ir visuomenės gyvavimo taisykles. Svarbiausios valstybės valdymo nuostatos buvo: dingo sakralinis valdovo valdžios pobūdis, suverenu buvo skelbiama tauta (tik bajorai žemvaldžiai); aiškiai apibrėžtos 3 valdžios: seimo įstatymų leidžiamoji, valdovo ir bendros visai Respublikai įstatymų sargybos vykdomoji ir teisinė. Svarbi nuostata buvo kas 25 metus šaukti seimą konstitucijos peržiūrėjimui.

Gegužės 3-iosios konstitucija nutylėjo Liublino unijos akte paskelbtą Respublikos dvinarystę, eita pertvarkymo į unitarinę valstybę keliu, valstybė buvo vadinama Lenkijos respublika. Lenkijos vardas Abiejų Tautų Respublikai joje pačioje ir Europoje jau buvo prilipęs, vakariečiai visų pirma matė jiems artimesnę Lenkiją, karaliaus titulas buvo aukštesnis už didžiojo kunigaikščio. Iki Gegužės 3-iosios konstitucijos Respublikos įvardijimas Lenkija dar nereiškė valstybės dvinarystės neigimo. Dabar toks neigimas tapo galimas.

Seime buvo imtasi bendrų visai Respublikai komisijų, vykdomosios valdžios institucijų, kūrimo. Lietuvos atstovai seime, pritarę pačiai konstitucijos esmei, ėmė priešintis šiems veiksams bei valstybės dvinarystės nutylėjimui. Ginčai baigėsi 1791 m. spalio 20 d. priimtu Abiejų Tautų

abipusiu įžadu. Šiame dokumente iš esmės buvo patvirtinta iš Liublino unijos išplaukiantys lygiateisiai Lenkijos ir Lietuvos valstybiniai santykiai, Respublikos valstybinė dvinarystė.

Lietuvos bajorų visuomenė palankiai priėmė Ketverių metų seimo priimtus įstatymus, matydama visą jų paketą, ne tik Gegužės 3-iosios konstituciją. 1792 m. vasaryje Lietuvos pavietų reliaciniai seimeliai labiau, negu Lenkijoje, pritarė seimo darbui. Bet seimas nespėjo įgyvendinti priimtų įstatymų. Rusija atsisuko į jos glėbio atsisakančią Respubliką, pasinaudojo pertvarkai priešingomis didikų sukurtomis konfederacijomis, įsiveržė į Respubliką, seimas 1792 m. gegužės 29 d. nutraukė darbą, valdovas prisijungė prie naujos konfederacijos.

1793 m. birželio 6 d. Gardine pradėjo darbą sukonfederuotas seimas, kurio svarbiausia užduotis buvo Rusijos ir Prūsijos įvykdyto naujo Respublikos padalijimo sutarčių patvirtinimas. Valdžią užgrobę konfederatai prižiūrėjo, kad seime vyrautų jų šalininkai. Bet atsirado besipriešinančių Respublikos draskymui. Seimo pradžioje Upytės pasiuntinys Juozapas Kimbaras seimo salėje teigė, kad Rusijos imperatorė Kotryna II siekia paversti Respubliką Rusijos provincija, o Stanislovui Augustui sakė: „Nieko nebijau, nei gąsdinuosi, sakau teisybę, išdavikas esi.“ J. Kimbaras ir jį palaikę pasiuntiniai buvo persekiojami, suiminėjami, seimas buvo Rusijos kariuomenės apsuptas.

1793 m. lapkričio 23 d. įvyko paskutinis Respublikos Seimo posėdis. Dar buvo didvyriškas pasipriešinimas Rusijai – 1794 m. sukilimas, bet 1795 m. spalio 24 d. Rusija, Prūsija ir Austrija sutarė dėl galutinio Respublikos padalijimo, lapkričio 25 d. Stanislovas Augustas pasirašė sosto atsisakymo dokumentą, Respublika ir jos Seimas nustojo gyvuoti.

Lietuvos ir Lenkijos tautos turėjo nueiti sunkų brendimo kelią, kad po 123 metų Lietuva ir Lenkija atsikurtų kaip suverenios valstybės.

LITERATŪRA

- Augustyniak U. *Historia Polski 1572–1795*. Warszawa, 2008.
- Bardach Juliusz. *O Rzeczpospolitę Obojga Narodów*. Warszawa, 2008.
- Jučas M. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės parlamentarizmas. *Lietuvos Seimas*. Vilnius, 1996.
- Konopczyński W. *Chronologia sejmów Rzeczypospolitej 1493–1795*. Kraków, 1948.
- Kriegeisen W. *Sejm Rzeczypospolitej szlacheckiej (do 1763 roku)*. Warszawa, 1995.
- Lietuvos istorija*. T. 6: Sliesoriūnas G. *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588–1733 metai)*. Vilnius, 2015; T. 7, d. 2: Kiaupa Z. *Trumpas XVIII amžius (1733–1795 metai)*. Vilnius, 2018.
- Šapoka A. *Lietuva ir Lenkija po 1569 metų unijos*. Kaunas, 1938.

Rimantas MIKNYS

Humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto vyresnysis mokslo darbuotojas, Klaipėdos universitete ir Vytauto Didžiojo universitete eina profesoriaus pareigas, KU Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto tarybos narys, VDU Senato narys, Lietuvos ir Lenkijos dvišalės komisijos istorijos ir geografijos mokymo problemoms nagrinėti Lietuvos pusės pirmininkas, Archyvų tarybos narys. Tyrinėja XIX a. – XX a. pirmosios pusės Lietuvos visuomenės raidą. Yra penkių monografinių tyrimų autorius arba bendraautoris. Tiria Mykolo Rōmerio visuomeninę-politinę ir mokslinę veiklą bei rengia spaudai jo Dienoraščius. Lietuvių kalba parengė aštuonias knygas, lenkų kalba su lenkų kolegomis – šešias knygas.

LIETUVA TARP SENOJO IR NAUJOJO PARLAMENTARIZMO (NUO 1795 IKI 1917 METŲ)

Po trečiojo Abiejų Tautų Respublikos (ATR) padalijimo (1795-10-24) Lietuva prarado savo valstybingumą ir buvo aneksuota Rusijos imperijos. Pastarojoje viešpatavo despotiškas absoliučios monarchijos politinis režimas, nesuderinamas su bet kokiais parlamentarizmo funkcionavimo formomis. Tai truko visą XIX amžių. Padėtis pasikeitė po 1905 metų, kai po Rusijos demokratinės revoliucijos caro absoliutizmas buvo kiek apribotas ir režimas įgijo konstitucinės monarchijos bruožų. Nuo 1906 m. balandžio 23 d. Rusijos imperijoje ėmė funkcionuoti formalus parlamentarizmas, kurį per cenzinę ir dvipakopę tvarką (kurijomis) išreiškė Rusijos Valstybės Dūma, renkamas įstatymų leidimo organas. Nuo pat Dūmų veiklos pradžios jau ir taip ribotų teisių įstatymų leidžiamosios institucijos galios dar labiau buvo susiaurintos 1907 m. birželio 3 d. Rusijos caro pasirašytu įstatymu. Rinkimai į Dūmas nebuvo visuotiniai, tiesioginiai ir proporcingi¹. Į keturias Dūmas (1906-04–1906-07 – pirmąją, 1907-01–1907-06 – antrąją, 1907-11–1912-06 – trečiąją, 1912-11–1917-11 – ketvirtąją) buvo išrinkti 22 lietuviai (išrinkti Kauno ir Suvalkų gubernijose), antra tiek buvo išrinkta lietuviškųjų gubernijų (Vilniaus, Kauno, Gardino) žydų, lenkų, rusų ir baltarusių atstovų. Dūmų rinkimai, išrinktų atstovų darbas formavo modernios Lietuvos visuomenės parlamentinio gyvenimo įgūdžius, davė legalaus politinio darbo pamokas, brandino politinę ir tautinę sąmonę. Rinkimų metu siekiant išrinkti savo kandidatus į Dūmą buvo sudaromi partiniai blokai, kooperuojamasi tautiniu ir socialiniu pagrindu. Pavyzdžiui, tris ketvirtadalius lietuvių atstovų rėmė kairiosios partijos – Lietuvos socialdemokratų partija ir Lietuvos demokratų partija. Lietuviškos dešinės pozicijas gynusios besikuriančios Krikščionių demokratų ir Tautininkų partijos ir jų atstovai ėmė lyderiauti rinkimuose į Ketvirtąją Dūmą bei jos veikloje. 1905 m. pabaigoje susikūrusi ir tik iki Pirmosios Dūmos išrinkimo tvėrusi Jono Basanavičiaus vadovaujama Tautiškoji lietuvių demokratų partija parodė blokavimosi su žydais pavyzdį. Dažnai susitardavo, stodamos prieš dvarininkus, valstiečius ir vidutiniams miesto gyventojams atstovaujančios partijos, politinės idėjinės grupuotės. Išrinkti atstovai Dūmą naudojo kaip politinę

¹ A. Gaigalaitė, *Lietuvos atstovai Rusijos Valstybės Dūmoje 1906–1917 metais*, Vilnius, 2006, p. 33. Apie rinkimus į Dūmą ir išrinktų atstovų veiklą rašė: Z. Kiaupa, *Lietuvos valstybės istorija*, Vilnius, 2004, p. 186–187; P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1, Chicago, 1977, p. 397–432.

tribūną Lietuvos gyventojų interesams ginti. Aktyvūs buvo svarstant žemės klausimą, reikalavo lietuviškose gubernijose įsteigti renkamas žemietijas (vietinės savivaldos organus), suteikti kraštui autonomiją, diskusijose iškeldavo valdžios savivalės, tebesitęsiančius kultūrinio gyvenimo persekiojimo faktus, bandymus kolonizuoti Lietuvą per rusų atsikėlėjus. Visi lietuvių atstovai buvo vieningi dėl lietuvių kalbos mokyklose, valsčiuose, teismuose ar savivaldoje įvedimo, smerkė cerkvinių mokyklų Lietuvoje steigimą².

Realaus modernaus lietuviško parlamentarizmo ištakos sietinos su lietuvių tautinio judėjimo raida, o tiksliau su šio judėjimo politizavimusi. Chronologiškai jis apibrėžiamas XIX a. pabaiga – XX a. pradžia. Tai laikmetis, kuriame, anot Mykolo Biržiškos, „liaudis virto tauta“³. Kitaip tariant, tai buvo metas, kada liaudis virto modernia visuomene⁴. Pradedant „Aušra“, toliau varpininkams, o vėliau ir lietuvių demokratams pavyko, Mykolo Römerio žodžiais tariant, „liaudies mases, plebsą išplėsti iš paklusnumo formų [turimas galvoje baudžiavinis, Rusijos pavaldinio mentalitetas] ir padaryti jį visuomene, savarankiškai galinčia pasirinkti savo likimą“. Kokiu būdu? Kokiais įrankiais? 1915 m. M. Römeris pastebėjo, kad „demokratai [...] atmeta bet kokius mėginimus primesti savo globą liaudžiai, jai vadovauti ir skelbia aktyvios liaudies savivaldybės principus visose tautinio, politinio, visuomeninio bei ūkinio gyvenimo srityse. Vieni tad kelia

Rinkimų į Pirmąją Dūmą rinkėjai Vilniuje prie Magistrato 1906 m. balandžio 9 d. *Fotografos nenurodytas, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, P-23843*

² P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1, p. 430.

³ M. Biržiška, *Lietuvių tautos kelias į naująjį gyvenimą*, t. 1. Liaudis virsta tauta. Los Angeles, 1953.

⁴ E. Aleksandravičius, *Praeitis, istorija ir istorikai*. Vilnius: Vaga, 2000, p. 64.

Lietuvių atstovai I, II, III ir IV Valstybės Dūmose. Iš leidinio Martynas Yčas „Atsiminimai. Nepriklausomybės keliais“. Kaunas, 1935 m. *Fotografas nenurodytas, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, 0-119851*

ir stengiasi įtvirtinti autoriteto ir vadovavimo principus viešajame gyvenime, kiti – kylančio iš apačios demokratinio savaveiksmiškumo pradmenis.⁵ Taigi, toks būdas, įrankis buvo visuomenės savivaldos, visuomenės atstovavimo arba dar kitaip pavadinti galima parlamentarizmo idėja.

Bene pirmą kartą moderniosios lietuviškos politinės minties raiškoje labai bendru pavidalu ji pasirodo pirmosios lietuviškos partijos – LSDP – programoje. 1897 m. partijos II suvažiavime priimtos programos punkte apie Lietuvos valstybingumą teigiama: „Laisvanoriška federacija su įstatymdavystės ir valdžios savivalda liaudžiai valstybėje, krašte, provincijoje ir valsčiuje.“⁶ Vėliau parlamentarizmo idėja buvo tikslinta jau Lietuvos demokratų Lietuvos valstybingumo modeliuose. Ją 1901 m. „Varpe“ pristatė Povilas Višinskis straipsnyje „Credo. Kilk ir kelk!“⁷. Aiškesnius kontūrus ši idėja įgavo to paties straipsnio pagrindu parengtoje 1902 m. įkurtos Lietuvių demokratų partijos programos projekte. Jo rengėjai – P. Višinskis ir Jonas Vileišis – projekte pažymėjo: „Laisva ir nepriklausanti kitoms tautoms ir viešpatystėms Lietuva [...] Tardami „Lietuva – lietuviams“ mes trokštame išgauti mūsų tautai tokią politinę tvarką, kuriai esant lietuviai galėtų patys save valdyti, nepriklausydami svetimiesiems. Tai tegali įvykti tik išgavus pilną Lietuvos autonomiją etnografiškose ribose“⁸. 1905 m. P. Višinskis „Varpe“ išsireiškė dar konkrečiau: „Vienu žodžiu, mūsų politiškas idealas – nepriklausoma Lietuva, jos maždaug etnografiškose ribose pačių gyventojų valdoma su seimu Vilniuje [...]“⁹. Kaip matome, jau tuo metu, kai dar gana toli buvo iki 1918 m., buvo formuluojamas Lietuvos, kaip tautinės valstybės, modelis ir pagal apibrėžiamą teritoriją ir pagal demokratijos sampratą¹⁰. Pastarąją galima įvardyti kaip tautinę

⁵ M. Römeris, *Lietuva karo akivaizdoje*. Baltos lankos, Nr. 3, 1993, p. 211.

⁶ Programas Lietuviškos Social-demokratiškos Partijos, [b., v.].

⁷ Blinda [Višinskis P.], „Credo“. Kilk ir kelk! Varpas, 1901, Nr. 5, p. 51.

⁸ Programas Lietuvių Demokratų Partijos (projektas), Varpas, 1902, Nr. 12, p. 258.

⁹ Demokratas [P. Višinskis], „Demokrato balsas“, Varpas, 1905, Nr. 9/10, p. 90–91.

¹⁰ P. Višinskis, *Žmogaus tiesos*. Vilnius, 1905; Tas pats, *Kas tai yra konstitucija*. Vilnius, 1906; Tas pats, *Mūsų reikalavimai – apie žmonių atstovus valdžioje*. Vilnius, 1906; Tas pats, *Visuotinas, hygas, slaptas ir betarpiškas balsavimas*. Vilnius, 1905.

demokratiją, pagal kurią vadovaujantis vaidmuo kuriant valstybę turėjo atitekti tiems, kurie geriausiai supranta lietuvių etnoso interesus.

Tiesa, P. Višinskis 1905 m. „Varpe“ išspausdintame straipsnyje prakalbo jau apie Lietuvos valstybingumo realizavimą, remiantis bendrais Lietuvoje gyvenančių tautų-etnosų politiniais interesais¹¹. Tokia pozicija buvo nulemta ne tik jo idėjinių nuostatų, bet ir to meto Lietuvos politinio gyvenimo realijų supratimu. Veik visą 1905 m. pirmą pusmetį Vilniuje ne kartą rinkosi Lietuvos tautų atstovų susirinkimai, kuriuose lietuvių siūlytam etnografinės Lietuvos politinės autonomijos projektui baltarusiai, Lietuvos lenkai, žydai priešpastė istorinės Lietuvos (etnografinių Lietuvos ir Baltarusijos) politinės autonomijos projektą, kitaip dar įvardijamu „krajovcišku“. Pastarasis rėmėsi istorine Lietuvos valstybingumo tradicija, istorine lietuviškumo samprata. Nes, anot jo gynėjų, LDK istorinės ir kultūrinės tradicijos, teritorijos ekonominis bendrumas, LDK pilietinės savimonės rudimentai, paremti naujais demokratiniiais valdymosi principais, galėjo garantuoti visų apibrėžtoje teritorijoje gyvenančių tautų-etnosų normalų būvį ir evoliuciją¹². Šiame valstybingumo modelyje ypač sureikšmintas buvo pilietiškumo principas, turėjęs tapti naujos visuomenės funkcionavimo pagrindu. Kartu ir parlamentarizmo idėja, nes šiame modelyje santykiai tarp tautų, o ir visi svarbiausi istorinės Lietuvos visuomeninio gyvenimo klausimai turėjo būti reguliuojami ir sprendžiami Vilniuje besirenkančio demokratiniiais pagrindais išrinkto ir funkcionuojančio Seimo. Lietuviai, taipogi pritardami šiai tezei, bet siekę išlaikyti vadovaujančio etnoso vaidmenį besiformuojančioje modernioje pilietinėje visuomenėje gynė etnografinės Lietuvos valstybingumo koncepciją. Todėl, įsibėgėjus 1905 metų Rusijos demokratinei revoliucijai, jie suskubo tų metų gruodžio 4–5 dienomis Vilniuje, dabartinės Filharmonijos, o tuo metu dar Vilniaus miesto, salėje sukviesti Lietuvių suvažiavimą, kitaip dar vadinamą Didžiuoju Vilniaus Seimu, ir pasiremdami tautos valia paskelbė siekią Lietuvos valstybingumo etnografinėse ribose: Reikalauti Lietuvos autonomijos su seimu Vilniuje, išrinkto visuotinu, lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu, neskiriant lyties, tautos tikėjimo¹³. Pažymėtina, kad Lietuvių suvažiavimo aktyvistai ir apskritai dalyviai atstovavo visoms lietuvių partijoms ir politinėms srovėms. Tarp aktyvistų paminėtini gana gausūs socialdemokratams – Andrius Domaševičius, Vladas Sirutavičius, Peliksas Bugailiškis, Steponas Kairys, Vladas Požėla, Antanas Purėnas, Vladas Stašinskas, Jurgis Smalstys-Smolkskis, Juozas Šlapelis, Kotryna Jonelytė, Aleksandras Birinčikas, Mykolas Biržiška, socialdemokratams artimas Stanislavas Narutavičius ir kt.; to meto Lietuvos demokratų partijos lyderiai – Povilas Višinskis, Andrius Bulota, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Jonas Bortkevičius, Jonas Jablonskis, Kazimieras Okuličius, Antanas Rucevičius, Antanas Smetona, Jonas Vileišis, Felicija Bortkevičienė ir kt.; suvažiavime besikuriančiai Lietuvos valstiečių sąjungai atstovavo Liudas Gira, Donatas Alseika, Pranas Butkus, Ernestas Galvanauskas, Juozas Gabrys-Paršaitis, Pranas Paršaitis, Vladas Pauliukonis, Mykolas Sleževičius ir kt.; o jau beveik susikūrusiems tautiniams demokratams – Jonas Basanavičius, Mečislovas Davainis-Silvestravičius, kunigas Juozas Ambraziejus, Pranas Klimaitis, Jonas Kriaučiūnas, Jonas Beržanskis-Klausutis, Jonas Bulota, Stanislovas Raila, Stanislovas Samajauskas, Petras ir Antanas Vileišiai ir kt.; oficialiai kaip partija neapsiforminusiems krikščionims demokratams –

¹¹ Demokratas [P. Višinskis], „Demokrato balsas“, Min. veik., p. 90.

¹² P-tis [Vileišis J.], Iš Lietuvos inteligentų susivažiavimų nutarimų, *Varpas*, 1905, Nr. 7/8, p. 73. Plačiau žr.: R. Minkys, Vilniaus autonomistai ir jų 1904–1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T. 3: Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia)*. Vilnius, 1991, p. 180–187.

¹³ J.S-lius [J. Basanavičius], *Iš didžiojo Vilniaus seimo istorijos*, Vilnius, 1925, p. 20.

Povilas Višinskis

Povilas Višinskis Užvenčio dvare. Fotografas nenurodytas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, apl. 291, inv. 1535

Vilniaus miesto rūmai (dabar – Lietuvos nacionalinė filharmonija), kuriuose 1905 m. gruodžio 4–5 dienomis buvo susirinkęs Didysis Vilniaus Seimas. *Fotografas nenurodytas, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, 0-036295*

kunigai Pranciškus Būčys, Juozas Tumas-Vaižgantas, Antanas Šmulskštys, Vincas Aleksandravičius, Vladas Mironas ir kt.; tarp gausių nepartinių – rašytojai Lazdynų Pelėda, Antanas Kriščiukaitis-Aišbė, Ona Pleirytė ir kt. Priskaičiuojama apie 2 000 dalyvių, iš jų per 1 000 valsčių ir parapijų delegatų, apie 60 proc. valstiečių, apie 35 proc. inteligentų, buvo ir dvarininkų, darbininkų bei amatininkų. Dalyvavo ir Lenkų Socialistų Partijos (PPS), Baltarusių Socialistinės Hromados, krajojcų bei Bundo atstovai. Gausiausiai atstovauta Kauno ir Suvalkų gubernijoms, kiek mažiau Vilniaus. Atskiriems Lietuvos valsčiams gausiausiai atstovavo Alsėdžių, Žagarės, Čipėnų, Rokiškio, Kurklių, Kalvarijos delegacijos. Į suvažiavimą atvyko ne tik atstovai iš tuomečių Kauno, Suvalkų, Vilniaus, Gardino gubernijų, bet ir iš Mintaujos, Liepojos, Rygos, Talino, Tartu, Peterburgo, Maskvos, Minsko, Voronežo, Odesos, Varšuvos, taip pat iš Prūsijos. Dalyviai sveikino lietuvių emigrantai¹⁴. Keturiuose posėdžiuose suvažiavimo dalyviai iš klausė pranešimus apie padėtį provincijoje, aptarė Lietuvos ir Rusijos politinę padėtį, apsvarstė Lietuvos autonomijos klausimą ir kovos taktiką dėl jos, agrarinius bei lietuviškos mokyklos klausimus. Po karštų diskusijų buvo sutarta didžiausiu priešų skelbti Rusijos imperiją ir reikalauti Lietuvos autonomijos etnografinėse ribose su demokratiškai išrinktu Seimu Vilniuje, etnografinių pakraščių gyventojams palikta teisė apsispręsti dėl priklausymo tai autonomijai, Suvalkų gubernijos lietuviškos apskritys pripažintos Lietuvos dalimi, o su kaimyniniais kraštais sutarta organizuoti santykius federaciniais pagrindais. Kita vertus, nutarta visiems vienyti tarpusavyje ir jungtis su kitomis Rusijos tautom kovojant su Rusijos valdžia, nemokėti pastarajai mokesčių, neleisti

¹⁴ Plačiau apie DVS: E. Motieka, Didysis Vilniaus Seimas [antras, papildytas leidimas], Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2005, p. 115–120.

savo vaikų į rusiškas pradžios mokyklas, neiti į teismus ir kitas rusų valdžios įstaigas. Vieningu balsu buvo pareikalauta visose valsčių įstaigose įvesti žmonių gimtąją kalbą, gimtąją kalbą dėstyti mokyklose, o mokytojus parinktų patys žmonės¹⁵.

Kokia Lietuvių suvažiavimo Vilniuje, dar kitaip vadinamo Didžiojo Vilniaus Seimo, akcijos prasmė ir reikšmė liaudies tapsmo tauta procesui parlamentarizmo idėjos skalėje?

Visų pirma pažymėtina, kad organizatoriai gerai žinojo ką daro kviesdami Lietuvių suvažiavimą, o ne Lietuvos suvažiavimą, Lietuvos Steigiamąjį Seimą, kurio idėją visus 1905 m. skleidė LSDP ir LDP. Turint galvoje paminėtą istorinės Lietuvos valstybingumo modelį, toks Seimas galėjo pakoreguoti lietuvių etnopolitinę orientaciją bei modernios pilietinės visuomenės pobūdį (ne lietuvių kaip kad įvyko tarpukario Lietuvos praktikoje, o Lietuvos). Rengėjai suvokė, kad šis Seimas nebuvo tikroji tautos atstovybė. Juridiškai, ypač bendrųjų demokratinių principų realizavimo požiūriu, jis neturėjo formalaus tautos įgaliojimo. Rinkimai buvo tiesioginiai ir laisvi, tačiau nebuvo visuotinai lygūs ir slapti. Pats seimas formaliai buvo nelegalus ir jis nesprendė, o tik kėlė suverenių tautos teisių klausimą. Vis tik, nepaisant tokio juridinio neapibrėžtumo, Seimo nutarimus ir dalyviai, ir jų rinkėjai laikė sau privalomais. Jie tapo moraliniu tautos įsipareigojimu. Seimas ir savo nutarimais, ir savo organizacija formavo naują demokratinę tradiciją, buvo, galima sakyti, modernios Lietuvos pirmąją parlamentarizmo idėjos praktika, parlamentarizmo užuomazga. Šio teisiškai neįforminto renginio dalyviai vadovavosi visuotinai priimtinomis teisės normomis ir demokratiniais principais. Svarbiausias dalykas, kuris buvo pasiektas šiame Seime, – tai valstietijos, kaip gausiausio to meto visuomenės sluoksnio, įpilietinimo faktas. Valstiečiai, kurie gausiai dalyvavo Seime, į Seimą važiavo neturėdami aiškaus supratimo apie Lietuvoje ir Rusijoje vykstančius procesus, o grįžo savo rankose turėdami veiklos programą, suvokdami būtinumą vykdyti „lietuviškos valdžios“ nutarimus. Seime valstietis buvo suprastas ir pats nemažai suprato. Jis suvokė, kad yra toks pat lietuvis, kaip ir inteligentas, tik mažiau mokytas. Juk Seimo nutarimai privalomi ir jam, valstiečiui, ir inteligentui. Seimo metu ir po jo vyko valstiečių sąmonės perversmas. Seimas vainikavo valstiečio identifikacijos su tam tikra tauta, visuomene procesą¹⁶. Po Seimo aiškiai galima konstatuoti pakilusį lietuvių valstietijos politinės sąmonės lygį, kuris jau leidžia apibūdinti valstietiją kaip sluoksnį, tampantį pilietinės ir politinės visuomenės subjektu. Apie tai liudytų, kad ir toks naivus Žemaitijos valstiečio, dalyvavusio Seime, atsakymas jį 1907 m. kvotusiam Rusijos žandarui. Pastarajam paklausus, ką šis daręs 1905 m. Vilniaus susirinkime, žemaitis išdidžiai atšovė, esą rinkęs Lietuvos karalių!¹⁷

Taigi, galima konstatuoti, kad Lietuvių suvažiavimas, įvardytas kaip Didysis Vilniaus Seimas, būdamas pirmąją parlamentarizmo idėjos realizavimo apraiška, pradėjo naują šiuolaikinio laisvo ir lygaus tarp lygių žmogaus formavimo etapą, kurį vėliau, 1917–1920 m., užbaigė formalus visuomenės įpilietinimas, pasiremiant jaunos lietuviškos visuomenės 1918 m. sukonstruotu naujosios Lietuvos valstybės statiniu.

¹⁵ E. Motieka, *Didysis Vilniaus Seimas* [antras, papildytas leidimas], p. 135–186.

¹⁶ Plačiau: ten pat, p. 176–177, 184–185, 262.

¹⁷ *Дело по обвинению Ивана Якимчуоса и других*, Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 1227, ap. 1, b. 244, l.2.

Algimantas KASPARAVIČIUS

Humanitarinių mokslų daktaras, ilgametis Lietuvos istorijos instituto darbuotojas, publicistas. Tyrinėja XX a. Lietuvos politinę ir diplomatijos istoriją, tarptautinius santykius. Monografijų „Lietuva 1938–1939 m. Neutraliteto iliuzijos“ (2010), „Tarp politikos ir diplomatijos: Šventasis Sostas ir Lietuvos Respublika“ (2008), „Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940“ (su bendraautoriais, 1999), „Didysis X Lietuvos užsienio politikoje“ (1996) autorius. Daugiatomiam leidiniui „Lietuvos istorija“ X t. (II d. 2015) parašė skyrių „Lietuvos užsienio politika 1924–1939 m.“

LIETUVOS MODERNUS PARLAMENTARIZMAS 1905 (1918)–1940: RAIDA IR PROBLEMOS

MODERNAUS PARLAMENTARIZMO AUŠRA: IDĖJOS KRISTALIZACIJA

Modernus lietuviškas parlamentarizmas XX a. pirmoje pusėje chronologiškai ir savo turinio pobūdžiu iš esmės gana natūraliai skyla į tris reikšmingus, bet nevienareikšmius etapus su jiems būdingais įvykiais ir išskirtiniais bruožais. Pirmasis etapas, kurį santykinai galima vadinti savotiška *modernaus parlamentarizmo aušra*, apima laikotarpį nuo Lietuvių konferencijos Vilniuje sušaukimo ir Lietuvos Tarybos išrinkimo 1917 m. rugsėjį iki 1920 m. balandį pirmą kartą beveik tūkstantmetėje Lietuvos istorijoje įvykusių visuotinių, laisvų, demokratiškų Steigiamojo Seimo rinkimų ir modernaus parlamento sukūrimo. Tai Lietuvos modernios nacionalinės valstybės atkūrimo / sukūrimo etapas, kada dėl susiklosčiusių itin sudėtingų vidaus ir išorės aplinkybių¹ atgimstanti valstybė savo parlamento sukurti dar negalėjo, tačiau visuose pamatiniuose jos dokumentuose šis siekis aiškiai buvo fiksuojamas ir nacionalinio parlamento sukūrimo link nuosekliai ir kryptingai judama. Metodškai buvo klojami politiniai, juridiniai ir socialiniai parlamento sukūrimo pamatai. Antrasis etapas prasideda Steigiamojo Seimo sušaukimu 1920 m. gegužę ir tęsiasi beveik šešerius metus – iki Trečiojo Seimo paleidimo 1927 m. balandį, kuris iš esmės sutampa ir su parlamentinės demokratijos žlugimu tarpukario Lietuvoje. Vaizdžiai tariant, šį laikotarpį beveik galima vadinti ankstyvosios lietuviškos parlamentinės demokratijos savotišku „aukso amžiumi“, kada buvo pakloti demokratiniai pamatai ne tik tarpukario Lietuvos Respublikai, bet ir mūsų laikų Lietuvai. Na, o trečiasis etapas, vadinamojo Ketvirtąjo Seimo beveik ketveri veiklos, o sąžiningiau tariant – neveikimo metai nuo 1936 m. rugsėjo ligi 1940 m. birželio, kada autoritarinės valdžios sumanymu formaliai restauruotas nacionalinis parlamentas iš esmės jau buvo ne laisva ir suvereni tautos atstovybė, reiškianti tautos valią, bet tik vykdomajai valdžiai reikalinga ir nuo jos visiškai priklausoma politinė dekoracija, valstybėje liudijanti ne skirtingų valdžios šakų principinį balansą, bet tik jo imitaciją.

Modernaus nacionalinio parlamento sukūrimo reikalas lietuvių politinėje mintyje ir dokumentuose pirmą kartą buvo artikuliuotas dar lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimo auš-

¹ Lietuvos istorija. Nepriklausomybė (1918–1940 m.), Vilnius: Baltos lankos, 2013, t. X, II dalis, p. 41, 136, 193.

Alsėdžių valsčiaus atstovai 1905 m. Vilniaus Didžiajame Seime: J. Smilgevičius, J. Norvaiša, K. Vainauskas, J. Arlauskas, D. Jakumas, S. Mika, J. Kazlauskas, J. Gudelis, K. Kazlauskas, S. Narutavičius (pirmoje eilėje centre). Fotografas nenurodytas, Žemaičių muziejus „Alka“, ŽAM GEK 452

roje – 1905 m. gruodžio 4–5 d. įvykusiame Vilniaus Didžiajame Seime, kuriame pareikalauta „Lietuvai autonomijos su Seimu Vilniuje“². Ir nors šio ambicingo politinio uždavinio tada įgyvendinti nepavyko, tačiau vien Vilniaus Didžiojo Seimo (autentiškuose dokumentuose – „*susirinkimo*“) demokratiško susiorganizavimo / sušaukimo faktas, įvykęs pirmosios rusų revoliucijos metais (1905–1907), liudijo gana sparčiai augančią lietuvių politinę savimonę, emancipaciją ir rimtą rengimąsi nacionaliniam valstybingumui atkurti. Juolab, kad iš dalies palankiai situacija klostėsi ir pačioje imperijoje. Po pirmosios buržuazinės revoliucijos imperija liberalėjo: iš absoliutinės monarchijos palengva transformavosi į konstitucinę. Lietuviai kartu su kitomis imperijos tautomis gavo progą dalyvauti rinkimuose į Rusijos Dūmas ir praktiškai susipažinti su modernaus partinio parlamentarizmo elementoriumi. Iki Didžiojo karo (1914–1918) Rusijoje buvo išrinktos keturios Valstybės Dūmos. Visų jų rinkimuose bei darbe aktyviai dalyvavo ir Lietuvos atstovai³. Lygiagrečiai formavosi ir moderniam parlamentarizmui būtina vidaus politinė sistema. Kūrėsi nacionalinės partijos: socialdemokratų, demokratų, krikščionių demokratų, tautos pažangos, santaros, socialistų liaudininkų, valstiečių sąjunga, etc.

Tačiau 1914 m. vasarą Europoje kilo Didysis karas ir Lietuvos geopolitinė padėtis radikaliai pasikeitė. Kartu atsirado prielaidos keistis ir lietuvių politiniam pasauliui. Jau 1915 m. rudenį

² Lietuvių suvažiavimo Vilniuje nutarimai, in Egidijus Motieka, *Didysis Vilniaus Seimas. Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 11, Vilnius: Saulabrolis, 1996, p. 297.

³ Plačiau apie lietuvių veiklą Rusijos valstybės Dūmose žiūrėti: Aldona Gaigalaitė, *Lietuvos atstovai Rusijos Valstybės Dūmoje 1906–1917 m.*, Vilnius: VPU leidykla, 2006.

beveik visas kraštas atsidūrė kaizerinės Vokietijos valdžioje. Nors vokiečių okupacija ekonomiškai, socialiniu ir politiniu požiūriais kraštui buvo itin sunki našta⁴, tačiau geopolitiškai ji reiškė faktinį Lietuvos išplėsimą iš carinės imperijos jurisdikcijos ir geopolitinės erdvės bei atgręžimą į Vidurio Europą. Pirmąkart nuo XVIII a. pabaigos Lietuva ilgesniam laikui vėl atsidūrė Vakarų civilizacijos erdvėje.

Vėlesni įvykiai taip pat Lietuvai klostėsi palankiai. 1917-ųjų vasario revoliucija Rusijoje ir netrukus po to įvykęs Jungtinių Amerikos Valstijų (JAV) išitraukimas į karą Antantės pusėje Lietuvos geopolitines pozicijas ir ambicijas sustiprino dar labiau. Viena vertus, plėtė JAV prezidento Vudro Vilsono (Woodrow Wilson) remiamo tautų politinio apsisprendimo principo erdvę ir taip komplikavo Rusijos suvereniteto atkūrimą imperijos pakraščiuose. Kita vertus, silpnino kaizerinės Vokietijos pozicijas užsitęsusiame kare, užmačias tiesiog aneksuoti okupuotas teritorijas ir vertė Berlyną megzti pragmatiškesnį ir lankstesnį politinį dialogą su okupuota Lietuva.

Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti Centro komiteto nariai ir darbuotojai. Sėdi iš kairės: Juozapas Kukta, Emilija Vileišienė, Antanas Vileišis, Jonas Basanavičius, Antanas Smetona (pirmininkas), Jonas Kymantas, Donatas Malinauskas, Juozas Stankevičius. Stovi iš kairės: Aleksandras Stulginskis, Ignas Jankauskis, Juozas Bakšys, Vladas (Vladislovas) Jezukevičius, Jokūbas Šernas, Antanas Žmuidzinavičius, Mykolas Biržiška, Povilas Dogelis, Jonas Siemaška, Kazimieras Barauskas. Vilnius, apie 1917 m. *Fotografė A. Jurašaitytė. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos fototeka, apl. 1, inv. 5876/1.*

⁴ Plačiau apie kaizerinės Vokietijos politiką okupuotuose kraštuose žiūrėti: Vejas Gabriel Liulevicius, *War Land on the Eastern Front. Culture, National Identity, and German Occupation in World War I*, Cambridge University Press, 2000.

Lietuvių konferencijos delegatai posėdžių salėje. Vilnius, 1917 m. rugsėjo 18 d. Fotografė A. Jurašaitė, *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius*, LMAVB RS, F165-163, lap. 1

Taip 1917 m. vasarą *Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpiti* Politinis komitetas, vadovaujamas Antano Smetonos, Jurgio Šaulio ir Stepono Kairio, pradėjo derybas su Vokietija dėl krašto politinės ateities. Tų pačių metų rugsėjo 18–23 d., tarsi repetuojant modernaus nacionalinio parlamentarizmo pirmąjį aktą, Vilniuje buvo sušaukta Lietuvių konferencija. Ji išrinko Lietuvos Tarybą – pirmą modernios lietuvių tautos „*suvereniteto nešiotoją*“ bei reprezentantę ir įpareigojo ją rūpintis nepriklausomos valstybės atkūrimu bei Steigiamojo Seimo Vilniuje sušaukimu⁵. Šiuo atveju svarbu pabrėžti tai, kad Vilniuje susirinkusi Lietuvių konferencija ne tik išrinko Lietuvos Tarybą – tautos „*suvereniteto nešiotoją*“, bet ir šiuo šaliai lemtingu istoriniu momentu nacionalinio valstybingumo atkūrimą nuosekliai susiejo su modernaus parlamentarizmo sukūrimu. Tai rodė lietuvių politinės tautos pilietinę brandą ir jos elito vakarietišką, demokratinį nusistatymą.

Lietuvos Tarybos išrinkimas 1917 m. rugsėjį buvo lūžio momentas lietuvių kelyje į valstybingumo atkūrimą. Jau 1917 m. gruodžio 11 d.⁶, po nelengvų derybų su Vokietijos valdžia Lietuvos Taryba priėmė Pareiškimą (Deklaraciją) dėl nepriklausomos nacionalinės valstybės atkūrimo, kurio pirmoje pastraipoje teigiama, kad, pasiremdama tautų apsisprendimo teise bei 1917 m. rugsėjo 18–23 d. Vilniaus konferencijos sprendimu, Lietuvos Taryba „*skelbia nepriklausomos*

⁵ Lietuvių konferencijos Vilniuje 1917 09 21 VII posėdžio protokolas, in *Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės atkūrimas 1914–1920 metų dokumentuose* (Sud.: Alfonsas Eidintas, Raimundas Lopata), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017, p. 215.

⁶ 1917 m. gruodžio 11 d. Lietuvos Tarybos priimto Pareiškimo (Deklaracijos) data (chronologija) reikalauja tam tikro paaiškinimo. Ypač dėl to, kad istoriografijoje neretai nurodomos dvi šio dokumento datos: kartais 1917 m. gruodžio 10 d., o dažniausiai – 1917 m. gruodžio 11 d. Esmė ta, kad dokumento tekstas su Kaune tuo metu rezidavusia kaizerinės Vokietijos karine-politine valdžia buvo suderintas ir Lietuvos Tarybos šešių narių delegacijos (A. Smetonos, S. Kairio, V. Mirono, J. Šaulio, P. Klimo, J. Staugaičio) pasirašytas gruodžio 10 dieną, tačiau visa Lietuvos Taryba dėl šio dokumento balsavo ir absoliučia balsų dauguma jį priėmė tik gruodžio 11-ąją. Taigi vadovaujantis demokratinio, o ne imperinio juridinio imperatyvu pastaroji ir turėtų būti laikoma tikrąja Pareiškimo (Deklaracijos) gimimo diena.

Lietuvos Taryba, 1918 m. vasario 16 d. pasirašiusi Lietuvos Nepriklausomybės Aktą. Iš kairės sėdi: Jonas Vileišis, Jurgis Šaulys, Justinas Staugaitis, Stanislovas Narutavičius, Jonas Basanavičius, Antanas Smetona, Kazimieras Šaulys, Steponas Kairys, Jonas Smilgevičius. Stovi: Kazimieras Bizauskas, Jonas Vailokaitis, Donatas Malinauskas, Vladas Mironas, Mykolas Biržiška, Alfonsas Petrulis, Saliamonas Banaitis, Petras Klimas, Aleksandras Stulginskis, Jokūbas Šernas, Pranas Dovydaitis. Fotografė A. Jurašaitė, Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas

*Lietuvos valstybės atkūrimą su sostine Vilniumi ir jos atskyrimą nuo visų valstybinių ryšių, kurie kada nors yra buvę su kitomis valstybėmis*⁷. Dokumento antroje pastraipoje numatyti atkuriamos valstybės eventualiai glaudūs santykiai su Vokietija, tačiau Lietuvos tarptautinis subjektiškumas neneigiamas.

Gruodžio 11 d. Pareiškime (Deklaracijoje) pavartota juridinė formulė ne tik traukė Lietuvą iš rusiškojo suvereniteto erdvės, bet kartu ir braukė pasilikimo atgimstančioje Lenkijoje juridinę paradigmą ir ilgaamžę unijinę tradiciją. Šiuo aspektu tai buvo gana revoliucinis įvykis to meto veikiančioje tarptautinėje teisėje. Pirmąkart tarptautinių santykių istorijoje buvo fiksuojamas Lietuvos modernaus nacionalinio valstybingumo tarptautinis subjektiškumas. Taigi, 1917 m. gruodį iš Rusijos suvereniteto Lietuva formaliai pasitraukė tik keturiomis dienomis vėliau, negu autonomiją imperijoje turėjusi Suomija, kuri tuomet pirmoji paliko Rusijos geopolitinę ir juridinę erdvę.

Tačiau 1917 m. gruodžio 11-osios *Pareiškimas (Deklaracija)* Lietuvos valstybingumo dilemos galutinai neišsprendė. Kadangi dokumente liko neaptarta atkuriamos valstybės vidaus politinė forma ir nepaminitas Steigiamasis Seimas, kaip to reikalavo Lietuvių konferencijos rezoliucijos, Lietuvos Tarybos kairysis sparnas sukilo ir pareikalavo ne bet kokios valstybės atkūrimo, o par-

⁷ Lietuvos Tarybos 1917 12 10 Pareiškimas dėl Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, in *Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės atkūrimas 1914–1920 metų dokumentuose* (Sud.: Alfonsas Eidintas, Raimundas Lopata), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017, p. 317.

lamentinės demokratinės respublikos. Kairiųjų protestai 1918 m. sausio pabaigoje išprovokavo Lietuvos Tarybos krizę ir jos skilimą. Keturi kairiųjų pažiūrų nariai iš Tarybos pasitraukė⁸. Problemą teko spręsti ieškant kompromiso. Tokiomis aplinkybėmis 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Taryba priėmė antrą istorinį dokumentą dėl nepriklausomybės – *Nutarimą*, kuriame jau buvo pabrėžtas atkuriamos valstybės demokratinis pobūdis, o teisė „*galutinai nustatyti*“ atkuriamos valstybės „*pamatus ir santykius su kitomis valstybėmis*“ rezervuota, kaip galima greičiau, demokratiniu būdu visų gyventojų išrinktam Steigiamajam Seimui⁹. Taip Lietuvos Nepriklausomybės Deklaracija iš esmės įgijo dualistinį ir chronologiškai tęstinį pobūdį. Vasario 16-osios *Nutarimas* į valstybingumo atkūrimo politinę dienotvarkę vėl grąžino Steigiamojo Seimo klausimą, kuris buvo principinis formuojantis moderniam nacionaliniam Lietuvos valstybingumui ir šalies politinei sistemai.

Daugiausia Lietuvos Tarybos kairiųjų iniciatyva priimtas Vasario 16-osios *Nutarimas* ne paneigė, o tik Lietuvos valstybingumo naudai esmiškai praplėtė Gruodžio 11-osios *Pareiškimo* (Deklaracijos) turinį. Tai, ką Lietuvos Taryba, neatsiklaususi tautos politinės valios, avansu buvo pažadėjusi Vokietijai pagal Gruodžio 11 d. *Pareiškimą* (Deklaraciją), pagal Vasario 16 d. *Nutarimo* formulę dar turėjo patvirtinti arba atmesti, kaip galima greičiau, demokratiškai išrinktas šalies parlamentas – Steigiamasis Seimas. Laisvų, demokratinių rinkimų ir Steigiamojo Seimo paminėjimas Vasario 16-osios *Nutarime* daugiausia ir lėmė, kad istorinėje perspektyvoje būtent pastarasis dokumentas tapo esminiu bei svarbiausiu nepriklausomo nacionalinio valstybingumo atkūrimo juridiniu liudininku Lietuvoje. 1918 m. liepos 1 ir 11 dienomis Lietuvos Valstybės Tarybos absoliučios daugumos priimti sprendimai, padiktuoti taktinių sumetimų, steigti Lietuvoje konstitucinę monarchiją su plačiomis nacionalinio parlamento teisėmis¹⁰, vėliau, pasikeitus tarptautinei politinei konjunktūrai, realių pasekmių neturėjo. Išskyrus tai, jog Lietuvos Taryba, pasinaudojusi šiuo žingsniu, tą pačią liepos 11 dieną deklaravo aukščiausią savo politinį statusą – pasivadino *Lietuvos Valstybės Taryba* (toliau – LVT).

Vokietijos pralaimėjimas Didžiajame kare atpalaidavo Lietuvą nuo jai duotų pažadų ir atvėrė kelius spartesniam faktinio valstybingumo atkūrimui. 1918 m. spalio 28 d. Vilniuje prasidėjo LVT dešimtoji sesija, kuri vyko audringai ir nevienareikšmiai. Daug ir karštai diskutuota dėl LVT suverenių teisių ir galių (*suprema potestas*), santykių su iš LVT pasitraukusiais kairiojo sparno nariais, pagaliau dėl lietuviškos konstitucinės monarchijos idėjos likimo. Nors sutarta ne visais klausimais, tačiau keletas itin reikšmingų sprendimų priimta, kurių svarbiausi – *Lietuvos valstybės Laikinosios konstitucijos pamatiniai dėsniai* (toliau – Laikinoji Konstitucija) ir *Nutarimas* formuoti pirmąją laikinąją Vyriausybę¹¹.

⁸ Lietuvos Tarybos 1918 01 26 posėdžio protokolas Nr. 45: Tarybos narių Stepono Kairio, Stanislawo Narutowicziaus ir Jono Vileišio pareiškimas dėl išėjimo iš Tarybos, Ibid., p. 345; Lietuvos Tarybos nario Mykolo Biržiškos 1918 01 27 pareiškimas Lietuvos Tarybai, Ibid., p. 347.

⁹ Lietuvos Tarybos 1918 02 16 Nutarimas dėl Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, Ibid., p. 363–364.

¹⁰ Lietuvos Tarybos ir Vurtembergo grafo Vilhelmo, hercogo von Uracho 1918 m. liepos 1 d. Konstitucinių mementų sutartis, in Petras Klimas, *Le Développement de l'Etat Lituanien à partir de l'Année 1915 jusqu'à la Formation du Gouvernement Provisoire au Mois de Novembre 1918. D'après des Documents Officiels*, Paris, 1919, p. 178–180.

¹¹ LVT 1918 10 28–31 posėdžių protokolai, in *Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės atkūrimas 1914–1920 metų dokumentuose* (Sud.: Alfonsas Eidintas, Raimundas Lopata), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017, p. 552–576; LVT 1918 11 1–4 posėdžių protokolai, Ibid., p. 577–600.

du buvo grafas Draskovics, norėjęs susijungti su viena iš tautų kroatų, slovėnų ir serbų. Ištartarojo už kroatų nepriklausomybę kovojo Lindas Gal. 1842 m. per „komitatus“ (atstovų) rinkimus buvo priešla prie kruvinų susirėmimų tarp kroatų ir vengrų. Nuo to laiko Kroatijoje niekomet nėra buvę visai ramu. Revoliucijos 1848 metais kroatai tikėjosi visai atsikratyti nuo vengrų. Kroatai laukė tik tos valandos, kada jie galėtų pasisavinti Krainą, Korintiją ir Stiriją. Kovos m. 23 d. 1848 m. kroatai Jellacic buvo paskirtas Kroatijos bannu ir drauge su savo tautiečiais stėjo opozicijon ne tik prieš Vengrų vyriausybę, bet ir prieš Austrijos kaizerį. Jis savo iniciatyva atidarė 1848 m. Kroatijos seimą Zagrebe, bet dalmatai ir Fiume gyventojai nepasituntė į seimą jokių savo atstovų. Tarp kroatų ir serbų kilo ginčų ir susirėmimų dėl sienų.

Kroatų delegacija, pasiūstą Insbrukan pas Ferdinandą V, pargrižo tuščiomis rankomis, nes vengrai pirmiau pasiskubino išgauti iš kaizerio manifestą, atmetantį šalin visus kroatų reikalavimus. Sukilimas Kroatijoje vis plėtojosi, ir jokia mėginimas ramiu būdu susitaikinti nepavyko, kol kroatų

kariuomenės prysakiniai būriai neįsibrovė į Vengriją. Bet šie kroatų žygiai greitai sugniužė: kroatai buvo vengrų ties Pakozel apgaleti ir Jellacic pasitraukė į Vieną. Kroatai vis tik pasiliko ištikimi Austrijos kaizeriui, parėmė jį nuveržiant vengrų revoliuciją. Austrų vyriausybė, atsidėkodama kroatams, nusprendė 1849 m. atskirti Kroatiją nuo Vengrijos, prijungus prie jos (Kroatijos) Slavoniją ir Dalmatijos miestus. Savarankiška valstybė teadžianga kroatai lygiai 20 metų. 1867 m. per rinkimus į parlamentą pasisekė vengrams nedorais būdais surasti Kroatijoje daug savo politikos šalininkų. Kroatija vėl buvo sujungta su Vengrija į vieną valstybę. Tik tiek buvo išsuderėta, kad kroatai siųs į Vengrijos seimą 29 savo atstovus ir į ponų rūmus—7, neskaitant tų, kurie buvo renkami iš Kroatijos Vengrų didikų tarpo. Mat, Kroatijoje dvarininkai daugiausia vengrai.

Po to laiko Kroatijoje šiek tiek aprimo ir tarp išbuvo iki 1905 m., kuriais įvyko Vengrijoje nemažai krizių vyriausybėje ir konstitucijoje. Šitas krizis galutinai privėdė dalykų stovį prie tokio išsivystymo, koki dabar matome: tai yra prie visiškai Kroatijos nuo Vengrijos atsiskyrimo.

4. Pamatinės piliečių teisės

22. Visi valstybės piliečiai, vis tiek kurios būtytys, tautybės, tikybos ir tūmo, yra lygūs prieš įstatymus. Lūomų privilegijų nėra.

23. Laiduojama (garantuojama) asmens, buto ir nuosavybės neliečiamybė, tikybos, spaudos, žodžio, susirinkimų ir draugijų laisvė, jeigu tik tikslas ir vykdomeji įrankiai nėra priešingi valstybės įstatymams. Ginkluotų asmenų susirinkimai draudžiami.

24. Srityse, kuriose Lietuvos Valstybės nėra išleista nauja įstatymų, laikinai palieka tie, kurie yra buvę prieš karą, kiek jie neprieštarauja Laikinosios Konstitucijos pamatiniam dėsniams.

25. Karo metu, taip pat valstybei grėsiančiam sukilimui ar riaušiams nepileisti yra taikiniai ypatingi įstatai, kuriais laikinai suvaržomos piliečių laisvės garantijos.

VI. Steigiamasis Seimas

26. Laikinoji Valdžia nustato ir skelbia įstatymą Steigiamajam Seimui rinkti.

27. Steigiamasis Seimas yra renkamas visuotinio, lygiojo, tiesiojo ir slaptojo balsavimo pamatais.

28. Steigiamąjį Seimą narių rinkimams pasibaigus, Seimas renkasi Vilniuje Laikinosios Vyriausybės paskirtą dieną.

29. Steigiamasis Seimas pradeda savo darbą 1/2 atstovų susirinkus.

Valstybės Tarybos Prezidiumas

A. Smetona

J. Saulys

J. Staugaitis

Ministeris Pirmininkas.

A. Valdemaras.

Veterinarijos reikalais

Kai kurios specialybės jau pradėjo darbą: stomatomas valstybės darban, jos organizuojasi. Dirba teisininkai, medikai, technikai, agronomai.

Kokiame gi veterinarija padėjime? Kiek tos šakos darbininkų sugrįžo? Jų nemaža, o žinių jokių. Apšvieti neprivalome, nes Lietuva žemės ir gyvulių veisimo kraštas. Šios ūkio šakos nesutvarkius, valstybė pritirtų daug nuostolių dėl epizootijų ir kito ko.

Taip buvo Rusijoje. Jos siena visuomet skaldydavosi pavojinga ir visų kaimynų dąbujama. Lietuvai nuo visa to reiktų apsaugoti, nes lietuvių artimiausias Rusijos kaimynas ir mums akylai reiks žiūrėti rytą.

Taigi veterinarams metas stoti darban: svarstyti ir rodyti, ko reiktų į valstybės įstatin (trankti). Gi per laikraščius to nepadarai. Čia neatidėtinai reikia veterinarijos gydytojų suvažiavimo ir tam tikros komisijos. Patogiausia — Vilniuje; tai gi tenykdėsi veterinarija tepasirūpinio sušaukimu.

Girdime šaukiama medicinos darbininkų suvažiavimas. Tai bene susitarli su jais ir susidėti į viena? Sanitarijos dalykuose — daug bendra. Panašų pasikalbėjimų dažnai būdavo Maskvos žemiečių įstaigos; specialius dalykus juk galima skyrium komisijoje svarstyti.

Vet. gyd. M. is.

Žemaičių ūpas

Nors karo naštos stėgimas nekiek dar nepalengvėjo, vis dėlto išgirdus, kad jau turime nebe poper-

Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai

Iki Steigiamasis (Kuriamasis) Seimas bus nusprendęs Lietuvos valdymo formą ir konstituciją Lietuvos Valstybės Taryba, reikšdama suverenią Lietuvos galią (suprema protestas), stelsi laikinąją Lietuvos Valstybės Vyriausybę šiais Laikinosios Konstitucijos pamatiniais:

1. Bendroji dalis

1. Vyriausios laikinosios Valstybės organas sudaro: a) Valstybės Tarybą ir b) Valstybės Tarybos Prezidiumą (III, § 9) su Ministrais Kabinetu.

2. Vyriausiosios Valdžios būklė yra Lietuvos Valstybės sostinė—Vilnius.

3. Įstatymų iniciatyvos teisė priklauso Valstybės Tarybai ir Ministerių Kabinetai.

4. Visi Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai priimami 2/3 balsų; jie gali būti papildomi ar a) ja eldiami, tik 1/2 Valstybės Tarybos narių to pareikalavus, ir papildymą arba pakeitimą 2/3 balsų priėmus.

II. Valstybės Taryba

5. Valstybės Taryba svarsto ir sprendžia laikinosios įstatymus ir sutartis su kitomis valstybėmis.

6. Valstybės Tarybos priimti laikinųjų įstatymų ir sutarčių su kitomis valstybėmis sumanymai yra Valstybės Tarybos Prezidiumui skelbiami.

7. Valstybės Tarybai priklauso interpellacijos ir paklausimų teisė.

8. Valstybės Tarybos sesijas skiria pati Valstybės Taryba, arba šauki Valstybės Tarybos Prezidiumas savo iniciatyva arba pareikalavus 1/2 Valstybės Tarybos narių.

III. Valstybės Tarybos Prezidiumo laikinoji kompetencija

9. Ligai neįkorus atskiro anksčiau vyriausybės organo, jo kompetencija pveidama Valstybės Tarybos Prezidiumui, kurį sudaro tam reikalui prezidentas ir du vice-prezidentai.

10. Tam Prezidiumui priklauso vykdomoji val-

džia, kurią jis vykdo per Ministerių Kabineta, atsakomą prieš Valstybės Tarybą.

11. Tas Prezidiumas Valstybės Tarybos vardui: a) skelbia su savo įvairių laikinosius įstatymus ir sutartis su kitomis valstybėmis; b) kviečia ministrų pirmininką, paveda jam sudaryti Ministerių Kabineta ir patvirtina jau sudarytą; c) atstovauja valstybei; d) skiria pasiuntinius ir priima akredituojamus atstovų valstybių pasiuntinius; e) skiria aukštesniasius kariuomenės ir civilinius Valstybės valdininkus; f) laiko savo žinioj kariuomenę Lietuvos nepriklausomybei bei josios žemių neliečiamybei girti ir skiria vyriausiąjį kariuomenės vadą.

12. Visi to Prezidiumo skelbiami aktai turi būti ministerio pirmininko arba atitinkamo ministerio parašu žymimi.

13. To Prezidiumo parašą sudaro visų trijų jo narių pasirašymas.

14. To Prezidiumo žinioj yra Lietuvos Valstybės antspaudas.

IV. Ministerių Kabinetas

15. Ministerių Kabineta sudaro ministeris pirmininkas.

16. Ministerių Kabineto sudėtį tvirtina laikinai vykdas aukščiausios vyriausybės funkcijas Valstybės Tarybos Prezidiumas (III, § 9).

17. Ministerių kabinetas išvieno (solidariai) dirba ir išvieno atsako.

18. Valstybės Tarybai išreiškus nepasikėjimą Ministerių Kabinetu, šis atsistatydina.

19. Ministerių Kabinetu atstovauja ministeris pirmininkas arba jį pavaduojas vienas kuris ministeris.

20. Įteję į Ministerių Kabineta Valstybės Tarybos nariai nenustoją buvę Valstybės Tarybos nariais.

21. Ministerių Kabinetas ir atskiri ministrai, Valstybės Tarybai ir jos komisijoms pareikalavus, turi duoti žinių ir paaiškinimų.

NUO IDĖJOS IKI PRAKTIKOS

1918 m. lapkričio 2 d. priimta Lietuvos valstybės *Laikinoji Konstitucija* atspindėjo laiko dvasią, sudėtingas Lietuvos realijas ir buvo beveik lakoniškumo šedevras. Ją sudarė vos 6 dalys (skyriai) su 29 straipsniais. Jau *preambulėje* buvo skelbiama, kad šis dokumentas veiks „*Iki Steigiamasis (Kuriamasis) Seimas bus nusprendęs Lietuvos Valstybės valdymo formą ir konstituciją*“. *Laikinosios Konstitucijos* visas VI skyrius (26–29 straipsniai) išimtinai buvo skirtas tik būsimam Steigiamajam Seimui. Čia pabrėžta, jog šalies Laikinoji valdžia (LVT, LVT Prezidiumas ir Laikinoji Vyriausybė / Ministrų Kabinetas) turi parengti ir priimti Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymą; kad Steigiamasis Seimas turės būti „*renkamas visuotiniojo, lygiojo, tiesiojo ir slaptąjo balsavimo pamatais*“; kad pasibaigus rinkimams jis susirinks Vilniuje Laikinosios Vyriausybės paskirtą dieną ir savo darbą galės pradėti susirinkus ne mažiau kaip „*2/3 atstovų*“¹².

Nors apie Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymo rengimą pradėjo galvoti dar prof. Augustino Voldemaro vadovaujama pirmoji Laikinoji Vyriausybė, ypač teisingumo bei vidaus reikalų ministrai Petras Leonas ir Vladas Stašinskas, tačiau sudėtinga ir kontraversiška valstybės atkūrimo situacija 1918 m. gale bei itin trumpas pirmosios Laikinosios Vyriausybės gyvavimas (dirbo vos 48 dienas) šio darbo išplėtoti neleido. „*Kuriamojo Seimo*“ rinkimų įstatymo parengimas ir valstybės „*privedimas*“ iki „*Kuriamojo Seimo*“ buvo įtrauktas ir į antrosios Laikinosios Vyriausybės, vadovaujamos socialisto advokato Mykolo Sleževičiaus, darbų programą¹³. Tačiau dėl jos neišgalėjimo įsitvirtinti Vilniuje ir priverstinio pasitraukimo į Kauną bei prasidėjusios bolševikinės Rusijos invazijos į Lietuvą taip pat liko nerealizuotas. Jokių laimėjimų 1919 m. pavasarį čia nepasiekė ir vos mėnesį gyvavusi trečioji Laikinoji Vyriausybė, formaliai vadovaujama krikdėmo prof. Prano Dovydaičio, *de facto* – Aleksandro Stulginskio.

1919 m. pavasarį pastebimai stringant valstybės atkūrimo darbui, LVT, LVT Prezidiumas ir Ministrų Kabinetas sutarė tobulinti valstybės valdžios institutų organizaciją. Nuspręsta keisti šalies Laikinąją Konstituciją ir steigti prezidento institutą. Balandžio 4 d. LVT trečiuoju skaitymu priimti Lietuvos valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai Steigiamojo Seimo klausimu iš esmės žodis žodin atkartoją 1918 m. lapkričio 2 d. Laikinąją Konstituciją. Apie naujai įsteigtą prezidento institutą ryšium su būsimu Steigiamuoju Seimu buvo pasakyta taupiai, bet turiningai: „*Iki Steigiamasis Seimas bus susirinkęs ir nusprendęs Valstybės valdymo formą ir Konstituciją, Valstybės Prezidentas yra renkamas Valstybės Tarybos*“¹⁴. Taigi, naujai įsteigtas šalies aukščiausiosios valdžios institutas gana aiškiai buvo apibrėžtas laike ir jokių būdu nesikėsino į būsimą Steigiamojo Seimo prerogatyvas dėl būsimos valdžios institutų struktūros ar organizacijos.

1919 m. vasarą ir rudens pradžioje, sėkmingai vejant bolševikus iš Lietuvos ir baigiant pirmąją nepriklausomybės kovų etapą, M. Sleževičiaus sudaryta ketvirtoji Vyriausybė jau galėjo daugiau dėmesio skirti Steigiamojo Seimo klausimui. Jo sušaukimas jau ne tik formaliai deklaruotas kaip pirmacilis Vyriausybės uždavinys¹⁵, bet ir imtasi praktinių žygių jam įgyvendinti. Pirmiausia

¹² Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai, in *Lietuvos aidas*, 1918 11 13, p. 1.

¹³ Antrosios Laikinosios Vyriausybės darbų programa, in Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 923, ap. 1, b.

¹⁴ 1918 11 02 Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai, in *Lietuvos Vyriausybės Žinios*, 1919 03 05, Nr. 4, p. 1.

¹⁵ LVT 1919 04 16 posėdžio protokolas. M. Sleževičiaus Ministrų Kabineto deklaracija, in *Lietuvos vyriausybių 1918–1920 metų posėdžių protokolai*. I tomas: 1918 m. lapkričio 9 d. – 1919 m. spalio 4 d. (Sud.: Alfonsas Eidintas, Raimundas Lopata), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2018, p. 294.

Lietuvos Respublikos Prezidentas A. Smetona ir Vyriausybės nariai. Iš kairės: ministras be portfelio Jokūbas Šernas, žemės ūkio ir valstybės turtų ministras Aleksandras Stulginskis, krašto apsaugos ministras Antanas Merkys, Lietuvos Respublikos Prezidentas Antanas Smetona, Ministras Pirmininkas Mykolas Sleževičius, vidaus reikalų ministras Petras Leonas, susisiekimo ministras Valdemaras Černekis ir kiti. Kaunas, 1919 m. *Fotografas nenurodytas, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, P-20292*

reikėjo parengti Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymą. Jau gegužės 18 d. Vyriausybės posėdyje sudaryta penkių žmonių Komisija „*Steigiamojo Seimo įstatymo projektui*“ rengti. Pirmininku paskirtas vidaus reikalų ministras P. Leonas. Be jo, į Komisiją įtraukti: teisingumo ministras Liudas Noreika, teisininkai Vladas Mačys ir Augustinas Janulaitis bei LVT narys, kanauninkas Kazimieras Steponas Šaulys¹⁶. Kiek vėliau Komisija dar papildyta politinių partijų, tautinių mažumų ir laikinosios sostinės savivaldybės atstovais. Planuota, kad pirmas įstatymo projektas bus parengtas jau liepą, vėliausiai – rugpjūčio pradžioje, o patys rinkimai įvyks dar metų pabaigoje ar kitų pradžioje.

Tačiau greit paaiškėjo, kad tai pernelyg optimistiniai terminai. Nors Komisija darbo ėmėsi energingai, tačiau projekto, kuris galėtų būti pateiktas Vyriausybei svarstyti, nebuvo dar ir rugsėjo viduryje¹⁷. Be to, spalio pradžioje, išryškėjus Vyriausybės vykdomos politikos prieštaravimui (nepasitikėjimas pilnaverčiu nepriklausomu nacionaliniu valstybingumu ir siūlymai priimti britų imperijos protektoratą¹⁸; nesugebėjimas užtikrinti šalies finansinį stabilumą¹⁹; gilėjanti krizė santykiuose su Lenkija²⁰; taikos derybų su bolševikine Rusija sku-

¹⁶ M. Sleževičiaus Vyriausybės 1919 05 18 posėdžio protokolas, Ibid., p. 350.

¹⁷ M. Sleževičiaus Vyriausybės 1919 09 10 posėdžio protokolas, Ibid., p. 551.

¹⁸ M. Sleževičiaus Vyriausybės 1919 08 15 posėdžio protokolas, Ibid., p. 511–514.

¹⁹ M. Sleževičiaus Vyriausybės 1919 08 12 posėdžio protokolas, Ibid., p. 501–503; M. Sleževičiaus Vyriausybės 1919 08 14 posėdžio protokolas, Ibid., p. 505–509.

²⁰ M. Sleževičiaus Vyriausybės 1919 08 21 posėdžio protokolas, Ibid., p. 519–520; M. Sleževičiaus Vyriausybės 1919 08 22 posėdžio protokolas, Ibid., p. 521.

binimas; iracionalus premjero ir kai kurių ministrų konfliktas su kariuomenės vyriausioju vadu generolu Silvestru Žukausku²¹) bei pasikeitus jėgų pusiausvyrai LVT, M. Sleževičiaus Ministrų Kabinetai teko atsistatydinti²². Taigi pagrindinis ir galutinis Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymo projekto parengimo krūvis teko spalio pradžioje sudarytai naujai Vyriausybei, vadovaujama nepartinio liberalo Ernesto Galvanausko²³. Jau Vyriausybės darbų deklaracijoje pabrėžęs, kad vidaus politikoje „pagrindinis reikalas yra kuo veikiau sušaukti Steigiamąjį Seimą“²⁴, E. Galvanauskas šį įsipareigojimą įvykdė. Būtent jo Vyriausybė šio įstatymo projektą išdiskutavo, nugludino jo turinį ir spalio 13 d. aprobavo²⁵, o LVT spalio 30 d. trečiuoju skaitymu galutinai jį priėmė.

Lietuvoje priimtas Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymas buvo vienas moderniausių ir liberaliausių to meto Europoje. Pagal jame įtvirtintą lyčių lygybę atgimstanti Lietuva tuomet lenkė net tokias Vakarų Europos demokratijos senbuves kaip Šveicarija ir Prancūzija. Įstatymas skelbė ne tik visų tautybių ir konfesijų lygias teises dalyvauti rinkimuose, bet ir visišką lyčių lygybę: „Rinkimuose dalyvauja visų tikėjimų ir tautų Lietuvos piliečiai, vyrai ir moterys“, kurie iki rinkimų kampanijos pradžios (rinkėjų sąrašų sudarymo) yra sukakę 21 metus. O būti renkamiems suteikta teisė taip pat lygiai visiems piliečiams nuo 24 metų. Įtvirtinta, kad „atstovai renkami visuotiniu, tiesiu, lygiu ir slaptu balsavimu.“²⁶ Nors prisilaikant demokratinių valstybių praktikos, kariškiai rinkimų teisės ir negavo, tačiau, atsižvelgus į kariuomenės išskirtinę reikšmę valstybės atkūrimo procese, kariškiai gavo teisę būti renkami. Nustatyta, kad vienas atstovas bus renkamas nuo 15 000 gyventojų, o Steigiamojo Seimo rinkimų datą paskelbs Valstybės Prezidentas likus ne mažiau kaip dviem mėnesiams iki jų pradžios²⁷.

1919 m. lapkričio 17 d. LVT priimtą Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymą pasirašė Prezidentas A. Smetona ir kontrasignavo Ministras Pirmininkas E. Galvanauskas. Gruodžio 2 d. įstatymas buvo paskelbtas *Lietuvos Laikinosios Vyriausybės žiniose* ir įsigaliojo²⁸. Gruodžio 10 d. patvirtinta Vyriausioji rinkimų komisija su P. Leonu priešakyje²⁹, o jau 1920 m. sausio 12 d. Valstybės prezidentas ir Vyriausybės vadovas paskelbė, kad Steigiamasis Seimas Lietuvoje bus renkamas balandžio 14–15 d.³⁰

²¹ Ibid, p. 522–524; M. Sleževičiaus Vyriausybės 1919 08 22 posėdžio protokolas, Ibid., p. 524–526; M. Sleževičiaus Vyriausybės 1919 08 24 posėdžio protokolas, Ibid, p. 527.

²² M. Sleževičiaus Vyriausybės 1919 10 04 posėdžio protokolas, Ibid., p. 597.

²³ E. Galvanausko Vyriausybės 1919 10 13 posėdžio protokolas, Ibid., II tomas: 1919 m. spalio 8 d. – 1920 m. birželio 16 d., p. 25–27.

²⁴ Lietuvos Ministro Pirmininko E. Galvanausko 1919 10 15 Deklaracija, in *Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės atkūrimas 1914–1920 metų dokumentuose* (Sud.: Alfonsas Eidintas, Raimundas Lopata), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017, p. 794.

²⁵ E. Galvanausko Vyriausybės 1919 10 13 posėdžio protokolas, in *Lietuvos vyriausybės 1918–1920 metų posėdžių protokolai*. II tomas: 1919 m. spalio 9 d. – 1920 m. birželio 16 d. (Sud.: Alfonsas Eidintas, Raimundas Lopata), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2018, p. 25–27.

²⁶ Lietuvos Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymai, in *Lietuvos Laikinosios Vyriausybės žinios* (toliau – LLVŽ), 1919 12 02, Nr. 16.

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid.

²⁹ Valstybės Prezidento dekretas dėl Vyriausiosios rinkimų komisijos sudarymo, in LLVŽ, 1919 12 23, Nr. 18.

³⁰ Steigiamojo Seimo rinkimų dienų paskelbimas, in LLVŽ, 1920 02 06, Nr. 1 (19).

STEIGIAMASIS SEIMAS

Nors Steigiamojo Seimo rinkimai Lietuvoje vyko beveik pusantrų metų vėliau negu kaimyninėje Lenkijoje³¹, praėjus daugiau kaip dvejiems metams po Nepriklausomybės Deklaracijos paskelbimo ir apie pusantrų metų nuo pirmosios Vyriausybės sudarymo³², šalies tarptautinė ir vidaus padėtis tebebuvo sudėtinga. Lietuva dar neturėjo Europos ir pasaulio didžiųjų valstybių tarptautinio pripažinimo *de jure*. Taigi, tarptautinėje arenoje gyvavo pasikliaudama labiau savo kariuomene negu tarptautine teise. Valstybė gyveno Nepriklausomybės kovų sąlygomis ir be aiškiai nustatytų, nubrėžtų valstybės sienų praktiškai visose keturiose pasaulio šalyse. Nors pirmi du Nepriklausomybės kovų etapai iš esmės jau buvo baigti – iš šalies faktiškai išvyti bolševikai ir suetriuškinsi bermontininkai – tačiau taikos su Lenkija dar nebuvo: jos rankose tebebuvo maždaug trečdalis teritorijų, į kurias pretendavo Lietuva ir net sostinė Vilnius. Mažosios Lietuvos šiaurinės dalies atgavimo klausimas taip pat kabojo ore. Valstybė dar gyveno be Klaipėdos krašto ir jūrų uosto. Tokiu būdu 1920 m. pavasarį, Steigiamojo Seimo rinkimų metu, Lietuvos Laikinoji Vyriausybė daugmaž faktiškai kontroliavo tik apie du trečdalius jos revindikuojamų teritorijų su maždaug dviem milijonais gyventojų, kurių kiek daugiau negu pusė³³ jau buvo sulaukę tinkamo amžiaus cenzo balsuoti Steigiamojo Seimo rinkimuose³⁴.

Rinkimai į Steigiamąjį Seimą Alytuje 1920 m. balandžio 15 d. Fotografas nenurodytas, Lietuvos nacionalinis muziejus, LNM, F 17401/2

³¹ Lenkijoje Steigiamasis Seimas (*Sejm Ustawodawczy*) išrinktas 1919 m. sausio 26 d.

³² Pirmoji Lietuvos Laikinoji Vyriausybė Vilniuje *de facto* pradėjo dirbti 1918 m. lapkričio 9 d. LVT Prezidiumo oficialiai patvirtinta 1918 m. lapkričio 11 d.

³³ To meto Lietuvos visuomenė buvo labai jauna. 1923 m. gyventojų surašymo oficialiais duomenimis, beveik pusę šalies gyventojų sudarė asmenys iki 21 m.

³⁴ Sigita Noreikienė, *Buržuazinės partijos seimų rinkimuose buržuazinio parlamentinio režimo Lietuvoje metais (1920–1926)*. (1. Steigiamo seimo rinkimai.), in LTSR MA darbai, serija A (visuomenės mokslai), 1978, Nr. 1 (62), p. 96.

Steigiamojo Seimo posėdis. Fotografas nenurodytas, Vytauto Didžiojo karo muziejus, FA-15888

Ne mažiau sudėtinga buvo ir vidaus padėtis. *Didžiojo karo*, kaizerinės okupacijos ir Nepriklausomybės kovų nualinta, išvarginta šalis kentė įvairius socialinius, ekonominius, finansinius bei kultūrinius nepriteklius ir vos kėlėsi iš griuvėsių³⁵. Tokiomis aplinkybėmis 1920 m. balandžio 14–16 d. įvykę Steigiamojo Seimo rinkimai³⁶ buvo beveik politinis stebuklas³⁷. Juose dalyvavo 682 291 rinkėjas, t. y. apie 90 proc. į rinkėjų sąrašus įtrauktų arba apie 70 proc. visų potencialių rinkėjų³⁸. Rinkimuose aktyviai dalyvavo praktiškai visos tautinės bendrijos ir socialiniai sluoksniai, ypač pirmąkart šalies istorijoje balsavimo teisę gavusios moterys.

Pirmuosius Lietuvos valstybės istorijoje demokratinius rinkimus – laisvus, lygius, slaptus, tiesioginius, visuotinius – laimėjo krikščioniškosios demokratijos partijų koalicija, kuri 112 vietų nacionaliniame parlamente gavo net 59 vietas (Lietuvos krikščionių demokratų partija – 25; Lietuvos ūkininkų sąjunga – 18; Lietuvos darbo federacija – 16). Antras liko valstiečių liaudininkų blokas – 29 vietos (Valstiečių sąjunga – 20; Socialistų liaudininkų demokratų partija – 9). Treti

³⁵ Gediminas Vaskela, *Žemės reforma Lietuvoje 1919–1940: analizuojant Rytų ir Vidurio Europos agrarinės raidos XX a. III–IV dešimtmečiais tendencijas*, Vilnius: LII leidykla, 1998, p. XX.

³⁶ Kadangi dėl prastų oro sąlygų (prapliupusio lietaus), o galbūt ir visuomenės politinio inertiškumo Steigiamojo Seimo rinkimai prasidėjo vėliau ir rinkėjų aktyvumas organizatorių nedžiugino, todėl jau balandžio 14-osios vakare suskubta situaciją taisyti. Šalyje skubiai buvo priimti ir pagarsinti du nauji dokumentai: prezidento-premjero dekretas dėl Steigiamojo Seimo rinkimų pratęsimo balandžio 16 d. ir atitinkamas „Lietuvos Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymo pakeitimas“, kuris „nesuspėjęs pabaigti rinkimų“ per dvi dienas, leido jiems vykti dar ir trečią dieną. Šiuo atveju įdomu tai, kad gelbėdama situaciją valdžia veikė pavydėtinai efektyviai ir šiek tiek nusižengdama teisei logikai: iš pradžių buvo paskelbtas dekretas dėl Steigiamojo Seimo rinkimų pratęsimo, o tik po to priimtas bei paskelbtas ir pats „Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymo pakeitimas“. [Steigiamojo Seimo rinkimų pratęsimas, in: Laikinosios Vyriausybės žinios, Nr. 28, 1920 04 20; Lietuvos Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymo pakeitimas, Ibid.]

³⁷ Plačiau apie Steigiamojo Seimo rinkimus žiūrėti: Vanda Daugirdaitė-Sruogienė, *Lietuvos Steigiamasis Seimas*, New York, 1975.

³⁸ Vladas Sirutavičius, *Rinkimai į Steigiamąjį Seimą: aktyvumo problema*, in Lietuvos istorijos metraštis 2008 metai, Vilnius: LII leidykla, 2009, p. 65–83.

socialdemokratai, gavę 14 mandatų. Nugalėtojų sąrašą baigė tautinės mažumos, surinkusios per 12 proc. balsų ir iškovojusios 10 mandatų (žydai – 6, lenkai – 3, vokiečiai – 1)³⁹.

Didžiausias Steigiamojo Seimo rinkimų rezultatų netikėtumas buvo tas, kad į Seimą nepateko nė vienas Tautos pažangos partijos atstovas. Ši politinė jėga, kuri labai aktyviai dalyvavo rengiant Nepriklausomybės Deklaraciją, praktiškai buvusi įtakingiausia LVT ir savo gretose turėjusi ištisą politinį žvaigždyną – nacionalinio valstybingumo ir nepriklausomybės idėjos patriarchą dr. J. Basanavičių, LVT pirmininką ir pirmąjį Valstybės Prezidentą A. Smetoną, pirmąjį Vyriausybės vadovą prof. A. Voldemarą ir daug kitų žymių veikėjų, pirmuosius demokratinius rinkimus totaliai pralaimėjo. Nesileidžiant į priežasčių platesnį, detalesnį aptarimą, galima trumpai konstatuoti, kad tokį Tautos pažangos partijos politinį krachą daugiausia nulėmė dvi aplinkybės: partijos konservatyvi politinė-socialinė programa ir tokia pati taktika rinkimuose bei iš bolševikinės Rusijos Lietuvą tuomet užplūdęs socialinis ir ideologinis radikalizmas. Kiek užbėgant už akių, tenka konstatuoti, jog toks pats likimas šią dešiniąją partiją ištiko ir per Pirmojo Seimo bei Antrojo Seimo rinkimus.

1920 m. vėlyvą pavasarį išrinktas Steigiamasis Seimas buvo jaunatviškas, išsilavinęs ir politiškai progresyvus parlamentas. Iš jų beveik trečdalis – žmonės iki 30 metų ir tik apie 10 proc. vyresni negu 50 metų. Absoliuti dauguma Romos katalikai, šeši judėjai, trys evangelikai liuteronai. Daugiau negu trečdalis deklaravo laisvamanybę. Pagal socialinį statusą absoliuti dauguma deputatų buvo tipiški XX a. pradžios inteligentai (mokytojai, teisininkai, gydytojai, valdininkai, tarnautojai, inžinieriai, agronomai, rašytojai), taip pat ūkininkai, dvasininkai, kariškiai, darbininkai, amatininkai, smulkieji prekeiviai⁴⁰. Septyni deputatų mandatai atiteko moterims.

1920 m. gegužės 15 d. valstybės laikinojoje sostinėje Kaune sušauktas Steigiamasis Seimas buvo istorinis ir unikalus įvykis ilgaamžėje Lietuvos istorijoje. Pirmąkart nuo lietuviškos valstybės – Lietuvos Karalystės – susikūrimo XIII a. viduryje valstybę visa apimtimi, savo laisva valia, tiesiogiai kurti ir valdyti visas suverenias teises gavo ne konkretus monarchas, atskiras luomas ar socialinė klasė, o visa lietuvių politinė tauta, tapdama visaverčiu ir vieninteliu Lietuvos valstybės suverenu.

1920 m. gegužę – 1922 m. spalį dirbęs Steigiamasis Seimas politiškai buvo pasidalijęs į penkias frakcijas: Krikščionių demokratų, Valstiečių liaudininkų, Socialdemokratų, Žydų ir Lenkų. Pirmosios dvi turėjo tarpusavio koalicinį susitarimą ir formaliai sudarė valdančiąją daugumą. Parlamento pirmininku buvo išrinktas vienas ryškiausių krikščioniškosios demokratijos lyderių, agronomas Aleksandras Stulginskis, kuris, 1920 m. birželio 10 d. Steigiamajam Seimui priėmus naują Laikinąją Lietuvos Valstybės Konstituciją, kartu buvo įpareigotas laikinai eiti ir Respublikos Prezidento pareigas⁴¹. Parlamento pirmuoju vicepirmininku išrinktas liaudininkas socialistas, gydytojas Jonas Staugaitis, o antruoju – krikščionis demokratas, prelatas Justinas Staugaitis. Be jų, Steigiamojo Seimo Prezidiumą dar sudarė keturi sekretoriai: liaudininkas socialistas, karininkas Vladas (Ladas) Natkevičius, Darbo federacijos lyderis, valdininkas Petras Radzevičius, socialdemokratas, teisininkas Bronislovas Cirtautas ir Žydų frakcijos atstovas, teisininkas dr. Naftalis Fridmanas.

Per beveik dvejus su puse intensyvios veiklos metų itin sudėtingomis darbo sąlygomis Steigiamasis Seimas surengė apie tris šimtus posėdžių ir priėmė maždaug antra tiek įvairių teisės aktų: įstatymų, jų papildymų ar pakeitimų, kurie stipriai ir iš esmės paspartino nacionalinės valstybės kūrimą, jos politinį progresą, sustiprino vidinę ir tarptautinę egzistenciją, paklojo pamatus

³⁹ Saulius Kaubrys, *Tautinių mažumų dalyvavimas rinkimuose į Lietuvos Respublikos Seimą 1920–1926 m.: kiekybinių charakteristikų projekcija*, in Parlamento studijos, 2004, t. 4, p. 127–131.

⁴⁰ Danutė Blažytė-Baužienė, *Pakeitę pasitraukusius: 38 Steigiamojo Seimo narių kolektyvinės biografijos kontūrai*, in Steigiamajam Seimui – 90, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011, p. 75–77.

⁴¹ Laikinoji Lietuvos Valstybės Konstitucija, in LLVŽ, 1920 06 12, Nr. 37, p. 1.

Steigiamojo Seimo nariai prie paminklo „Žuvusiems už Lietuvos laisvę“ Karo muziejaus sodelyje. Fotostudijos „Menas“ nuotrauka. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, P-12520

moderniai parlamentinei demokratijai ir lietuvių politinės tautos formavimuisi. Kadangi visų šio parlamento nuveiktų darbų apžvalga užimtų daug vietos, paminėsime tik keletą istoriškai reikšmingiausių.

1920 m. gegužės 15 d. savo politinę veiklą Steigiamasis Seimas pradėjo politine rezoliucija, proklamuojančia lietuvių etnografinės žemės *„esant atstatytą nepriklausomą Lietuvos valstybę, kaip demokratinę Respubliką“*⁴². Rezoliucija buvo reikšminga dvejopai. Viena vertus, po Nepriklausomybės Deklaracijos priėmimo (Lietuvos Tarybos 1917 m. gruodžio 11 d. *Pareiškimu* ir 1918 m. vasario 16 d. *Nutarimu*) tai buvo trečias ir paskutinis politinis žingsnis dėl atkuriamos nacionalinės valstybės valdymo formos ir politinio turinio. Konkrečiau tariant, galutinai buvo įgyvendintas 1918 m. vasario 16 d. Nutarime Steigiamajam Seimui paliktas juridinis rezervas ir imperatyvas. Antra vertus, dokumentas turėjo ir stiprią emocinę simbolinę prasmę. Turint galvoje, kad dėl išskirtinai sudėtingų aplinkybių (vykstančio *Didžiojo karo* ir vokiečių okupacinės politikos) Lietuvos Nepriklausomybės Deklaracija (Gruodžio 11 d. *Pareiškinys* ir Vasario 16 d. *Nutarimas*) ligi tol niekuomet nebuvo viešai, oficialiai, iškilmingai paskelbta, kad Steigiamojo Seimo priimta Gegužės 15 d. *Rezoliucija* buvo pirmas kartas, kada apie nacionalinės nepriklausomos demokratinės valstybės – Lietuvos Respublikos – sukūrimą oficialiai ir iškilmingai buvo

⁴² Lietuvos Steigiamojo Seimo 1920 05 15 rezoliucija dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo, in *Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės atkūrimas 1914–1920 metų dokumentuose* (Sud.: A. Eidintas, R. Lopata), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017, p. 802.

pranešta visai tautai. Iš esmės tai buvo Nepriklausomybės Deklaracijos baigiamasis akordas ir kartu Lietuvos Respublikos paskelbimo diena.

Jau 1920 m. liepos 12 d. Steigiamojo Seimo aprobuota Vyriausybė sudarė Taikos sutartį su bolševikine Rusija. Rugpjūčio 6 d. Steigiamasis Seimas šią sutartį ratifikavo. Tai buvo ryškus Lietuvos proveržis tarptautinėje arenoje. Taikos sutartis su Rusija ne tik fiksavo Lietuvos suverenitetą sostinėje Vilniuje ir valstybės pietrytinę sieną, bet ir atvėrė perspektyvą platesniam lietuvių nacionalinės valstybės pripažinimui *de jure* Vakarų Europoje. Tačiau susiklosčiusiomis aplinkybėmis taika su Rusija buvo dviašmenis kalavijas. Vykstant pastarosios karui su Lenkija, ji išbalansavo ir taip trapią Lietuvos geopolitinę situaciją: paaštrino ginkluotą konfliktą su pietine kaimynė, paskatino pastarosios intervenciją 1920 m. rugsėjį–spalį į pietryčių Lietuvą ir *de facto* baigėsi valstybės sostinės bei trečdalis teritorijos praradimu⁴³. Prasidėjus karui su Lenkija, Steigiamasis Seimas spalio antroje pusėje savo veiklą beveik trimis mėnesiams suspendavo. Jo funkcijas perėmė Steigiamajame Seime išrinktas vadinamasis Mažasis Seimas, kurį sudarė septyni nariai: Aleksandras Stulginskis (pirmininkas), Naftalis Fridmanas, Mykolas Krupavičius, Vladas Lašas, Mykolas Sleževičius, Antanas Tumėnas, Kazimieras Venclauskis. Kiti deputatai įsiliesio į valstybės karinę ir politinę gynybą, jos organizavimą, diplomatinę veiklą. Šiose kovose vienas Steigiamojo Seimo deputatas – karininkas Antanas Matulaitis žuvo.

1921 m. pradžioje paliauboms su Lenkija nusistovėjus, Steigiamasis Seimas savo darbą visiškai atnaujino. Vėl pradėti šaukti plenariniai posėdžiai. Pamažu grįžta ir prie daugmaž įprastos darbų dienotvarkės. Jau 1921 m. kovą priimtas patobulintas ir papildytas Savivaldybių įstatymas, stiprinęs piliečių ryšį su nacionaline valstybe bei klojęs pamatus spartesniam pilietinės visuomenės formavimuisi Lietuvoje. Sėkmingas parlamento darbas įtvirtinant demokratišką nacionalinį valstybingumą daug lėmė, kad 1921 m. rugsėjo 22 d. Lietuva buvo priimta į svarbiausią to meto tarptautinę instituciją – Tautų Sąjungą. 1922 m. vasario 15 d. parlamentas priėmė visuomenės nekantriai lauktą Žemės reformos įstatymą, atvėrusį kelią šalies ūkio modernizacijai, o kartu ir valstybės spartesniam progresui⁴⁴. Liepos 19 d. priimtas naujas Seimo rinkimų įstatymas, sukūręs labai liberalią rinkimų tvarką ir Seimų narių skaičių sumažinęs iki 78 atstovų. Šis įstatymas, su nedidelėmis pataisomis, šalyje iš esmės galiojo per visus parlamentinės demokratijos metus.

Tų pačių metų rugpjūtį priimti dar du ypač reikšmingi dokumentai: rugpjūčio 9 d. – Pini ginio vieneto įstatymas, o rugpjūčio 11 d. – Šalies nacionalinio banko įstatymas. Nacionalinės valiutos (lito) įvedimas ir lietuviškos finansų sistemos, kuri per visą tarpukarį išliko viena stabiliausių visoje Europoje, sukūrimas ypač sustiprino jaunos valstybės vidaus ir tarptautinę padėtį, lietuvių visuomenės ir tarptautinės bendrijos pasitikėjimą Lietuva. Todėl nenuostabu, kad būtent 1922 m. vidurvasarį įvyko Lietuvos valstybės tarptautinio pripažinimo proveržis. Liepos 28 d. Lietuvos Respubliką kartu su kitomis dviem Baltijos šalimis pagaliau *de jure* pripažino Jungtinės Amerikos Valstijos, to meto tarptautinės arenos bene ryškiausias autoritetas. O po trijų mėnesių – lapkričio 6 d. – ir Vakarų pasaulio moralinis autoritetas – Šventasis Sostas. Tai buvo savotiška preliudija, postūmis laukti, kad artėja ir Vakarų Europos didžiųjų galių pripažinimas.

Tačiau svarbiausias uždavinys buvo nuolatinės Konstitucijos parengimas ir priėmimas⁴⁵. Nors dėl pozicijos ir opozicijos ideologinių nesutarimų (būti ar nebūti prezidento institutui, dėl

⁴³ Česlovas Laurinavičius, *Lietuvos–Sovietų Rusijos Taikos sutartis: 1920 m. liepos 12 d. sutarties problema*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1992, p. 167–169.

⁴⁴ Gediminas Vaskela, *Žemės reforma Lietuvoje 1919–1940: analizuojant Rytų ir Vidurio Europos agrarinės raidos XX a. III–IV dešimtmečiais tendencijas*, Vilnius: LII leidykla, 1998.

⁴⁵ Aleksandras Stulginskis, *Steigiamojo Seimo 15 metų sukaktis*, in Ūkininkas, 1935 05 17, p. 1–2.

bažnyčios ir mokyklos, bažnyčios ir valstybės santykių, etc.) darbas ėjo sunkiai, lėtai ir komplikuotai, tačiau 1922 m. rugpjūčio 1 d. pagrindinis šalies įstatymas vis dėlto buvo priimtas. Tiesa, tai buvo padaryta tik krikščioniškosios demokratijos bloko ir tautinių mažumų kai kurių atstovų balsais. Kairiosios partijos už šią Konstituciją nebalsavo. Jos turinys jų netenkino. Nėgana to, protestuodami prieš kai kurias joje įtvirtinamas juridines nuostatas, socialdemokratai ir socialistai liaudininkai balsavimo metu išvis paliko parlamento salę. Nesugebėjimas rasti optimalaus sutarimo principiniais ideologiniais klausimais buvo ženklas, rodantis, kokia vis dėlto dar jauna ir trapi lietuviška demokratija bei parlamentarizmas.

1922 m. rugpjūčio 1-oios Lietuvos Valstybės Konstitucija visiems piliečiams, be tautybės, tiktų ar lyties skirtumų, garantavo lygias pilietines laisves ir teises. Aiškiai realizuotas valdžių – įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės – atskyrimo principas. Užtikrinta piliečio asmens neliečiamybė, žodžio, susirinkimų ir spaudos laisvė. Lietuvos piliečiui uždrausta turėti kitos valstybės pilietybę. Įtvirtinta, kad seimai bus renkami visuotiniu, lygiu, tiesioginiu ir slaptu piliečių balsavimu trejų metų kadencijai. Teisė rinkti suteikta asmenims, sukakusiems 21 metus, o būti renkamiems – nuo 24 metų. Reflektuodama etniškai ir kultūriškai nevienalytę šalies visuomenę Rugpjūčio 1-osios Konstitucija kartu numatė galimybę šalyje kurti tautines autonomijas ir vietose vartoti tautinių mažumų kalbas⁴⁶. Dėl 1919–1920 m. Lenkijos įvykdyto Vilniaus ir pietryčių Lietuvos užėmimo šalies pagrindiniame įstatyme nebuvo straipsnio apie Lietuvos valstybės sostinę. Tuo ši Konstitucija buvo savotiškai unikali visoje Europoje.

Apibendrintai tariant, Konstitucija įtvirtino šalyje parlamentinę demokratiją su išskirtinai plačiomis parlamento teisėmis ir didele kitų aukščiausių valdžios institutų – Vyriausybės ir Prezidento – priklausomybe nuo parlamento. Nors prezidento institutas liko ir Konstitucija numatė labai mažą amžiaus cenzą prezidentui – vos 35 metus, tačiau prezidentui iš esmės rezervuotos gana ribotos ar net labiau simbolinės teisės bei pareigos valstybės valdžios piramidėje. Be to, prezidento institutą silpnino ir tai, kad Rugpjūčio 1-osios Konstitucijoje ne visai tiksliai buvo apibrėžta jo išrinkimo tvarka. Kaip parodė vėlesni įvykiai, daugiausia problemų čia kėlė Konstitucijos 41 § teiginys, kad Seime „*Respublikos Prezidentas renkamas slaptu balsavimu absoliutine atstovų balsų dauguma*“⁴⁷, iš kurio taip ir nebuvo visiškai aišku, ką išties reiškia ta „*absoliutinė dauguma*“ – paprastą daugumą, t. y. 50 proc. plius 1 balsas, du trečdalius, tris ketvirtadalius, etc. – ir kaip ji apskaičiuojama: nuo visų parlamento narių skaičiaus ar tik nuo dalyvavusių posėdyje? Tokiu būdu Seimo trukmės kadencijai Seimo renkamas prezidentas, iš esmės kaip ir Vyriausybė, liko stipriai priklausomas nuo parlamento ir netgi kai kada jo ne visada pozityvios valios saistomas. Steigiamojo Seimo taip sukonstruota aukščiausių politinės valdžios institutų sandara nemažai lėmė, kad pirmojoje Lietuvos Respublikoje prezidento legitimumas ne kartą opozicijos buvo ginčijamas, vyriausybių kaita dažna, parlamentas tapo įtakingiausia politine jėga, o visuomenė, spauda ir dešinioji opozicija netrukus pradėjo kalbėti ir rašyti apie „*seimokratiją*“ valstybėje.

Rugpjūčio 6 d. Konstitucija oficialiai buvo paskelbta *Vyriausybės žiniose* ir įsigaliojo. Valstybės nuolatinės Konstitucijos priėmimas iš esmės buvo paskutinis reikšmingas Steigiamojo Seimo darbas. Jau rugpjūčio 7 d. paskelbti rinkimai į Pirmąjį Seimą, o tų pačių metų spalio 6 d. savo veiklą baigė ir Steigiamasis Seimas. Reziumuojant galima tarti, jog mažiau negu per pustrėčių metų darbo Steigiamasis Seimas valstybėje ne tik juridškai įtvirtino vakarietiškos parlamentinės demokratijos principus, bet ir pasiekė, kad Lietuvos Respublika taptų vakarietiškos civilizacijos

⁴⁶ 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija, in *Vyriausybės žinios*, 1922 08 06, Nr. 100, p. 1–8.

⁴⁷ Ibid., p. 3.

bei Vakarų politinio pasaulio sudedamąja dalimi. Dar svarbiau buvo tai, kad lietuviai ir čia nuo amžių gyvenusios tautinės mažumos pamažu pradėjo tikėti naujai atgimstančios nacionalinės valstybės ateitimi ir demokratija, kaip patikimiausiu instrumentu tai valstybei kurti ir ją valdyti.

PIRMASIS SEIMAS

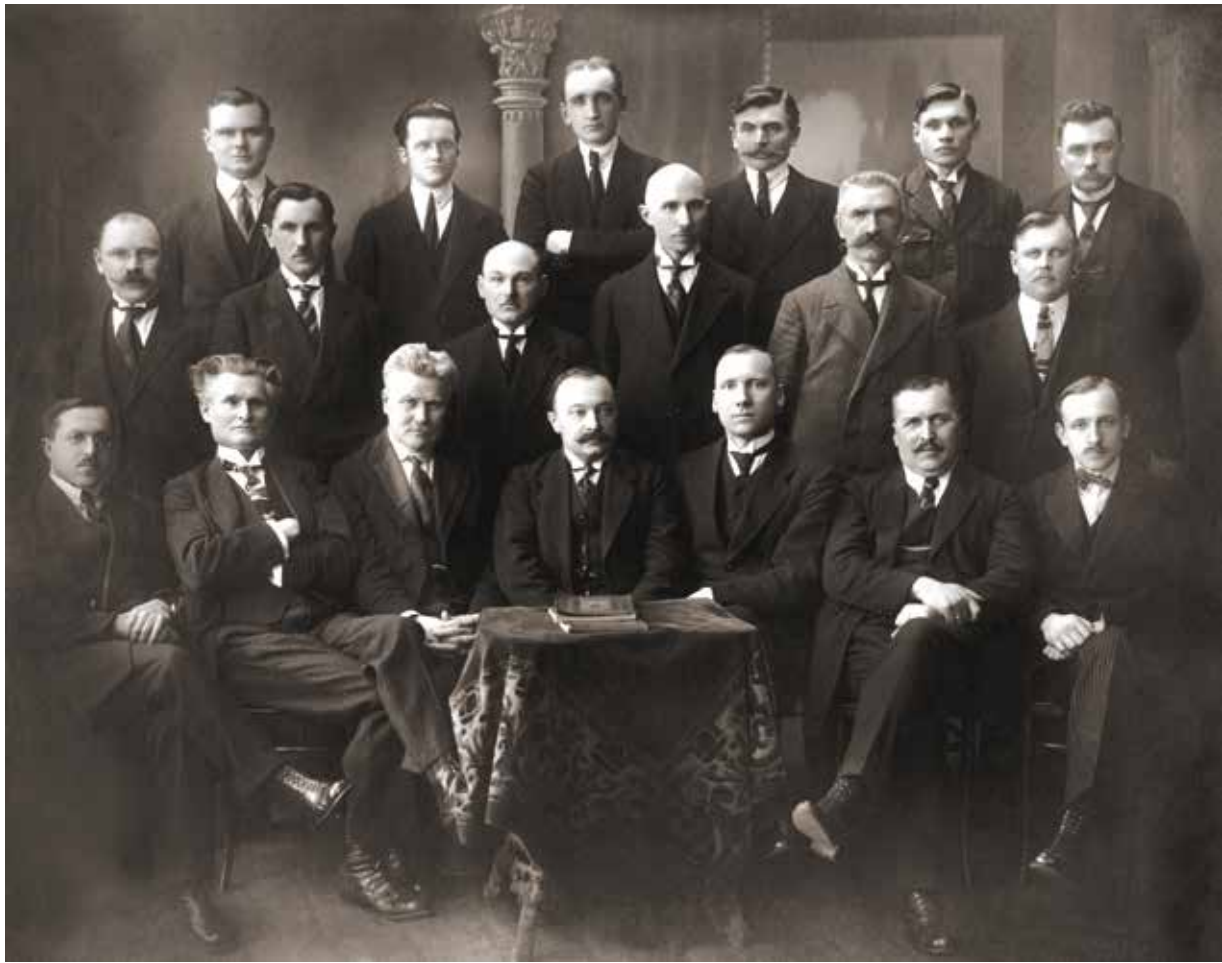
Rinkimai į Pirmąjį Seimą įvyko 1922 m. spalio 10–11 d., tačiau vienareikšmės politinės pergalės jie neatnešė nė vienai politinei jėgai. Nors Katalikų bažnyčios idėjiškai remiamas krikščioniškosios demokratijos koalicinis blokas ir šįkart laimėjo daugiausia – 78 vietų parlamente iškovojo 38 mandatus, tačiau absoliučios daugumos negavo ir vienasmeniškai formuoti Vyriausybės nepajėgė. Kairiosios partijos – socialistai liaudininkai ir socialdemokratai – savo pozicijas iš esmės išlaikė. Pirmieji gavo 19, o antrieji – 11 vietų. Tačiau Pirmojo Seimo rinkimų rezultatai pateikė ir dvi staigmenas. Nesugebėjusios tarpusavyje susivienyti tautinės mažumos, lyginant su Steigiamojo Seimo rinkimais, patyrė beveik triuškinamą pralaimėjimą ir gavo perpus mažiau mandatų negu Steigiamojo Seimo rinkimuose – vos 5 mandatus: 3 žydai ir 2 lenkai. Dar didesnis siurprizas buvo tas, kad lygiai tiek mandatų, kiek ir tautinės mažumos, t. y. – 5, prisidengusi *Darbininkų kuopų* vardu, iškovojo nelegaliai pagrindyje veikusi Lietuvos komunistų (bolševikų) partija: politinė jėga, kuri iš esmės buvo nusistačiusi prieš Lietuvos tradicinį nacionalinį valstybingumą, finansuojama bolševikinės Rusijos valdžios ir nuo jos valios politiškai visiškai priklausoma.

Pirmasis Seimas, veiklą pradėjęs 1922 m. lapkričio 13 d., dirbo tik iki 1923 m. kovo 13 d., t. y. lygiai keturis mėnesius, ir į XX–XXI a. pradžios Lietuvos parlamentarizmo istoriją įėjo kaip trumpiausiai veikęs parlamentas. 1922 m. vėlyvą rudenį tautinėms mažumoms priėmus labiau lūkuriavimo ar nepasitikėjimo krikščionimis demokratais taktiką, o *kuopininkams-komunistams* iš principo reiškiant atvirą priešišumą daugiausia mandatų demokratiniuose rinkimuose iškovojousiai politinei jėgai, krikščioniškai demokratijai dėl koalicinės daugumos Seime sudarymo beliko derėtis su kairiosiomis partijomis. Tačiau derybos su socialistais liaudininkais ir socialdemokratais sėkmės neatnešė ir krikščioniškosios demokratijos blokas iš esmės ryžosi politinei vienvaldystei ir mažumos vyriausybei.

Vis dėlto labai greit paaiškėjo, kad šis kelias trumpas ir veda į politinį akligatvį. Esmė ta, kad toks krikščioniškosios demokratijos žingsnis opozicijos buvo sutiktas priešišškai ir destruktiviai. Sunkumų kilo jau renkant Pirmojo Seimo valdžią, bet po nelengvų derybų ši problema pasiekus kompromisą išspręsta. Pirmojo Seimo Pirmininku išrinktas LKDP lyderis, filosofas dr. Leonas Bistras, vicepirmininkais – Justinas Staugaitis ir Jonas Staugaitis. Tačiau renkant Prezidentą bei formuojant Vyriausybę politinės valios ieškoti platesnio ir gilesnio kompromiso pristigo. Nors valdančiosios daugumos vaidmenį priėmusi krikščioniškoji demokratija, bandydama suvaldyti situaciją šalyje, Prezidentą Seime siekė išrinkti kaip galima greičiau, tačiau dėl pozicijos ir opozicijos kivirčų Respublikos Prezidento rinkimai nusitęsė net iki 1922 m. gruodžio 21 d. Tačiau ir tos dienos rinkimų Seime rezultatai ilgai lauktos politinės santarvės neatnešė. Greičiau priešingai – tik dar labiau įsiūbavo situaciją.

Prezidento rinkimai Seime vyko neramiai, pikta, opozicija juos ignoravo. Iš 78 Pirmojo Seimo atstovų galutiniame tądien vykusių Prezidento rinkimų maratono etape⁴⁸ dalyvavo tik 39 parlamentarai. O už krikščioniškosios demokratijos bloko iškeltą kandidatą – Ūkininkų sąjun-

⁴⁸ Iš viso tądien įvyko trys rinkimų etapai. Pirmame etape dalyvavo tik 18 parlamentarų iš 78, o antrame – vos dviem daugiau.

Pirmojo Seimo Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos frakcijos nariai. Pirmoje eilėje iš kairės: Kazimieras Ralys, Kazys Grinius, Jonas Staugaitis, Mykolas Sleževičius, Zigmas Toliušis, Jonas Vileišis, Aleksandras Haroldas Tornau; antroje eilėje iš kairės: Vladas Lašas, Vincas Kvieska, Jonas Makauskas, Jonas Kardelis, Ignas Lapinskas, Balys Žygelis; trečioje eilėje iš kairės: Ladas (Vladas) Natkevičius, Antanas Sugintas, Petras Kregždė, Povilas Kuzminskas, Gabrielius Bagdžius, Vytautas Račkauskas, Kaudas, 1922–1923 m. *Fotografas nenurodytas, Lietuvos valstybės centrinis archyvas, P-20769*

gos lyderį A. Stulginskį balsavo vos 36⁴⁹. Laimėjimas buvo abejotinas politiniu, o dar labiau – juridiniu požiūriu. Nežiūrint to, tą pačią dieną Seimo Pirmininkas dr. L. Bistras A. Stulginskį oficialiai paskelbė Respublikos Prezidentu. O pats išrinktasis Prezidentas jau popietiniame posėdyje prisiekė Dievui ir Konstitucijai. Jo iškilmingą priesaiką priėmė pats Žemaičių vyskupas Pranciškus Karevičius.

Tačiau opozicijos tai neįtikino. Motyvuodama, kad pažeista Valstybės Konstitucija, opozicija ginčijo tokiomis sąlygomis išrinkto Prezidento legitimumą ir kategoriškai atsisakė jį pripažinti. Ir šios nuostatos nepajudinamai laikėsi per visą, nors ir labai trumpą, Pirmojo Seimo kadenciją. Savaiame suprantama, kad tokia padėtis šalyje kėlė politinę destruktiją, negalėjo būti ilgai toleruojama ir privalėjo būti vienaip ar kitaip sprendžiama. Juo labiau kad Pirmajame Seime ilgam įstrigo ir naujos Vyriausybės formavimas.

Paskirti naujos Vyriausybės Pirmajam Seimui nesisekė daugiau kaip tris mėnesius. O kai po ilgų, karštų ir dažnai iracionalių debatų parlamente 1923 m. vasario 22 d. premjero E. Galva-

⁴⁹ Alfonsas Eidintas, *Aleksandras Stulginskis ir jo epocha*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2014, p. 143–145.

nausko Ministrų Kabinetas pagaliau buvo patvirtintas, jis sugebėjo išilaikyti vos tris savaites ir opozicijos pastangomis jau kovo 13 d. buvo atstatyintas⁵⁰. Kairiosios opozicijos priešiškus Prezidentui ir įvykęs Vyriausybės atstatydinimas galutinai paralyžiavo Pirmojo Seimo darbą. Todėl tą pačią dieną opozicijos vis dar nepripažįstamas Prezidentas A. Stulginskis Pirmąjį Seimą paleido ir kartu paskyrė naujus Seimo rinkimus.

Paviršutiniškai žvelgiant lyg ir būtų galima konstatuoti, jog dėl įnirtingų vidaus politinių kovų Pirmasis Seimas per itin trumpą savo veiklos laikotarpį jokiais ryškesniais darbais nepasižymėjo. Tačiau klaidinga būtų galvoti, kad per tuos kelis Pirmojo Seimo valdžios mėnesius Lietuvoje nieko reikšmingo neįvyko. Pirmiausia reikia pabrėžti, kad būtent šio parlamento veiklos laikotarpiu Lietuva pagaliau sulaukė pokarinio pasaulio politinės sistemos svarbiausių tvarkdaryų – Tautų Sąjungos lyderių tarptautinio pripažinimo. Gruodžio 20 d. Lietuvos Respubliką *de jure* pripažino Prancūzija, Italija, Didžioji Britanija ir Japonija. Kartu nederėtų pamiršti ir tai, jog būtent šio parlamento komplikotos veiklos laikotarpiu tarpukario Lietuva pasiekė vieną įspūdingiausių savo geopolitinių laimėjimų – *de facto* prisijungė Mažosios Lietuvos šiaurinę dalį, vadinamąją Klaipėdos kraštą.

Turint galvoje, kad ši etniškai istorinės Lietuvos dalis dar nuo didžiojo kunigaikščio Vytauto laikų (nuo 1422 m. Melno taikos) praktiškai be pertraukos 500 metų priklausė Vokiečių ordinams, vėliau – Prūsijos Karalystei ir galų gale Vokietijos imperijai, Klaipėdos įjungimas į lietuviško valstybingumo erdvę buvo milžiniška ir beveik su niekuo nepalyginama Lietuvos Respublikos geopolitinė pergalė. Savo istorine reikšme nedaug nusileidžianti Nepriklausomybės Deklaracijai ir pergalingoms ginkluotoms kovoms dėl nepriklausomybės. Logiškai beveik nesuvokiama ir nepalyginama su mažos tautinės Lietuvos valstybės itin ribotu politiniu diplomatinio potencialu bei geopolitinėmis galimybėmis to meto tarptautinėje arenoje. Ypač turint galvoje faktą, jog į šią teritoriją ir neužšalantį Klaipėdos uostą tada energingai pretendavo ir keliolika kartų didesniais ištekliais disponavusi Lietuvos pietinė kaimynė Lenkija, remiama kai kurių didžiųjų galių Vakarų Europoje⁵¹. Šiek tiek pasiduodant vadinamosios alternatyviosios istorijos žavesiui, regis, galima klausti: ar 1922 m. premjeras ir ministras E. Galvanauskas nepasirodė geresnis diplomatas ir sėkmingesnis geopolitikas nei didysis kunigaikštis Vytautas 1422 m.? O jeigu taip, tai kyla ir dar vienas klausimas. Jeigu nuo XIX a. pabaigos, daugiausia poeto Jono Mačiulio-Maironio dėka, jau daugiau nei šimtmetį kunigaikštį Vytautą pagarbiai tituluojame „didžiuoju“, tai ar ne laikas panašų epitetą suteikti ir premjerui liberalui Ernestui Galvanauskui? Ypač turint galvoje faktą, kad šiulaikinei Lietuvai „Ernesto Didžiojo“ pasiekimai XX a. pradžioje prie Baltijos jūros geopolitiškai nepalyginamai reikšmingesni negu Vytauto Didžiojo vienkartinis sėkmingas karinis reidas XIV a. pabaigoje prieš totorius Kryme prie Juodosios jūros.

Toks klausimas tampa dar aktualesnis žinant aplinkybes, kuriomis E. Galvanauskui teko priimti lemiamą sprendimą. Pirmajame Seime virė aistros dėl Prezidento ir būsimos Vyriausybės, o paties Ministro Pirmininko ir užsienio reikalų ministro E. Galvanausko padėtis buvo „laikina“, nes nuo Pirmojo Seimo susirinkimo dienos jo Kabinetas *de jure* buvo atsistatydinęs. Kita vertus, momentas Europos tarptautinėje arenoje tokiui žygiui buvo palankus, gal net unikalus (Rūro krizė ir įtampa Vokietijos ir Prancūzijos / Belgijos santykiuose) ir E. Galvanauskas su bendra-

⁵⁰ Sigas Jęgelevičius, *Ernestas Galvanauskas – Lietuvos ūkio kūrėjas*, in Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai 1918–1940, Vilnius: Alma Littera, 1997, p. 190–191.

⁵¹ Piotr Łossowski, *Kłajpeda kontra Memel. Problem Kłajpedy w latach 1918–1939–1945*, Warszawa: IH PAN Wydawnictwo Neriton, 2007, s. 31.

minčiais jo praleisti nenorėjo. Politiškai remiamas vietos patriotinių organizacijų, dešinėsios opozicijos ir užsitikrinęs Sovietų Rusijos bei Veimaro Vokietijos tarptautinę paramą⁵², E. Galvanauskas ryžosi veikti ir palaimino lietuvių savanorių žygį į Klaipėdą ir „*Klaipėdos sukilimą*“⁵³.

Gamtoje siaučiant pūgoms, o Pirmajame Seime politinėms aistroms, 1923 m. sausio viduryje Lietuva Klaipėdos kraštą *de facto* užvaldė. Vasario 16 d. šią lietuvių pergalę – Respublikos faktinę valdžią – krašte pripažino ir Antantės valstybės bei Tautų Sąjungos vykdomasis organas – Ambasadorių Konferencija. Žinant, kad lietuvių „*sukilimas*“ Klaipėdoje kardinaliai kirtosi su kai kurių Europos didžiųjų valstybių politika bei interesais, reikia pabrėžti, kad atgimstančiai Lietuvai tai buvo išskirtinai drąsus ir rizikingas žygis. O tai, kad jo sėkmei tada nesutrukdė net Pirmajame Seime vyravusi politinė destruktija, rodo, kad lietuviškos demokratinės valdžios sistema 1922–1923 m. sandūroje jau buvo tiek tobula, kad tam tikromis aplinkybėmis atskiros jos grandys buvo pajėgios veikti autonomiškai. Dar svarbiau tai, jog E. Galvanausko laikinoji Vyriausybė puikiai suvokė geopolitinio momento svarbą, o vidinę krizę išgyvenantis Pirmasis Seimas nesukliudė jos rizikingai tarptautinei akcijai. Tai buvo ženklas, kad valstybė bręsta politiškai ir pilietiškai.

Tačiau kita vertus, 1922 m. pabaigoje – 1923 m. pradžioje Pirmajam Seimui faktiškai iš savo rankų paleidus laikinai dirbančio E. Galvanausko Kabineto kontrolę⁵⁴, neišvengta ir lemtingų politinių klaidų. Klaidingai įvertinusi Vakarų didžiųjų valstybių geopolitinius interesus bei politiką Rytų Europoje, Vyriausybė 1922 m. lapkričio 18 d. nota kreipėsi į Ambasadorių Konferenciją, prašydama nustatyti Lenkijos rytinę sieną ir *a priori* pasižadėdama Ambasadorių Konferencijos sprendimą akceptuoti⁵⁵. 1923 m. kovo 15 d. Ambasadorių Konferencija savo sprendimą priėmė. Tačiau dideliame E. Galvanausko Kabineto nusivylimui sprendimas buvo ne Lietuvos naudai. Vilniuje ir pietryčių Lietuvoje buvo pripažintas Lenkijos suverenitetas su visomis iš to išplaukiančiomis pasekmėmis. Tarptautinė bendrija šį sprendimą priėmė ir iš esmės tai traktavo kaip Vilniaus bylos pabaigą. E. Galvanausko Vyriausybei, Pirmajam Seimui ir visai Lietuvai tai buvo didžiulis politinis smūgis. Seimo ir Vyriausybės bandymai Vilniaus bylą tarptautinėje arenoje kelti iš naujo dar kartą jokių teigiamų rezultatų nedavė. Tik stūmė Lietuvą į tarptautinę izoliaciją. Tokiu būdu tenka konstatuoti, kad Pirmojo Seimo metais Lietuva *de facto* prisijungė Klaipėdą, bet Vakarų tarptautinės bendrijos akyse *de jure* prarado Vilnių.

ANTRASIS SEIMAS

1923 m. vėlyvą pavasarį šalyje įvyko Antrojo Seimo rinkimai. Kadangi Lietuvos derybos su Ambasadorių Konferencija dėl Klaipėdos krašto juridinio statuso Lietuvos valstybėje dar nebuvo baigtos, todėl rinkimai čia dar nevyko ir iš naujo renkamo Seimo narių skaičius nesikeitė. 1923 m. gegužės 12–13 d. įvykusius rinkimus vėl laimėjo krikščioniškosios demokratijos blokas, 78 vietų parlamente iškovojo net 40 mandatų. Vertinant politiškai, tai buvo rinkėjų atsakas į prieš tai buvusią kairiųjų tam tikrą destruktiją Seime ir valstybėje. Kairiosios opozicijos populiarumas šiek tiek sumenko: valstiečiai liaudininkai iškovojo 16, o socialdemokratai – tik

⁵² Gediminas Galva, *Ernestas Galvanauskas. Politinė biografija*, Čikaga, 1982, p. 304.

⁵³ Alfonsas Eidintas, Vytautas Žalys & Alfred Erich Senn, *Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic, 1918–1940*, New York: St. Martin's Press, 1998.

⁵⁴ 1923 m. sausį E. Galvanauskas šurmuliuojantiems parlamentarams, be kita ko, pareiškė: „Ministrų Kabinetas jaučia pareigą įspėti, kad jis yra atsistatydinęs ir negali būti atskaitingas Seimui“ [Gediminas Galva, *op. cit.*, p. 255].

⁵⁵ Lietuvos Vyriausybės 1922 11 18 atsakymas į Ambasadorių Konferencijos notą dėl Lietuvos pripažinimo *de jure*, in *Lietuva*, 1922 12 01, p. 1.

Lietuvos Respublikos Antrojo Seimo atidarymo posėdis. Kaunas, 1923 m. birželio 5 d. *Fotografas nenurodytas, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, A45-P501*

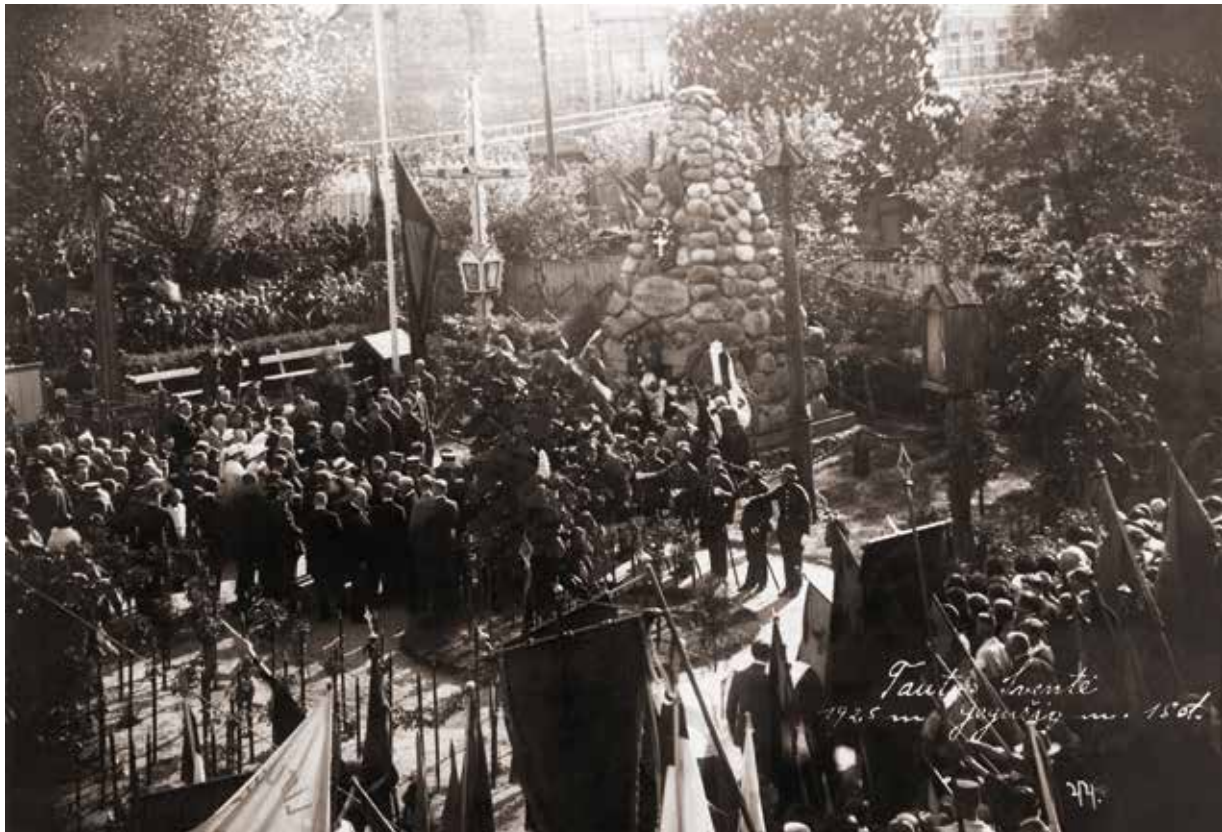
8 vietas. Perpratusios Seimo rinkimų įstatymo subtilumus ir susijungusios į vieną sąrašą, svarią pergalę rinkimuose vėl šventė tautinės mažumos, kurios gavo teisę į parlamentą pasiųsti beveik triskart daugiau atstovų negu prieš tai: žydai – 7, lenkai – 4, vokiečiai – 2, rusai – 1. Tačiau parlamente ypač sumažėjo moterų. Lyginant su Steigiamuoju Seimu, išrinktos tik trys moterys. Pirmiausia tai sietina su kairiųjų ideologijų ir partijų populiarumo atoslūgiu bei lietuvių tradicinės, patriarchalinės ir katalikiškos visuomenės nuosekliu grįžimu prie labiau įprastų konservatyvių vertybių.

Į pirmąjį posėdį Antrasis Seimas susirinko 1923 m. birželio 5 d. ir be rimtesnių politinių perturbacijų gana sėkmingai dirbo iki 1926 m. birželio 1 d. Per visą tarpukario Lietuvos parlamentinės demokratijos laikotarpį tai buvo vienintelis Seimas, išdirbęs visą Rugsjūčio 1-osios Konstitucijoje numatytą kadenciją, turėjęs net aštuonias politines frakcijas ir net penkis pirmininkus. Keturi krikščionis demokratus – krikščionių teisininką Antaną Tumėną, Justiną Staugaitį, dr. L. Bistrą, ekonomistą Vytautą Petrulį – ir vieną liaudininką Joną Staugaitį. Rimtesnių problemų nebeliko ir renkant Respublikos Prezidentą⁵⁶: birželio 19 d. Seime įvykusiųose rinkimuose gavęs net 49 balsus prezidentu vėl tapo A. Stulginskis.

Tokia politinė pažanga labiausiai pasiekta todėl, kad krikščioniškosios demokratijos blokui pirmuoju Antrojo Seimo veiklos etapu pavyko rasti tam tikrą *consensus omnium* su liaudininkais. Krikščioniškosios demokratijos bloko ir liaudininkų koalicija parlamente bei Vyriausybėje garantavo didesnę politinį stabilumą valstybėje ir sklandesnę numatytų socialinių reformų – pirmiausia žemės, švietimo sistemos, etc. – įgyvendinimą⁵⁷. Lietuvos politinės sistemos tam tikrą

⁵⁶ Alfonsas Eidintas, *Aleksandras Stulginskis ir jo epocha*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2014, p. 169.

⁵⁷ Sigitas Jегelevičius, op. cit., p. 198–205; Alfonsas Eidintas, op. cit., p. 173–175.

Tautos šventės Gegužės 15-osios – Steigiamojo Seimo susirinkimo dienos – iškilmės Karo muziejaus sodelyje prie paminklo „Žuvusiems už Lietuvos laisvę“. Kaunas, 1925 m. gegužės 15 d. Fotografas A. Šulcas, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, P-06089

stabilumą tuomet liudijo ir tai, kad 1923 m. birželio 29 d. parlamentas trečią kartą iš eilės vadovauti Vyriausybei, šįkart koalicinei, patikėjo tam pačiam asmeniui – E. Galvanauskui. Negana to, jam kartu patikėti ir dar du portfeliai Vyriausybėje: užsienio reikalų ministro ir ministro be portfelio gūdų reikalams. Nepartinis liberalas tiko ir krikščionims demokratams, ir liaudininkams, t. y. ir dešiniams, ir kairiesiems. Šiuo aspektu tai buvo pozityvus momentas Lietuvos politiniame gyvenime, rodantis, kad Pirmojo Seimo duotas pamokas Antrasis Seimas daugmaž išmoko ir įsisavino.

Tokia situacija E. Galvanausko Vyriausybei kuriam laikui užtikrino gana palankias veiklos sąlygas. Pasinaudodama jomis, Vyriausybė baigė derybas su Ambasadorių Konferencija ir 1924 m. gegužės 8 d. Paryžiuje ir 17 d. Kaune pasirašė Klaipėdos konvenciją, įtvirtinančią Lietuvos suverenitetą šiame krašte bei krašto politinę autonomiją pirmojoje Lietuvos Respublikoje⁵⁸. Lietuva gavo ne tik teritoriją su gyventojais, bet ir jūrų uostą bei plačias galimybes nepriklausomai prekybai su Vakarais. Klaipėdos konvencijos sudarymas su Vakarų valstybėmis iš esmės buvo žymiausias ir paskutinis E. Galvanausko Ministrų Kabineto laimėjimas prieš žlungant krikščioniškosios demokratijos bloko koalicijai su liaudininkais ir atsistatydinant E. Galvanausko Ministrų Kabinetui.

Antra vertus, Antrojo Seimo veikloje reikėsi ne vien pozityvūs momentai. Būtent šiuo laikotarpiu pradeda komplikotis valdžios ir tautinių mažumų santykiai ir pamažu pradeda tolti

⁵⁸ Lietuvos ir Britų Imperijos, Francūzijos, Italijos ir Japonijos Konvencija dėl Klaipėdos teritorijos, in *Vyriausybės žinios*, 1924, Nr. 169, p. 1–6.

Kaišiadorių vyskupo Juozapo Kuktos konsekracijos iškilės. Priekyje iš kairės vyskupai: Justinas Staugaitis, Juozapas Kukta, Mečislovas Reinys. Antrame plane centre – susirinkusius laiminantis apaštališkasis vizitatorius arkivyskupas Jurgis Matulaitis. Kauno Šv. apaštalo Petro ir Povilo arkikatedros bazilikos šventorius, 1926 m. gegužės 1 d. *Fotografas nenurodytas, Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas, Alb. 72–27*

nuo Rugsjūčio 1-osios Konstitucijos liberalių demokratių principų. 1923 m. birželį E. Galvanausko tapsmas ministru be portfelio gudų reikalams liudijo ne tiek vietos gudų bendruomenės pasitikėjimą juo ar juo labiau jo išmanymą gudų reikalų, kiek pradėjusį reikštis valdančiosios daugumos atsainų požiūrį į tautinių mažumų vietą ir vaidmenį valstybėje bei norą jas politiškai griežčiau subordinuoti valdančiųjų, pirmiausia – krikščioniškosios demokratijos bloko interesams ir vykdomai politikai. E. Galvanauskas gudų reikalų ministru be portfelio tapo esą „neradus tinkamo“ kandidato tarp vietos gudų lyderių ir tik „laikiniai“. Tačiau krikščioniškosios demokratijos bloko įtakai valdančiojoje daugumoje augant ir jų skepsiui tautinių mažumų atžvilgiu stiprėjant, E. Galvanauskas tapo paskutiniu ministru be portfelio gudų reikalams pirmojoje Lietuvos Respublikoje. 1924 m. birželį, liaudininkams Seime ir Vyriausybėje pasitraukus iš valdančiosios daugumos ir krikščioniškajai demokratijai visą valdžią perėmus į savo rankas, Vyriausybėje iš principo nebeliko ministro be portfelio gudų reikalams pozicijos.

Beveik analogiškai Antrojo Seimo metais susiklostė ir valdžios santykiai su didžiausia to meto Lietuvos tautine mažuma – žydais. Ministras be portfelio žydų reikalams Šimšonas Rozenbaumas E. Galvanausko Vyriausybėje dirbo vos septynis mėnesius. 1924 m. vasario 12 d. įvykusio atsistatydinimo svarbiausia priežastis buvo ta, kad valdžia nutolo nuo Konstitucijos ir jos sprendimai nebeatliepia žydų mažumos interesų. Tų pačių metų kovo 19 d. Antrasis Seimas krikščioniškosios demokratijos bloko balsais panaikino ministro be portfelio žydų reikalams institutą

Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos visuotinio kuopų atstovų suvažiavimo dalyviai prie Kauno rotušės. Kaunas, 1924 m., gruodžio 7–9 d. Fotografas nenurodytas, Kauno Kazio Griniaus progimnazijos nuosavybė

šalies Vyriausybėje ir jo kanceliariją. Iš esmės tai reiškė, kad valdžia tautines mažumas stumia į politinį paribį ir suka labiau link uždaros tautinės valstybės kūrimo. Kita vertus, nusigręždama nuo žydų ir gudų politinio potencialo, valdančioji dauguma tuomet tokiu būdu tikėjosi rasti lengvesnį Lietuvos ir Lenkijos konflikto sprendimą. Tautinių mažumų institutų likvidavimas Vyriausybėje bei apskritai jų stūmimas iš aktyvaus dalyvavimo valstybės valdyme tuo metu sulaukė opozicijos griežtos kritikos, pirmiausia iš tautininkų ir socialdemokratų.

1924 m. birželį, liaudininkams pasitraukus į opoziciją ir Antrajame Seime bei Vyriausybėje iš esmės įsitvirtinus krikščioniškosios demokratijos vienvaldystei, valstybės gyvenime pradėjo reikštis ir daugiau negatyvių tendencijų. Pirmiausia, tai klerikalizmo plitimas valstybės viešajame gyvenime, švietimo ir aukštojo mokslo sistemoje⁵⁹. Pradėta siaurinti ir piliečių konstitucines

⁵⁹ Artūras Svarauskas, *Krikščioniškosios demokratijos idėjinė ir struktūrinė raida Lietuvos Respublikoje 1918–1940 m.* Daktaro disertacijos santrauka (Humanitariniai mokslai, istorija), Klaipėda, 2011, p. 15–16.

teises: 1925 m. birželio 20 d., iš esmės visai opozicijai kategoriškai priešinantis⁶⁰, Antrasis Seimas krikščioniškosios demokratijos bloko balsais priėmė Spaudos įstatymo 9 § ir 19 § pataisas, kurios išplėtė valdžios organų galimybes kištis į spaudos veiklą⁶¹. Birželio 25 d. Antrasis Seimas praktiškai analogiškais aplinkybėmis⁶² priėmė Susirinkimų įstatymo 16 § pataisą, kuri siaurino šios pilietinės teisės realizavimą viešajame gyvenime⁶³. Kadangi pataisa pastebimai sunkino opozicijos agitacines galimybes būsimuose parlamento ir savivaldos rinkimuose, todėl iššaukė griežtus liaudininkų, socialdemokratų, tautininkų ir tautinių mažumų organizacijų protestus.

Nors šalyje tapusi vienvalde šeimininke ir vienasmeniškai formuodama vyriausybės tik iš savo aplinkos žmonių, krikščioniškoji demokratija dėl politinės patirties stokos neišvengė krizių. Dėl to Antrajam Seimui per trumpą vos dvejų metų laikotarpį vienpartines krikdemų vyriausybes teko formuoti net tris kartus ir tris kartus keisti ministrus pirmininkus: 1924 m. birželį, 1925 m. vasarį ir tų pačių metų rugsėjį. Tai skatino dalies visuomenės nepasitikėjimą valdžia, aštrią opozicijos kritiką bei išpuolius prieš valdžią ir rodė, kad vienos politinės jėgos rankose atsidūrusios valstybės stabilumas yra gana sąlyginis.

Antrojo Seimo valdančioji dauguma ir jos formuojamos vyriausybės problemas suprato ir pagal išgales bandė spręsti. Gražių laimėjimų šiuo laikotarpiu pasiekta valstybės ūkio srityje, ypač vykdamant žemės reformą ir tvarkantis su anksčiau gautomis valstybės paskolomis. Tačiau valstybės tarptautinė padėtis po Ambasadorių Konferencijos 1923 m. kovo 15 d. sprendimo išliko komplikuota. Valstybė nebuvo linkusi pripažinti šios tarptautinės institucijos sprendimo dėl Vilniaus ir Lenkijos suvereniteto Vilniuje ir toliau laikėsi politikos, kad tarp Lietuvos ir Lenkijos formaliai egzistuoja „karo stovis“. Tokia politika Lietuvai kliudė gauti naujų paskolų užsienyje ir stūmė šalį į dalinę tarptautinę izoliaciją. Vadinas, norint išeiti iš susidariusios padėties reikėjo skubiai ieškoti išeičių.

Pirmiausia, valdantysis krikščioniškosios demokratijos blokas Vilniaus ir valstybės tarptautinės izoliacijos problemą bandė spręsti tiesioginėmis slaptomis derybomis su Lenkija. Tačiau šis kelias į sėkmę neatvedė. Slaptų derybų faktui iškilus į viešumą, derybas pradėjusiai Vytauto Petrulio Vyriausybei teko viešai atsiprašinėti visuomenės, aiškintis Seime ir atsistatydinti⁶⁴. 1925 m. rugsėjį Antrojo Seimo suformuotas dr. L. Bistro Ministrų Kabinetas išeities bandė ieškoti valstybės laivą geopolitiškai kreipdamas jau visai kita kryptimi – į Rytus; aktyvindamas Lietuvos politinius santykius su Sovietų Sąjunga ir pradėdamas su ja tiesiogines derybas dėl politinės sutarties tarp šalių sudarymo⁶⁵. Nors Antrojo Seimo valdančioji dauguma šiam kursui pritarė ir 1925 m. gruodžio pabaigoje Kaune Lietuvos vadovų iškilingai buvo priimtas pats SSSR užsienio reikalų liaudies komisaras Georgijus Čičerinas, tačiau Lietuvos pastangų iki Trečiojo Seimo rinkimų šalims sėkmingai užbaigti derybų nepavyko. Taigi ir pasigirti visuomenei, kad, kovodama su Lenkija dėl Vilniaus, valstybė įgijo solidžių sąjungininkų užsienyje arba įveikė tarptautinę izoliaciją, nebuvo kuo.

Negana to, Antrajame Seime, Vyriausybėje ir apskritai šalies politikoje dominuojant krikščioniškajai demokratijai 1925 m. pavasarį–vasarą kilo rimta Lietuvos ir Šventojo Sosto santykių krizė. Krizė tiek įsiplieskė, kad 1925 m. vasaros pradžioje šalių diplomatiniai santykiai nutrūko:

⁶⁰ Antrojo Seimo stenogramos, 1925 m. birželio 19 d. 191 posėdis, p. 15.

⁶¹ Spaudos įstatymo pakeitimas, in *Vyriausybės žinios*, 1925 06 20, Nr. 197, p. 3.

⁶² Antrojo Seimo stenogramos, 1925 m. birželio 20 d. 193 posėdis, p. 10–11.

⁶³ Susirinkimų įstatymo pakeitimas, in *Vyriausybės žinios*, 1925 06 26, Nr. 196, p. 2.

⁶⁴ Aldona Veilientienė, *Voldemaras Čarneckis ir Lietuvos užsienio politikos problemos (1924 06 18–1925 09 25)*, in *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940*, Kaunas: Šviesa, 1999, p. 140.

⁶⁵ Algimantas Kasparavičius, *Didysis X Lietuvos užsienio politikoje. 1926 metų Lietuvos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutarties sudarymo analizė*, Vilnius: LII leidykla, 1996, p. 44–105.

Šventojo Sosto atstovas turėjo palikti Kauną, o Lietuvos – Pasiuntinybę prie Vatikano. Katalikiškos Lietuvos ir Vatikano santykių krizė užtruko iki pat 1926 m. pavasario, kada šalims susitarus pagaliau buvo įkurta Lietuvos bažnytinė provincija ir apsispręsta atnaujinti diplomatinius santykius. Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimas 1926 m. balandį–gegužę turbūt ir buvo ryškiausias bei didžiausias Antrojo Seimo politinis pasiekimas ir lietuvių visuomenės kultūrinis konfesišnis laimėjimas po to, kai visą valdžią į savo rankas sutelkė krikščioniškoji demokratija. Tačiau valdančiosios daugumos pasiektas susitarimas su Šventuoju Sostu buvo kompromisinis ir turėjo silpną vietą: popiežiaus Pijaus XI įkurta Lietuvos bažnytinė provincija liko be Vilniaus vyskupertės, kuri dar 1925 m. vasarį buvo įjungta į Lenkijos bažnytinę organizaciją. Tai vėl iššaukė aršius opozicijos protestus parlamente, spaudoje ir kategorišką atsisakymą pripažinti įkurtą Lietuvos bažnytinę provinciją su visomis iš to išplaukiančiomis juridinėmis pasekmėmis⁶⁶. Antrojo Seimo kadencijai einant į pabaigą ir visuomenei jau gyvenant naujų Seimo rinkimų nuotaikomis taip besiklostanti situacija silpnino krikščioniškosios demokratijos pozicijas šalyje.

TREČIASIS SEIMAS

Dveji krikščioniškosios demokratijos vienvaldystės metai Antrajame Seime ir Vyriausybėje nepridėjo jai populiarumo šalyje. Greičiau priešingai. 1926 m. kovo 8 d. Lietuvoje prasidėjusi Trečiojo Seimo rinkimų kampanija pirmiausia pasižymėjo tuo, kad mušama buvo į vienus vartus. Prieš valdantįjį krikščioniškosios demokratijos bloką iš esmės susivienijo visi: ir politinė opozicija nuo kraštutinės kairės iki dešinės, ir tautinės mažumos. Valdantieji kaltinti beveik visomis įmanomomis politinėmis nuodėmėmis: pradedant pilietinių laisvių ir teisių suvaržymu, politinių oponentų persekiojimu, perdėta spaudos cenzūra, priešinimusi civilinei metrikacijai, politiniu nepotizmu ir politine agitacija bažnyčiose, nepagrįstu „*karo stovio*“ šalyje palaikymu ... ir baigiant valstybės interesų išdavyste ir pagaliau net „*jėzuitiškuoju fašizmu*“⁶⁷. Tai šią rinkimų kampaniją darė itin įtemptą, emocingą, nervingą ir sunkiai prognozuojamą.

Naujumui bei įdomumui šiems rinkimams pridėjo ir tai, kad pirmąkart juose dalyvavo neseniai prie Lietuvos prijungtas Klaipėdos kraštas. Taigi, šio krašto gyventojai pagaliau gavo teisę rinkti Lietuvos Seimą ir lygiai būti renkami. Krašto visuomenė, nors etnokultūriškai nehomogeniška, – suskilusi į lietuvininkus, memelenderius ir vokiečius, tačiau konfesiškai buvo daugmaž vienaalytė ir joje vyravo ne katalikai, bet protestantai. Atitinkamai ir protestantų bažnyčios pozicijos krašte keliskart buvo stipresnės negu katalikų. Todėl ir krikščioniškosios demokratijos bloko simpatikų ar rinkėjų čia buvo nedaug. Tačiau Klaipėdos krašto galutinis juridinis prijungimas prie Lietuvos lėmė, kad Trečiojo Seimo rinkimuose jau buvo renkami ne 78, bet 85 deputatai. Taigi, dabar norint gauti daugumą Seime reikėjo iškovoti ir daugiau mandatų. Dar vienas Trečiojo Seimo rinkimų įdomumas buvo tas, kad juose vienu sąrašu dalyvavo net trijų ideologiškai gana skirtingų partijų koalicija: LVLS, Ūkininkų partija⁶⁸ ir Lietuvių tautininkų sąjunga⁶⁹. Tai yra į vieną frontą susivieniję kairieji, liberalai ir dešinieji. Tiesa, ši politinė sąjunga dėl itin skirtingų politinių pro-

⁶⁶ Algimantas Kasparavičius, *Tarp politikos ir diplomatijos. Šventasis Sostas ir Lietuvos Respublika*, Vilnius: LII leidykla, 2008, p. 165–200.

⁶⁷ V. I. Karas (Pranas Dailidė), *Jėzuitiškas fašizmas*, in *Lietuvos žinios*, 1926 03 21, p. 1.

⁶⁸ 1917 m. Rusijoje įsikūrusi liberali politinė jėga iki 1926 m. vasario 14 d. vadinosi *Demokratinė tautos laisvės sąjunga* arba tiesiog „Santara“.

⁶⁹ 1924 m. pavasarį–vasarą Tautos pažangos partija, susivienijusi su Žemdirbių sąjunga, patobulino savo programą, įstatus ir pasivadino Lietuvių tautininkų sąjunga.

Lietuvos Respublikos Prezidentas Aleksandras Stulginskis sako kalbą Tautos šventės kariniame parade Paradų aikštėje (nuo 1926 m. pabaigos – Petro Vileišio aikštė). Dešinėje pirmas – Ministras Pirmininkas ir krašto apsaugos ministras Leonas Bistras, antras – plk. Pranas Tamašauskas. Kaunas, Žaliakalnis, 1926 m. gegužės 15 d. Fotografas nenurodytas, Artūro Zeleniako asmeninis archyvas

gramų buvo sudaryta tik rinkimų laikotarpiui. Kaip tuomet taikliai rašė spauda, „tik iki Seimo durų“. Kitaip tariant, ne iš politinės idėjinės bendrystės, bet tik iš politinio išskaičiavimo: toks bendras sąrašas eventualiai turėjo pritraukti daugiau rinkėjų ir būti naudingas rinkėjų balsus pagal Rinkimų įstatymą konvertuojant į mandatų skaičių, t. y. gauti daugiau mandatų.

1926 m. gegužės 8–10 d. įvykę Trečiojo Seimo rinkimai davė itin įdomius ir nevienareikšmius rezultatus. Absoliučios daugumos, kuri būtų pajėgi Trečiajame Seime užsitikrinti daugumą ir formuoti Vyriausybę, negavo nė viena atskirai paėmus politinė jėga. Nors prieš valdančiuosius šiuose rinkimuose praktiškai buvo susivienijusios visos politinės jėgos nuo dešinės iki kraštutinės kairės (pogrindyje veikusių komunistų)⁷⁰, tačiau krikščioniškosios demokratijos bloko pralaimėjimas nebuvo toks žymus, kokio opozicija laukė ir tikėjosi. Tiesą sakant, krikščioniškosios demokratijos pasiektą rezultatą šiuose rinkimuose vadinti pralaimėjimu galima tik sąlygiškai. Esmė ta, kad pralaimėjimas buvo ne tiek aritmetinis, kiek politinis. Iš 85 Seimo mandatų valdantieji gavo 30 ir aritmetiškai toliau išliko didžiausia politinė jėga parlamente. Tačiau problema buvo ta, jog po šešerių metų nepertraukiamo dominavimo seimuose, ypač po paskutinių dvejų metų vienvaldystės, politinių jėgų, vis dar norinčių jungtis į koaliciją ir bendradarbiauti su krikščioniškosios demokratijos bloku, šalyje nebeliko. Ir tai buvo totalus krikščioniškosios demokratijos politinis ir moralinis pralaimėjimas.

Savo pozicijas sustiprino kairiosios ir kairiojo centro partijos: socialdemokratai, laimėję 15 mandatų, savo atstovų skaičių, lyginant su prieš tai buvusiu Seimu, praktiškai padvigubino. Beveik trečdaliu daugiau vietų šiame parlamente gavo ir liaudininkai – 22. Nors apibendrintai

⁷⁰ Algimantas Kasparavičius, *LKP tikslai ir veikla III Seimo rinkimuose*, in *Istorija. Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai*, Vilnius, 1999, t. XLI, p. 24–33.

Išrinktas Lietuvos Respublikos Prezidentas Kazys Grinius (dešinėje) skaito iškilmingą Pasižadėjimą Lietuvos Respublikos Seime, už stalo – Seimo Pirmininkas Jonas Staugaitis (centre). Kaunas, 1926 m. birželio 8 d. *Fotografas nenurodytas, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, P-20685*

žvelgiant, tautinės mažumos, iškovojušios 15 vietų, savo pozicijas pagerino minimaliai, tačiau vertinant konkrečiai įvyko gana pastebimi pokyčiai: vokiečiai, Klaipėdos krašto elektorato dėka iškovojo 6 mandatus (vienas iš Didžiosios Lietuvos ir penki klaipėdiečiai), savo atstovavimą patrigubino. Tačiau žydai dėl išaugusios politinės konkurencijos ir vidinių nesutarimų patyrė ryškų pralaimėjimą: jų pozicijos sumenko daugiau nei perpus ir Trečiajame Seime beliko vos 3 žydų atstovai. Lenkų ir rusų mažumos turėtas pozicijas daugmaž išlaikė. Po trijų paeiliui nesėkmių parlamentų rinkimuose, pirmąkart į Seimą pagaliau išrinkti ir trys tautininkų atstovai. Dar du savo atstovus pasiūstį į Seimą rinkėjai teisę suteikė liberaliai „Santarai“.

Tokiu būdu 1926 m. gegužę tapo aišku, kad nauja valdančioji dauguma parlamente ir vykdomoji valdžia turės būti koalicinė. Kita vertus, racionaliau ar pesimistiškiau mąstę piliečiai galvojo, jog Seimo rinkimų rezultatai, nė vienai politinei jėgai nesuteikiantys aiškos valdžios, yra labiau trūkumas nei privalumas ir ateityje gali pakenkti sklandžiai valstybės raidai. Kaip parodė vėlesni įvykiai, tokie nuogąstavimai nebuvo be pagrindo.

1926 m. birželio 2 d. susirinkęs Trečiasis Seimas, nepaisant didelėje visuomenės dalyje tvyrojusio optimizmo bei jo paties išskirtinai optimistinės ir plačios darbų programos, išsilaikė tik dešimt mėnesių. Iš liaudininkų, socialdemokratų ir tautinių mažumų gana sunkiai ir tik pusmečiui sudaryta valdančioji dauguma ideologiškai buvo marga, puoselėjo gana skirtingus interesus, stokojo politinės vienybės, nuoseklumo ir administracinės patirties. Tuo metu, kada socialdemokratai buvo prieš reguliarią kariuomenę ir propagavo visuotinę liaudies miliciją, kvietė atsisakyti „imperialistinės“ politinės diplomatinės kovos dėl Vilniaus ir siekti čia tik plebiscito bei atsargiai svajoti apie „proletariato diktatūrą“, liaudininkai nedviprasmiškai planavo stiprinti šalies gin-

kluotąsias pajėgas ir ieškojo sąjungininkų užsienyje, kurie padėtų susigrąžinti sostinę. Tautinės mažumos taip pat turėjo įvairių interesų, kurių svarbiausias buvo realizuoti savo konstitucinę teisę į autonomiją⁷¹. Tokiu būdu koaliciją vienijo ne tiek bendra Lietuvos valstybės vizija ir darbų programa, kiek siekis panaikinti šalyje ankstesnės valdžios įvestus demokratijos apribojimus ir bendrai susilpninti krikščioniškosios demokratijos įtaką valstybėje.

Veiklos pradžia buvo daug žadanti ir gana sklandi. Pradėjus darbą, Seime susikūrė net dešimties frakcijos. Parlamento pirmininku išrinktas liaudininkas Jonas Staugaitis, vicepirmininkais – Vokiečių / klapėdiečių frakcijos atstovas, Kauno vokiečių lyderis Rudolfas Kinderis ir krikdemas, kunigas dr. Jonas Steponavičius. Birželio 6 d. Trečiasis Seimas išpūdinga balsų persvara Respublikos Prezidentu išrinko šalyje plačiai žinomą varpininką ir Vinco Kudirkos bendražygį, liaudininkų lyderį, gydytoją Kazį Grinių. Įstabu, kad katalikiškoje Lietuvoje prezidentu pirmąkart buvo išrinktas laisvamanis. Birželio 7 d. vidurdienį Trečiajame Seime įvykusioje inauguracijoje K. Grinius Dievui neprisiekė, o tik iškilmingai perskaitė Pasižadėjimą tautai. Toks Respublikos Prezidento K. Griniaus etinis moralinis poelgis Lietuvoje išlieka unikalus iki mūsų dienų.

Birželio 15 d. iš liaudininkų ir socialdemokratų Trečiajame Seime sudaryta ir patvirtinta koalicinė Vyriausybė. Jos vadovu ir laikinuoju užsienio reikalų ministru tapo kitas liaudininkų lyderis, advokatas M. Sleževičius. Rinkimuose išvien su liaudininkais ėję ir jų politinei programai didžiąja dalimi tuomet pritarę tautininkai dėl socialdemokratų kategoriško pasipriešinimo į koaliciją nepateko. Tačiau pasižadėjo remti visus Seimo, Vyriausybės sprendimus, kurie tik neprieštarauja jų programai ir politiniams įsitikinimams. Maždaug keturis mėnesius šio pažado laikėsi.

Ilgai nedelsdama naujoji valdžia ėmėsi politinių ir socialinių reformų. Jau birželio 17 d. Trečiasis Seimas panaikino karo padėtį, kuri be pertraukos šalyje veikė nuo 1919 m. pradžios ir stipriai varžė piliečių konstitucines laisves bei teises. Nebeliko ir karo komendantų valdžios civiliams, karo lauko teismų, karinės cenzūros spaudai. „Karo stovio“ padėtis ir karo komendantų valdžia apskrityse ypač pasijusdavo rinkimų į seimus ir vietos savivaldą metu, kada praktiškai bet kokiai politinei agitacijai reikdavo gauti vietos karo komendanto leidimą. Žiūrint plačiau, tokia padėtis ne tik riboja demokratiją, bet ir stabdė pilietinės visuomenės formavimąsi šalyje.

Netrukus buvo amnestuoti politiniai kaliniai. Liepos 6 d. panaikinta mirties bausmė. Kiek vėliau panaikinti ir ankstesnės valdžios įvesti spaudos bei susirinkimų laisvės suvaržymai⁷². Pradėtas rengti Civilinės metrikacijos įstatymo projektas bei žydų ir lenkų tautinių autonomijų įstatymų projektai. Liberalizavus švietimo sistemą, šalyje plačiau atvertos durys kurtis tautinių mažumų, ypač lenkų⁷³, pradžios mokykloms. 1926 m. vidurvasarį, Seimui pritarus, šalies kariuomenėje atliktas „generalinis“ auditas, atskleidęs apgailėtiną jos būklę⁷⁴. Todėl pradėta planuoti šalies ginkluotųjų pajėgų struktūrinę ir administracinę reformą, perginklavimą, kurti naujus mobilizacinius planus. Pradėta reforma ir Vidaus reikalų ministerijos sistemoje: politinės policijos etatai sumažinti daugiau nei perpus. Atitinkamai sumažėjo ir jos veiklos mastas. Tai turėjo įtakos bolševikinio pagrindžio veiklos augimui šalyje 1926 m. vasarą–rudenį.

⁷¹ Raimundas Valkauskas, *Žydų tautinės autonomijos klausimas Lietuvoje 1919–1926 metais*, in *Lietuvos istorijos studijos*, 1996, Nr. 3, p. 66–70.

⁷² Liudas Truska, *Parlamentarizmo I Lietuvos Respublikoje (1918–1940) bruožai*, in *Parlamento studijos*, Vilnius, 2004, Nr. 2, p. 44.

⁷³ Benediktas Šetkus, *Lenkų mokyklų steigimas Lietuvoje 1926 metais*, in *Istorija. Mokslo darbai*, t. 65.

⁷⁴ Algimantas Kasparavičius, *Koalitinės liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybės pastangos reorganizuoti kariuomenę 1926 metais*, in *Lietuvos istorijos metraštis*, 1993, Vilnius: LII leidykla, 1994, p. 59–69.

Trečiasis Seimas plačiai užsimojo prieš bažnyčią: jau 1926 m. birželio 28 d. sustabdytas atlyginimų mokėjimas kunigams ir vyskupams, kurie ėjo pareigas naujosios valdžios nepripažįstamoje, vos prieš tris mėnesius įsteigtoje Lietuvos bažnytinėje provincijoje. O jau liepos 9 d. Seime pradėtas svarstyti įstatymo projektas, kuriuo nuo naujų biudžetinių metų (1927 m.) atlyginimų planuota nebemokėti jau visiems visų konfesijų dvasininkams⁷⁵. Taupant valstybės lėšas, trečdaliu sumažintas atlyginimas Respublikos Prezidentui ir kiek mažiau Vyriausybės nariams. Pradėtas planuoti algų mažinimas ir šalies aukštajai / aukštesniajai valdininkijai, apkarpyti asignavimai Vidaus reikalų ir Užsienio reikalų ministerijoms, diplomatiniam korpusui, sustiprinta finansų naudojimo kontrolė Krašto apsaugos ministerijoje.

Revoliucinga, bet ne visada racionali Trečiojo Seimo metais buvo ir šalies užsienio politika. Pirmiausia atsinaujino konfliktas su Šventuoju Sostu. Naujoji valdžia ne tik nepripažino naujai įsteigtos bažnytinės provincijos ir, kaip minėta, ėmėsi finansinių sankcijų prieš bažnyčios tarnautojus, bet dar ir atsisakė į šalį įsileisti naujai paskirtą Vatikano internuncijų. Tai stūmė šalį į diplomatinį skandalą. Įtampa tarp valstybės ir bažnyčios tiek išaugo, kad 1926 m. rudenį Lietuvos vyskupai tuo reikalu bandė kalbėtis su Seimo valdžia ir jo išrinktu Prezidentu. Tačiau dialogas liko be rezultatų.

Kita vertus, naujoji valdžia užsimojo šalį išvesti iš tarptautinės izoliacijos ir vėl internacionalizuoti Vilniaus problemą. Todėl jau birželio gale suintensyvino derybas su SSRS dėl politinės sutarties sudarymo. Lietuvos ir SSRS nepuolimo sutartis, ir toliau deklaravusi Lietuvos suverenitetą Vilniaus krašte, Maskvoje buvo pasirašyta 1926 m. rugsėjo 28 d. ir netrukus valdančiosios koalicijos bei tautininkų balsais ratifikuota Seime. Politinės sutarties su bolševikine Rusija sudarymas Lietuvoje vertintas nevienareikšmiai, o užsienyje sukėlė tiesiog „*sprogusios bombos išpūdį*“ bei įtarinėjimus, kad naujoji Lietuvos valdžia pasiduoda „*Maskvos įtakai*“.

Taigi, vidaus politikoje Trečiojo Seimo valdžia neišvengė skubos ir populizmo, o tarptautiniuose santykiuose stokojo brandos, patirties ir užsienio politikos tęstinumo. Kartu visoje tarpukario epochoje tai buvo tas trumpas laikas, kada Lietuva išties gyveno nesuvaržytos laisvės ir plačios demokratijos sąlygomis. Tačiau visuomenės reakcija į šalyje vykstančius procesus toli gražu nebuvo vienareikšmė: liberalesnė visuomenės dalis džiugavo ir reformas sveikino, tačiau kita – labiau konservatyvesnė ir patriarhališkesnė išgyveno politinį stresą ir nerimą dėl valstybės ateities, kuris išsiliejo spaudoje ir antivyriausybėmis manifestacijomis. 1926 m. rudenį valdžios pradėtas karininkų korpuso tam tikras „valymas“ – pirmiausia nepaklusnių, nedrausmingų, ideologiškai priešiškų karininkų išleidimas į atsargą taip pat nesustiprino stabilumo visuomenėje. Be to, situaciją šalyje aštrino ir valdžios netekusio krikščioniškosios demokratijos bloko ne visuomet pasverta, konstruktyvi, o kai kada tiesiog atvirai arši kritika valdančiųjų atžvilgiu, prie kurios nuo 1926 m. spalio prisijungė ir tautininkai, ligi tol Seime palaikę daugumą kairiojo centro valdžios reformų.

Tautininkų politinis suartėjimas su krikščioniškąja demokratija 1926 m. rudenį ir šios politinės stovyklos jėgų stipri įtaka kariuomenėje, tiksliau tariant karininkų korpuse, Lietuvos parlamentinei demokratijai tapo lemtingas. 1926 m. spalį–lapkritį prieš naująją valdžią pradėtas rengti sąmokslas. Jo politiniai užsakovai buvo krikščioniškosios demokratijos blokas ir tautininkai, o vykdytojas – Slaptoji karininkų sąjunga, veikusi pogrindyje ir jau nuo 1923 m. svajojusi apie diktatūrą Lietuvoje. Tokiomis aplinkybėmis 1926 m. gruodžio 17 d. karininkai-sąmokslininkai Kaune įvykdė valstybės karinį politinį perversmą: į gatves išvedė kariuomenę, išvaikė Trečiąjį

⁷⁵ Lietuvos Respublikos Ministrų Kabineto 1926 06 28 posėdžio protokolas, LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1423, l. 112.

Seimą, suėmė Vyriausybę ir į namų areštą uždarė Respublikos Prezidentą K. Grinių. Perversmininkams spaudžiant, tą pačią dieną M. Sleževičiaus Vyriausybė atsistatydino, o Prezidentas K. Grinius po tam tikrų derybų su perversmininkais naują Vyriausybę pavedė sudaryti tautininkui prof. Augustinui Voldemarui. Vyriausybė buvo sudaryta tik iš tautininkų, krikščioniškosios demokratijos bloko ar jiems prijauciančių žmonių. Naktį iš gruodžio 18-osios į 19-ąją perversmininkai įkalbėjo atsistatydinti ir Respublikos Prezidentą K. Grinių. Iš esmės tai reiškė perversmo pergalę ir jo legalizavimą.

Gruodžio 19 d. sušauktas Trečiasis Seimas išsirinko naują valdžią: pirmininku tapo krikščioniškosios demokratijos bloko lyderis, eksprezidentas A. Stulginskis; vicepirmininkais – tos pačios jėgos atstovai Mykolas Krupavičius ir Kazys Ambrozaitis. Tą pačią dieną išrinktas ir naujas šalies Prezidentas. Trečiojo Seimo posėdyje, kurį protestuodami prieš vykstantį perversmą liaudininkai ir socialdemokratų ignoravo, surinkęs 38 balsus iš 43, naujuoju Respublikos Prezidentu išrinktas tautininkų lyderis Antanas Smetona.

Tokį prezidento išrinkimą vertinant juridškai ir istoriškai galima konstatuoti du dalykus. Viena vertus, gana akivaizdu, kad iš esmės buvo pakartota 1922 m. gruodžio pabaigos situacija, kai pagal 1922 m. Rugpjūčio 1-osios Konstituciją pirmąkart renkant Respublikos Prezidentą krikščioniškosios demokratijos bloko kandidatas Aleksandras Stulginskis prezidentu buvo išrinktas taip pat surinkęs mažiau negu pusę visų Seimo narių balsų ir opozicija su tokiu jo išrinkimu niekada nesusitaikė. Tačiau kita vertus, akivaizdus ir skirtumas, nes pirmuoju atveju, veikiant parlamentinei demokratijai ir opozicijai nuosekliai ignoruojant prezidentą, A. Stulginskis prezidento poste išbuvo vos pusmetį ir buvo priverstas skelbti pirmalaikius Seimo, taigi ir prezidento, rinkimus. Antruoju atveju istorija pasisuko kitaip: A. Smetona, vos per keletą mėnesių šalyje likvidavęs parlamentinę demokratiją ir įtvirtinęs autoritarinį valdymą, opoziciją ne tik priverė jo valdžią pripažinti, bet ir prezidento poste iš esmės įsitvirtino iki gyvos galvos.

Trečia vertus, svarbu pažymėti, kad po 1926 m. gruodžio 17-osios perversmo autoritarinis režimas Lietuvoje įsitvirtino ne iškart. Keletą mėnesių šalyje formaliai dar funkcionavo parlamentinė demokratija ir buvo išlaikytas ribotas politinių jėgų balansas. Galima sakyti, kad politinį perversmą šalyje įvykdžiusios jėgos valdžią tiesiog draugiškai pasidalijo: pagal Rugpjūčio 1-osios Konstituciją daugiausia valdžios galių turintis Seimas atiteko krikščioniškajai demokratijai, Prezidento institutas – tautininkams, o Vyriausybėje nustatyta sąlyginė jėgų pusiausvyra su tam tikra tautininkų persvara.

Po gruodžio 17–19 d. įvykių krikščioniškosios demokratijos bloko dominuojamas Seimas darbą atnaujino vėl suvaržydamas šalyje pilietines laisves: grąžino karo padėtį ir cenzūrą. Šalyje tvyrant karinei diktatūrai, tolesnis Seimo darbas konstruktyvus nebuvo. Seime ir už jo sienų virė politinės aistros. Valdžią praradę liaudininkai ir socialdemokratų siekė revanšo: kai kurie net ginkluoto. Vykstant principinėms politinėms kovoms Seime iš esmės sugebėta priimti tik 1927 m. biudžetą. Nors kiti darbai strigo, bet perversmą įvykdžiusios jėgos planavo neklusnų Trečiąjį Seimą paleisti. Proga davė pati kairioji opozicija: 1927 m. pavasarį Seimo narys liaudininkas Juozas Pajaujis įsipainiojo į antivyriausybinių perversmo rengimą ir politinės policijos buvo demaskuotas. Prof. A. Voldemaro Vyriausybė pareikalavo, kad J. Pajaujui Seime būtų panaikintas imunitetas ir jis galėtų būti teisiamas. Tam opozicija pasipriešino. Balandžio 12 d., Seime liaudininkams, socialdemokratams ir tautinėms mažumoms susivienijus, reikalavimas buvo atmestas ir nepasitikėjimas pareikštas pačiai Vyriausybei. Tą pačią dieną Prezidentas A. Smetona, pasirėmęs Konstitucijos 52 §, Trečiąjį Seimą paleido, bet nevykdydamas Konstitucijos reikalavimo naujo Seimo rinkimų nepaskyrė. Taip buvo

pažeista konstitucinė nuostata, kad paleidus Seimą naujas Seimas turi būti išrinktas ne vėliau kaip per 60 dienų. Žymiausias tarpukario Lietuvos konstitucinės ir tarptautinės teisės autoritetas prof. Mykolas Romeris šį įvykį pavadino antruoju perversmu⁷⁶. Politiškai ir juridškai iš esmės tai buvo 1926 m. gruodžio 17-osios perversmo tąsa, baigiamasis jo akordas ir kartu vos šešerius metus trukusios parlamentinės demokratijos saulėlydis tarpukario Lietuvoje.

TARPUSEIMIS

Po 1927 m. balandžio 12 d. Lietuva labai aiškiai pasuko link autoritarinio režimo su visomis iš to išplaukiančiomis pasekmėmis. Išnykus parlamentui, savo politinę galią šalyje sparčiai pradėjo prarasti ir parlamentinės demokratijos metais buvusi įtakingiausia politinė jėga – krikščioniškoji demokratija. Jėga, daugiausia prisidėjusi prie konstitucinės valdžios nuvertimo ir Gruodžio 17-osios politinių įvykių legalizavimo, subordinavimo Rugpjūčio 1-osios Konstitucijai. Krikščioniškosios demokratijos vadų bandymas 1927 m. gegužę A. Smetonos ir A. Voldemaro tandemą vedamų tautininkų įsigalėjimą valdžioje sustabdyti organizuojant Vyriausybės krizę – iš jos atšaukiant savo ministrus – laukiamų rezultatų nedavė. Seimui neveikiant, pasitraukusius ministrus Prezidentas su premjeru lengvai pakeitė kitais – sau lojaliais žmonėmis. Kartu į savo rankas galutinai perimdami Vyriausybės ir visų valstybės jėgos struktūrų kontrolę.

Tokiu būdu krikščioniškosios demokratijos žingsnis ne tik neužkirto kelio faktinei vienos partijos diktatūrai Lietuvoje, bet dargi jį palengvino. Likę vieni valdžioje tautininkai nusprendė sukurti centrinės vykdomosios valdžios stiprinimo keliu. Nuo Steigiamojo Seimo sušaukimo praėjus lygiai dešimtmečiui – 1928 m. gegužės 15 d. šalyje buvo paskelbta nauja Konstitucija. Kadangi parlamentas ir toliau neveikė, tai apeliuodamas į Ministrų Kabineto pritarimą, Prezidentas naująją Konstituciją tiesiog paskelbė⁷⁷. Po dešimties dienų dokumentą paskelbus *Vyriausybės žiniuose* jis įsigaliojo. Nors Konstitucijos 2 § ir toliau skelbė, kad „*Valstybės valdžią vykdo Seimas, Vyriausybė ir Teismai*“, tačiau parlamento galios joje išties buvo gerokai susiaurintos. Jo sąskaita išplėsta Prezidento ir Vyriausybės valdžia. Taip valstybėje sukurtos juridinės sąlygos oficialiai siaurinti parlamentinę demokratiją ir sukurti link prezidentinio valdymo ir autoritarinės valstybės modelio. Įtvirtinant šį valdžios modelį vėlesniais metais atitinkamai pakoreguoti ar pakeisti ir kiti reikšmingi įstatymai: Savivaldos 1929 m. ir 1931 m., Prezidento rinkimų 1931 m., Draugijų⁷⁸, etc.

Kita vertus, 1928 m. Konstitucijos 5 § skelbė, kad „*Lietuvos sostinė – Vilnius. Kitur ji gali būti perkelta laikinai tam tikru įstatymu*“⁷⁹. Taip pagaliau buvo ištaisyta 1922 m. rugpjūčio 1-osios Konstitucijoje palikta klaida, pagal kurią Lietuvos valstybė formaliai juridškai išvis neturėjo sostinės. Vilniaus problemos konstitucionalizavimas visuomenei ir tarptautinei bendrijai siuntė labai aiškų signalą, kad lietuvių diplomatinė kova dėl sostinės susigrąžinimo nėra tik kažkurios vienos politinės jėgos laikina užgaida ar tik tos ar kitos Vyriausybės programinė gairė, o visos tautos ir valstybės nacionalinis interesas. Kad šis paragrafas atsirastų Gegužės 15-osios Konstitucijoje daugiausia rūpinosi tuometis premjeras ir užsienio reikalų ministras prof. A. Voldemaras⁸⁰.

⁷⁶ Mykolas Romeris, *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*, Vilnius: Mintis, 1990, p. 246.

⁷⁷ Lietuvos Valstybės Konstitucija, in *Vyriausybės žinios*, 1928 05 25, Nr. 275, p. 1–6.

⁷⁸ Draugijų įstatymas, in *Vyriausybės žinios*, 1936 02 01, Nr. 522, p. 1–4.

⁷⁹ Ibid., p. 1.

⁸⁰ *Lietuvos istorija. Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*, Vilnius: LII leidykla, 2015, t. X, II dalis, p. 399.

Iškilingos pamaldos Lietuvos valstybės atkūrimo dešimtmečiui. Priekyje iš dešinės: apaštališkosios internunciatūros auditorius prel. Luigi Faidutti, Kaišiadorių vyskupas Juozapas Kukta, generolas Silvestras Žukauskas, Prezidentas Antanas Smetona, tarp toliau stovinčiųjų – buvęs parlamentaras, ministras kun. Mykolas Krupavičius, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras kun. Vladas Mironas, I ir II Seimo Pirmininkas, XII Vyriausybės Ministras Pirmininkas Leonas Bistras, Vilkaviškio vyskupo koadjutorius vyskupas Mečislovas Reinys. Kauno Rotušės aikštė, 1928 m. gegužės 15 d. *Fotografas nenurodytas, iš kun. Nikodemo Švogžlio-Milžino rankraščinio palikimo (byla Nr. 10), Kaišiadorių vyskupijos kurijos archyvas*

Lietuvos nusigręžimas nuo parlamentinės demokratijos ir posūkis į autoritarizmą XX a. trečio dešimtmečio viduryje – ketvirtame dešimtmetyje nebuvo lokalus ar išskirtinis procesas. Greičiau – priešingai. Autoritarizmo keliu Lietuva pasuko pusmečiu vėliau negu pietinė kaimynė Lenkija ir daugiau negu septyneriais metais anksčiau negu jos šiaurinės kaimynės Latvija ir Estija. Panašūs procesai vyko ir likusioje Europoje: nuo Pirėnų ir Apeninų pusiasalių iki Baltijos jūros. Anksčiau ar vėliau šiuo duobėtu keliu pasuko Italija, Portugalija, Ispanija, Graikija, Jugoslavija, Vengrija, Austrija ...⁸¹. Jau nekalbant apie kraštutinių totalitarinių sistemų įsigalėjimą Rusijoje 1918–1926 m. ir Vokietijoje 1933–1936 m. daugelio Vakarų ir Vidurio Europos valstybių nusigręžimas nuo liberalių demokratijų ir posūkis link radikalaus nacionalizmo, į didesnes ar mažesnes diktatūras nemažai lėmė tai, kad XX a. ketvirto dešimtmečio viduryje Europoje sparčiai ėmė ryškėti geopolitinio saugumo vakuumas, kartu ir globalios tarptautinės krizės, ir naujo pasaulinio karo ženklai⁸². Lietuvoje pirmiausia tai pasireiškė provokišku separatistiniu nacistiniu sąjūdžiu Klaipėdos krašte, kurį autoritarinės Lietuvos Vyriausybė 1934–1935 m. bandė sutramdyti teisinėmis priemonėmis – viešu teisiniu procesu⁸³. Tarpukario Europoje tai buvo vienas

⁸¹ Ivan T. Berend, *Decades of Crisis. Central and Eastern Europe before World War II*, Berkeley–Los Angeles–London: University of California Press, 2001.

⁸² Ibid.

⁸³ Vytautas Žalys, *Kova dėl identiteto: kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m.*, Lüneburg, 1993, p. 37.

pirmųjų teisinių procesų prieš rasinę-nacistinę ideologiją ir jos veikimą. Negana to, 1929 m. rudenį žlugo Niujorko vertybinių popierių birža ir pasaulį ištiko pirma globali ekonomikos ir finansų krizė. Europoje praktiškai ji buvo jaučiama iki pat Antrojo pasaulinio karo išvakarių, o Lietuvai skaudžiausiai smogė 1932–1935 m.⁸⁴

KETVIRTASIS SEIMAS

Pasaulyje ir Europoje vykstantys grėsmingi politiniai procesai palyginti nuosaikų lietuviškąją autoritarizmą ir jo vienintelį lyderį, Prezidentą A. Smetoną skatino peržiūrėti valstybės valdymo strategiją. Apie parlamento instituto atgaivinimą Prezidentas A. Smetona užsiminė dar 1931 m. Tačiau rimčiau galvoti apie Tautos atstovybės atkūrimą pradėta tik 1935 m. antroje pusėje, kada jau tvyrojo socialinė įtampa Suvalkijoje, o virš Europos niaukėsi tamsūs politiniai debesys ir autoritarinei valdžiai kilo poreikis su kažkuo dalytis atsakomybe už tautos ir valstybės ateitį. Žinoma, grįžti prie parlamentinės demokratijos Lietuvos valdžią diplomatiniais kanalais atsargiai kvietė ir tokios europietiškos demokratijos piramidės kaip Prancūzija ir Didžioji Britanija. Ryškėjant lemiamam Vakarų demokratijų susidūrimui su diktatūromis ir totalitarizmais, prezidentas A. Smetona nė akimirka nesuabejojo, kur Lietuvos vieta ir su kuo. Tai taip pat buvo papildomas akstinas atkurti šalyje parlamentą.

Būtent tokiomis aplinkybėmis 1936 m. gegužės 9 d. ir buvo paskelbtas naujasis Seimo rinkimų įstatymas⁸⁵. Pagal jį išimtinę kandidatų į Ketvirtąjį Seimą kėlimo teisę gavo tik apskričių ir miestų Tarybos, prieš tai apdairiai jau paverstos centrinės valdžios įrankiais. Kadangi jose beveik išimtinai vyravo tautininkai ar jų šalininkai, tai kokia bus būsimo parlamento politinė sudėtis, didelių siurprizų neturėjo būti. Taigi, skirtingai, negu deklaravo 1928 m. Konstitucija, rinkimai negalėjo būti ir nebuvo nei tiesioginiai, nei visuotiniai, nei lygūs. Pagal įstatymą numatyta, kad deputatai bus renkami aštuoniose apygardose: Kauno, Marijampolės, Alytaus, Ukmergės, Panevėžio, Šiaulių, Telšių ir Klaipėdos. Po vieną deputatą nuo 50 000 gyventojų. Kiekvienos apskrities Taryba gavo teisę iškelti tiek kandidatų, kiek jų galėjo būti išrinkta visoje apygardoje. Kadangi kiekvienoje rinkimų apygardoje buvo po tris apskritis, iš viso iškelti 144 kandidatai. Siekiant konservatyvesnio ir valdžiai lojalesnio parlamento, pailgintas amžiaus cenzas: Seimo rinkimų įstatymas numatė, kad rinkikai negali būti jaunesni negu 24 metų, o renkami deputatai – 30 metų. Birželio 3 d. buvo paskelbti renkamų kandidatų sąrašai, o jau birželio 9–10 d. įvyko ir patys Ketvirtąjo Seimo rinkimai. Iš išrinktų 49 tautos atstovų 42 buvo tautininkų partijos nariai, o likę jiems prijauciantys ar bent jau paklusnūs⁸⁶.

Taigi, 1936 m. Seimo rinkimų įstatymas ir pagal jį išrinktas Ketvirtasis Seimas slopino visuomenės iniciatyvas dalyvauti parlamentiniame valstybės valdyme ir vedė tik į „*formalią demokratiją*“⁸⁷. Suprantama, kad visa antismetoninė opozicija situacijos tragikomiškumą puikiai matė bei suprato ir valdžios pasirinktą sutrumpintos demokratijos kelią ir būdą parlamento atgaivinimui griežtai kritikavo.

⁸⁴ Lietuvos akcinės bendrovės „Maistas“ veiklos apžvalga 1932–1935 m., in Lietuvos istorijos chrestomatija 1861–1990 03 11, Kaunas: Šviesa, 1993, p. 184–185.

⁸⁵ Seimo rinkimų įstatymas, in *Vyriausybės žinios*, 1936 05 09, Nr. 533, p. 1–7.

⁸⁶ Kristina Ivanauskaitė-Pettinari, *Politinių partijų teisinio statuso raida tarpukario Lietuvoje 1918–1940 m. Doktoro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė*, Vilnius, 2016, p. 141.

⁸⁷ Mykolas Romeris, 1936 metų Seimo rinkimo įstatymas, in *Teisė*, 1936, t. 35, p. 226–227.

LIETUVOS SEIMAS

MCMXXVI m.

K. Čiurlionis

J. Basa

A. Goštautas

M. Kociusko

B. Kociusko

S. Stulginskis

P. Klimas

J. Basa

P. Klimas

J. Basa

P. Klimas

J. Basa

P. Klimas

S. Stulginskis

P. Klimas

J. Basa

P. Klimas

J. Basa

P. Klimas

J. Basa

P. Klimas

J. Basa

P. Klimas

Seimas

S. Stulginskis

P. Klimas

J. Basa

P. Klimas

J. Basa

P. Klimas

J. Basa

P. Klimas

J. Basa

P. Klimas

S. Stulginskis

P. Klimas

J. Basa

P. Klimas

J. Basa

P. Klimas

J. Basa

P. Klimas

J. Basa

P. Klimas

S. Stulginskis

P. Klimas

J. Basa

P. Klimas

J. Basa

P. Klimas

J. Basa

P. Klimas

J. Basa

P. Klimas

Seimas

Tačiau ir tokios politinės sudėties Ketvirtasis Seimas autoritarinei valdžiai atrodė įtartinas ir galintis pateikti siurprizų. Kad to neįvyktų, dar prieš jam pradėdant darbą, 1936 m. rugpjūčio pabaigoje Prezidentas išleido specialų *Seimo Statutui priimti tvarkos įstatymą*, kuriuo paskelbė netekusiu galios 1924 m. priimtą Seimo Statutą ir kartu reglamentavo naujo Seimo Statuto sukūrimo sąlygas⁸⁸. Tokiu būdu autoritarinis režimas siekė apsidrausti nuo galimų Ketvirtojo Seimo veiklos netikėtumų ar oponavimo prezidentinei diktatūrai. Taigi, nežiūrint to, kad Ketvirtasis Seimas buvo išrinktas griežtai pagal autoritarinės valdžios nustatytą tvarką, tačiau visiškos jos pasitikėjimo neturėjo. Kita vertus, šis Prezidento išleistas įstatymas iš esmės prieštaravo ne tik demokratinei 1922 m. Konstitucijai, bet ir 1928 m. Pagrindiniam Valstybės įstatymui, nes pagal jį Prezidentas neturėjo teisės kištis į Seimo vidaus darbo tvarkos nustatymą ir *ipso facto* ją reglamentuojančio pagrindinio dokumento – Seimo Statuto rengimo procesą.

Vykdant Prezidento išleistą įstatymą, tų pačių metų pabaigoje Ketvirtojo Seimo priimtas naujasis Statutas iš parlamento struktūros praktiškai visiškai eliminavo parlamentines funkcijas ir dar labiau sustiprino 1928 m. Konstitucijoje fiksuotą tendenciją mažinti Seimo vaidmenį ir daryti jį visiškai priklausomą nuo vykdomosios valdžios⁸⁹. Tokiu būdu nedemokratiškai išrinktas Ketvirtasis Seimas iš esmės tapo tik savotišku vykdomosios valdžios tęsiniu. Todėl nenuostabu, jog autoritarinio režimo suorganizuotas Ketvirtasis Seimas, savo darbą pradėjęs 1936 m. rugsėjo 1 d., per visą savo beveik ketverių metų gyvavimo laikotarpį nepateikė jokių valstybės raidai aktualių politinių alternatyvų, liko politiškai bebalsis ir realiai nespėdė nė vienos iškilusios egzistencinės problemos: nei 1938 m. kovą, kai nubalsavo už Lenkijos ultimatumo priėmimą, nei 1939 m. kovą, kada praktiškai be jokių diskusijų susitaikė su nacistinės Vokietijos ultimatyviu reikalavimu „*grąžinti Mėmelį / Klaipėdą*“, nei pagaliau lemtingąjį 1940 m. birželį, kada sovietų okupaciją ir aneksiją pasitiko politiškai bevalis ir bebalsis. Ne kaip suvereni, pilnakraujė ir savarankiška valstybinės valdžios šaka, o tik kaip vykdomosios valdžios politikos bedvasis šešėlis.

⁸⁸ Mindaugas Maksimaitis, *Lietuvos Seimo 1936 metų reforma*, in *Jurisprudencija*, 2006, Nr. 9 (87), p. 21–22.

⁸⁹ *Ibid.*, p. 25.

Algirdas JAKUBČIONIS

Humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus universiteto Naujosios istorijos katedros vedėjas; docentas (1993). 2001, 2003 m. dėstė Joensuu universitete (Suomija), 2001, 2007 m. – Pizos ir Bolonijos universitetuose, 2010 m. stažavo Jad Vašemo institute Jeruzalėje. Tarptautinės komisijos nacių ir sovietų okupacinių režimų nusikaltimams įvertinti narys. Mokslinių tyrimų sritys: naujausiųjų laikų Lietuvos istorija, neginkluotas antisovietinis pasipriešinimas Lietuvoje. Svarbiausi veikalai: „Lietuvos muitinės“ (1999), „The unarmed anti-soviet resistance in Lithuania“ (2007), „Lietuvos laisvės lyga: nuo „Laisvės šauklio“ iki nepriklausomybės“ (su bendraautorais, 1 knyga, 2004), „Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija“ (su bendraautorais, 2005–2007, anglų kalba 2015), „Okupacija ir aneksija: pirmoji sovietinė okupacija“ (1940–1941) (su bendraautorais, 2006, ir anglų kalba), „Lietuvos vidaus reikalų istorija“ (su bendraautorais, 2008), „Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto istorijos bruožai“ (su bendraautorais, 2009–2012), „Lietuvos valstybės kontrolės istorija“ (su bendraautorais, 2015), „Lietuvos konstitucionalizmas: ištakos, raida ir dabartis“ (su bendraautorais, anglų kalba, 2017, lietuviškai 2018).

NEBUVUSIO PARLAMENTO ISTORIJA

Lietuvos kaip ir kitų Baltijos valstybių likimas buvo nulemtas 1939-aisiais, kai Sovietų Sąjunga suformulavo „lėto skverbimosi“ į jas teoriją. Baltijos valstybės turėjo sutikti su raudonosios armijos įgulų dislokavimu jose. Laikiniai palikus buvusią valdžios ir valdymo sistemą, vėliau pakeisti vyriausybės, kurios įvykdytų Sovietų Sąjungos planą ir įjungtų Baltijos valstybes į SSRS¹. Vokiečiai perleidus Lietuvą Sovietų Sąjungos įtakos sferai, 1939 m. rugsėjo 25 d. buvo pareikšta, kad Lietuva bus įjungta į SSRS².

Plano įgyvendinimas prasidėjo, kai Lietuva buvo priversta įsileisti 20 000 raudonarmiečių. Tai sovietams suteikė galimybę daryti tam tikrą poveikį, naudoti karinį spaudimą. Karių perdislokavimas iš vienos įgulos į kitą neleido suprasti, ar tai tik karių permetimas, ar jau karinės okupacijos pradžia. Keletą mėnesių Sovietų Sąjunga nesikišo į vidaus reikalus. Pasiuntiniui buvo nurodyta palaikyti tik oficialius santykius su vyriausybe, įsakyta neaktyvinti vietos komunistų. Spalio 25 dieną J. Stalinas pareiškė, kad „buvo rasta forma, leisianti Sovietų Sąjungai į savo orbitą įtraukti keletą šalių. Tačiau tam kol kas reikia tvirtai laikytis jų vidaus režimo ir suvereniteto, nesigriebiant sovietizacijos. Ateis laikas, kai jos pačios tai padarys“³. Po kelių mėnesių Sovietų Sąjunga pradėjo ruošti karinei agresijai tuo atveju, jeigu būtų atmesti jos reikalavimai. 1940 m. vasario mėn. karinėms įguloms Lietuvoje buvo įsakyta padidinti karinę parengtį, į Maskvą iškvieštam pasiuntiniui paaiškinta, kaip elgtis numatytuose įvykiuose, imta griežtinti santykius. Lietuva konstatavo, kad „rusai ieško kažin kokių priekabių“.

Lietuvos okupacijos ir prijungimo prie SSRS planas buvo patvirtintas 1940 m. balandžio 24–25 dienomis⁴. Iki birželio mėn. Baltijos šalyse jau buvo dislokuoti 66 946 kariai, prie Estijos,

¹ Н. Лебедева. Германия и присоединение Литвы к СССР. Международный кризис 1939–1941 г., с. 249.

² Ten pat, p. 250.

³ J. Zubkova. Pabaltijys ir Kremlius, 1940–1953. V., 2010, p. 71.

⁴ Н. Лебедева, с. 254.

Raudonosios armijos karių kolona Vilniuje, 1939 m. rugsėjo mėn. *Fotografas nenurodytas, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, 4-04841*

Latvijos ir Lietuvos sienų sutelkta 435 000 karių⁵. Birželio 11 dieną buvo paruoštas ultimatumo Lietuvai projektas. Jame numatyta, kad Lietuva privalo sudaryti naują vyriausybę, jos sudėtį suderinti su Kremliumi. Dar pareikalauta su „sovietine vyriausybe ateityje derinti užsienio politikos veiksmus“, „sovietinės vyriausybės atstovus priimti kaip Ministrų Kabineto, Užsienio reikalų ministerijos, Gynybos ministerijos ir Vidaus reikalų ministerijos patarėjus“⁶. Lietuvai įteiktas ultimatumas skyrėsi nuo projekto, bet jo projektas reiškė Lietuvos valstybės niekinimą, parodė, kaip vyks šalies užvaldymas.

Birželio 15 dieną Lietuva buvo okupuota. Nuosekli sovietizacija pradėta sudarius vadinamąją „liaudies vyriausybę“. Jos sudėtį numatė sovietai, tvirtino Maskva, o viskam vadovavo SSRS liaudies komisarų tarybos pirmininkas V. Molotovas⁷. Sudaryti vyriausybę, ją kontroliuoti ir Lietuvos įjungimą paruošti turėjo iš Maskvos atsiųstas emisaras V. Dekanozovas. Pagal sumanymą pirmojoje vyriausybėje negalėjo būti ir nebuvo komunistų, jų privalėjo daugėti nuosekliai, kol jų bus daugiausia. Iš karto buvo numatyta komunistus įtraukti į įvairias valdymo grandis, aparatą, tarnybas. Visus kadrinius paskyrimus vykdė V. Dekanozovas, SSRS pasiuntinys N. Pozdniakovas, Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto sekretorius I. Meskupas-Adomas ir skyriaus vedėjas Ch. Aizenas. Itin didelis jų vaidmuo buvo skiriant komunistus į Vidaus reikalų ministeriją ir Valstybės saugumo departamentą⁸. „Liaudies vyriausybės“ ministrą pirmininką V. Krėvę-Mickevičių 1940 m. birželio 30 d. Kremliuje priėmė V. Molotovas. Jis pareiškė, kad Lietuva bus įjungta į SSRS ir tai padarys naujai išrinktas seimas, kuris kreipsis į SSRS Aukščiausiąją Ta-

⁵ Ten pat, p. 253–255.

⁶ J. Zubkova. Pabaltijys ir Kremlius, 1940–1953. V., 2010, p. 90.

⁷ Ten pat, p. 97.

⁸ Ch. Aizenas. Atsiminimai. 1940 m. birželis. LYA, f. 3377, ap. 59, b. 301, l. 93–94.

rybą su prašymu priimti Lietuvą į Sovietų Sąjungą⁹. Maskvos planas buvo išdėstytas, „liaudies vyriausybė“ jį žinojo, tačiau nieko nepadarė, kad tam būtų sutrukdyta.

Liepos 1 dieną buvo paleistas nuo 1936 m. dirbęs Seimas, uždraustos visos politinės, socialinės, kultūrinės, religinės draugijos ir organizacijos, veikė tik viena Lietuvos komunistų partija. Į Maskvą V. Dekanozovas pranešė, kad „yra užsiėmę rinkimų įstatymo rengimu, sudaroma Darbo liaudies sąjungos platforma, atrenkami žmonės į rinkimų komisijas, sprendžiami visi kiti klausimai“¹⁰. Liepos 5 dieną neteisėtai vadintas prezidentu J. Paleckis sušaukė „liaudies vyriausybės“ posėdį, kuriame buvo privaloma priimti visus V. Dekanozovo parengtus projektus: priimtas rinkimų įstatymas, patvirtintos rinkimų komisijų sudėtys, paskelbta rinkimų data. Tai laužė Lietuvos Konstituciją, bet į tai nebuvo kreipta dėmesio. Po to V. Dekanozovas pranešė Maskvai, kad „Ministrų Taryba patvirtino visus mūsų ruošinius“¹¹. Pakeitus rinkimų įstatymą, buvo galima lengviau į seimą „prastumti“ reikiamus asmenis. Jame įsakmiai nurodyta, kad balsuoti yra kiekvieno rinkėjo pareiga (§ 24). Rinkimų komisijų pirmininkai gavo teisę pašalinti kiekvieną, kuris „ardo rinkimų tvarką“ (§31). Absoliučia gyventojų kontrolės forma tapo 35 straipsnis, kuriame buvo nurodytas reikalavimas pažymėti pase, kad „rinkėjas yra pabalsavęs“. Kandidatus galėjo kelti tik užregistruotos organizacijos, tai yra tik LKP, ir „darbo žmonių susirinkimai“. Į vieną seimo nario vietą buvo galima kelti tik vieną, jau parinktą kandidatą. Rinkimų rezultatus buvo galima nesunkiai falsifikuoti, nes nebuvo sudaryti rinkėjų sąrašai, o rinkimų komisijų pirmininkai buvo komunistai. Taip pasiruošus, rinkimai turėjo įgauti formaliai teisėtą vaizdą. Dirbtinai parodytas visaliaudinis dalyvavimas seimui sudarė sąlygas pasiskelbti vykdančiu liaudies valią ir likviduoti valstybingumą bei pakeisti santvarką.

Jau liepos 6 dieną paskelbta apie sudarytą rinkimų bloką – Lietuvos darbo sąjungą, kuri savo esme buvo sovietinio „komunistų ir nepartinių bloko“ atitikmuo. Jos programa buvo visiškai demagogiška. Visiems gyventojų sluoksniams buvo siūloma viskas ir iš karto: aprūpinti bežemius ir mažąžemius žeme, „atleisti“ darbo valstiečius nuo mokesčių nepriemokų ir skolų, pagerinti darbininkų padėtį, sumažinti butų nuomos kainą, išplėsti socialinį draudimą, pagerinti sveikatos apsaugą. Programa garantavo visas teises ir laisves, tautinės kultūros plėtrą¹². Mitinguose melagingai buvo aiškinama, kad Lietuva liks nepriklausoma, kad privati nuosavybė neliečiama, kad išliks ir litas. Niekur nebuvo rašoma ar kalbama, kad bus pakeista santvarka ir kraštas įjungtas į Sovietų Sąjungą. Tuo metu jau buvo nustatyta seimo sudėtis ir numatyta, kad jame bus 79 nariai: 40 komunistų ir komjaunuolių, 35–38 nepartiniai, 13–15 darbininkų, 23–25 valstiečiai, 4 kareiviai, 21 inteligentas, 18 tarnautojų, 8 moterys. Seime turėjo būti 65 lietuviai, 5 žydai, 2 rusai, 3 lenkai, 2 latviai¹³. Tokie duomenys buvo nusiųsti J. Stalinui ir V. Molotovui, kurie juos patvirtino. Tai buvo padaryta antrą rinkimų agitacijos dieną. Buvo parinkti ir konkretūs asmenys, net 63 iš jų pavadinti „revoliucinio judėjimo dalyviais“, dalį kitų galima vadinti komunistų simpatikais ar kairiaisiais bei žinomais asmenimis, kad būtų galima pritraukti rinkėjus. Tarp jų: rašytojai P. Cvirka, L. Dovydenas, aktorius R. Juknevičius, istorikas ir teisininkas P. Pakarklis.

Rinkimų diena buvo paskelbta liepos 14-oji. Tai buvo ne tik ankstesnio įstatymo nepaisymas, kai rinkimai turėjo vykti po dviejų mėnesių, bet ir siekis neleisti gyventojams suvokti, kas daroma, neduoti laiko atsirasti opozicinėms jėgoms.

⁹ Н. Лебедева, с. 258.

¹⁰ Ten pat.

¹¹ Ten pat.

¹² Lietuvos Liaudies Seimas. Stenogramos ir medžiaga. V., 1985, p. 27.

¹³ J. Zubkova. Pabaltijys ir Kremlius, 1940–1953, V., 2010, p. 108.

Plakatas „Darbininke! Balsuok ir ragink kitą balsuoti už darbo Lietuvos sąjungos kandidatus”. Vilnius, 1940 m. Autorius nenurodytas, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, 0-023212

Sovietų surežisuotų rinkimų į „liaudies seimą“ diena. Rinkėjai prie rinkimų apylinkės Nr. 3 Kaune, 1940 m. liepos 14–15 d. *Fotografas nenurodytas, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, 0-005124*

Režimas ėmėsi griežtų priemonių rinkimams užtikrinti. A. Sniečkus pasirašė įsakymą suimti „destruktyvų, priešvalstybinį elementą, agituojančią prieš Liaudies vyriausybę ar ardantį rinkimų tvarką“¹⁴. Imta skelbti, kad visi, kurie nebalsuos, bus „liaudies priešai“ ir kad būtina „kova be pasigailėjimo su visais liaudies priešais, kurių vieta kalėjimuose“¹⁵. Liepos 11–12 dienomis prasidėjo pirmieji suėmimai ir buvo pasakyta, kad suimami liaudies priešai. Tai taip pat vertė gyventojus eiti balsuoti. Pasyvaus pasipriešinimo forma tapo balsavimo kortelių naikinimas, įmetimas į balsadėžes panašaus formato lapelių. Rinkimų prižiūrėtojas V. Dekanozovas konstatavo, kad atsirado provokatorių, kuriuos „prisiėjo sulaikyti“¹⁶. Dėl šių priežasčių, o ne dėl lietaus, rinkimai buvo pratęsti dar vieną dieną. Apsidrausdamas nuo rinkėjų pasyvumo LKP CK nurodė pratęsti rinkimų kampaniją dar vieną dieną ir sustiprinti agitaciją, „prie balsavimo būstinių organizuoti pasilinksminimus: *garmoskomis*, dainavimais ir t. t., susisiekti su raudonarmiečiais, kad jie tame darbe padėtų“¹⁷.

Rinkimų duomenys buvo klastojami ir to geriausias pavyzdys buvo tai, kad Pasvalio valsčiuje balsavo 106 proc. rinkėjų¹⁸. Oficialiai buvo paskelbta, kad rinkimuose dalyvavo 95,51 proc. rinkėjų, turinčių teisę balsuoti, o už kandidatus savo balsą atidavė 99,19 proc. rinkėjų. Taip buvo sukurtas precedentas visuose kituose sovietmečio rinkimuose rodyti panašų rinkėjų aktyvumą. Be to, buvo privalu suskaičiuoti, kiek balsų gavo kiekvienas kandidatas. Motyvuojant tokiu dide-

¹⁴ L. Truska. 1940 metų „Liaudies“ seimo rinkimai. *Lituanistika*. 1995, Nr. 1, p. 19.

¹⁵ S. Nemunaitis. Krašto demokratizacija. *Lietuvos aidas*. 1940. Liep.1

¹⁶ J. Zubkova. *Pabaltijys ir Kremlius, 1940–1953. V.*, 2010, p. 109.

¹⁷ *Lietuvos okupacija ir aneksija 1939–1940. V.*, 1993, p. 357.

¹⁸ Ten pat, p. 376.

liu rinkėjų aktyvumu, kiekvieno kandidato gauti balsai nebuvo skaičiuojami, paskelbta, kad visi išrinkti. Atsiminimuose pateikiama, kad rinkimuose galėjo dalyvauti 30–50 proc. gyventojų, už kandidatus balsus atidavė 16–18 proc. rinkėjų¹⁹. L. Truska teigė, kad rinkimuose dalyvavo 85,2 proc. rinkėjų, už kandidatus balsus atidavė – 55 proc.²⁰. Visišku kuriozu laikytina tai, kai į seimą buvo išrinktas neegzistavęs žmogus, pavadintas J. Abakoniū. Jam neatvykus, buvo paskelbti papildomi rinkimai, kuriuos „laimėjo“ į Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo pirmininko pareigas numatytas J. Paleckis. Visapusiškai sufalsifikavus rinkimų rezultatus, buvo paskelbta, kad į „liaudies seimą“ pateko 40 nepartinių ir 39 komunistai. Tai yra tiek, kiek ir buvo suplanuota. Liepos 17 dieną į Baltijos valstybes Maskvos atsiųsti emisarai susitiko Taline ir ten aptarė paskutines sovietų valdžios paskelbimo detales, seimų deklaracijas, įstatymus, kuriuos liepos 21 dieną turėjo priimti seimai. Buvo aptarta ir numatyta seimų darbo organizavimo tvarka, klausimų svarstymo eiga bei nutarimų priėmimo būdai²¹.

Po seimo rinkimų LKP CK pradėjo skelbti atsisaukimus su reikalavimais skelbti „tarybų valdžią“, „įstoti į SSRS“, priimti naują konstituciją, nacionalizuoti žemę, pramonės įmones, bankus.

Sovietų emisaro V. Dekanozovo ir SSRS pasiuntinio Kaune N. Pozdniakovo „kadrų politikos rezultatas“ – 1940 m. birželio 17 d. sudaryta marionetinė „liaudies vyriausybė“. Iš kairės: žemės ūkio ministras Matas Mickus, ministro pirmininko pavaduotojas ir užsienio reikalų ministras, rašytojas Vincas Krėvė-Mickevičius, švietimo ministras Antanas Venclova, ministras pirmininkas Justas Paleckis, teisingumo ministras Povilas Pakarklis, finansų ministras Ernestas Galvanauskas, sveikatos ir socialinės apsaugos ministras Leonas Koganas, krašto apsaugos ministras Vincas Vitkauskas. Kaunas, 1940 m. birželio 17 d. *Fotografas nenurodytas, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, 0-075952*

¹⁹ L. Dovydėnas. Mano kelias į Liaudies Seimą. Lietuvių archyvas, III tomas. 1942, K., t. 3, p. 31.

²⁰ L. Truska. 1940 metų „Liaudies“ seimo rinkimai. Lituanistika. 1995, Nr. 1, p. 33.

²¹ A. Jakubčionis. Lietuvos okupavimas, aneksavimas ir sovietizavimas. In A. Jakubčionis, S. Knežys, A. Streikus. Okupacija ir aneksija (1940–1941). V., 2006, p. 24.

Marionetinio „liaudies seimo“ posėdžio prezidiumas. Kaunas, 1940 m. liepos 21 d.
 Fotografas nenurodytas, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, 0-061481

Buvo organizuojami susirinkimai, kurių metu buvo priimamos rezoliucijos su minėtais reikalavimais, kurios buvo siunčiamos į „liaudies seimą“.

Liepos 21 dieną „išrinktieji seimo nariai“ susirinko Kaune, valstybės teatre, kuriame vyko seimo posėdžiai. Į posėdį buvo pakviesta ir svečių: apie 500 atrinktų komunistų, komjaunuolių, raudonosios armijos karininkų. Visi – 78 seimo nariai ir svečiai – sėdėjo parteryje. Seimo nariai ištirpo tarp pakviestų svečių. Tai leido sufalsifikuoti balsavimo procedūras. M. Gedvilas rašė: „Deklaracija buvo paskelbta balsuoti: salėje pakilo rankų miškas. Balsuoti turėjo tik seimo atstovai, tačiau iš džiaugsmo nesusilaikė ir svečiai, – visi kėlė rankas. Vienbalsiai“²². Seimo stenogramos rodo, kad visi nutarimai buvo priimti vienbalsiai, pažeidinėjant balsavimo procedūras ir taip duota pradžia tokiam balsavimui per visą sovietmetį.

Visoms seime sudarytoms komisijoms vadovavo komunistai, jie pirmininkavo ir visiems posėdžiams. Jokio įstatymų projektų svarstymo nebuvo, visi jie buvo parengiami iš anksto, perskaityti, pasisakiusieji išsakydavo liaupses ir jiems tik pritardavo. Todėl klausimas dėl socialistinės Lietuvos buvo pateiktas ir priimtas per valandą 5 minutes, Deklaracija „Dėl įstojimo į SSRS“ priimta per valandą 24 minutes. Visi tokie nutarimai buvo neteisėti Lietuvos Respublikos konstitucinės ir tarptautinės teisės požiūriu. Seimas neturėjo teisinės galios spręsti valstybės likimo ir priimti lietuvių tautos valiai priešingų ir jos interesus pažeidžiančių sprendimų. Net ir atėjusieji į rinkimus nebalsavo už Lietuvos pavertimą sovietine Lietuva ir jos prijungimą prie Sovietų Sąjungos. M. Romeris pažymėjo, kad konstitucinės teisės požiūriu liaudies seimas įvykdė konstitucinį perversmą, kuris buvo Lietuvos pajungimo svetimai valstybei ir jos okupacijos padarinys, kad „suverenumas nepavedamas seimui, kuris neturi teisinės galios spręsti pačios valstybės likimo“²³.

²² M. Gedvilas. Lemiamas posūkis. V., p. 58.

²³ M. Romeris. Lietuvos sovietizacija 1940–1941 m. V., 1989, p. 36.

Liepos 21 dienos vakare Sovietų Sąjungos atstovas V. Dekanozovas, atlikęs savo darbą, išvyko iš Lietuvos: likvidavo Lietuvos valstybę, pradėjo jos sovietizavimą ir ją įjungė į Sovietų Sąjungą. Jo pareigas ir valdžios bei valdymo kontrolę perėmė N. Pozdniakovas. 1940 m. liepos 23 d. liaudies seimas baigė pirmąją sesiją. Nuo tada visi įstatymai ir nutarimai pradėti rengti Maskvoje. Rugpjūčio mėn. Sovietų Sąjungoje buvo parengtas sovietinės Lietuvos konstitucijos projektas, kurį Sovietų Sąjungos komunistų partijos politinis biuras rugpjūčio 22 dieną patvirtino. Buvo duotas nurodymas sušaukti naują liaudies seimo sesiją iki rugpjūčio 25 dienos ir priimti šią konstituciją. J. Paleckis, vykdydamas tokią valią, paskelbė, kad rugpjūčio 24 dieną šaukia liaudies seimo nepaprastąją sesiją. Sesijos metu liaudies seimas, pervadintas Laikinoja aukščiausiąja taryba, klusniai priėmė nurodytą konstituciją. Konstitucijoje buvo parašyta, kad aukščiausioji įstatymų leidžiamoji institucija yra Aukščiausioji Taryba (AT), renkama 4 metams, renkant po vieną jos atstovą nuo 15 000 gyventojų. Priimti įstatymai privalėjo būti skelbiami lietuvių ir rusų kalbomis. AT rinko AT pirmininką ir du jo pavaduotojus. AT sesijos turėjo būti šaukiamos du kartus per metus, jas šaukdavo AT prezidiumas. Tarp sesijų nutarimus skelbdavo AT prezidiumas, kurį sudarė AT pirmininkas, du jo pavaduotojai, prezidiumo sekretorius ir 11 narių²⁴. Prezidiumo pirmininku, panaikinus prezidento instituciją, tapo J. Paleckis. Jis ėjo nieko nelemiančias pareigas institucijos, kuri irgi nieko nelėmė. Visi įstatymai ir nutarimai buvo rengiami Maskvoje ir visos aukščiausiosios tarybos juos klusniai priimdavo.

1940 metų liaudies seimas buvo Kremliaus kūrinys, likvidavęs Lietuvos nepriklausomybę, ir nieko bendro su parlamentarizmu neturinti istorija.

Nacių okupacijos laikotarpiu jokių valdžios institucijų krašte nebuvo.

Prasidėjus sovietų reokupacijai, 1944 m. rugpjūčio 29–30 d. įvyko laikinosios AT trečioji sesija. Į ją susirinko gyvi išlikę nariai, nes vieni jų buvo nužudyti, žuvo ar mirė, kiti pasitraukė į Vakarų ar repatriavo į Lenkiją. Kadangi rinkimai į AT turėjo vykti kas ketveri metai, todėl neturėjo būti šaukiama trečioji sesija, o skelbiami nauji AT rinkimai. Įstatymo reikalavimo naujus rinkimus į AT skelbti kas ketveri metai nebuvo paisoma iki 1946 m. spalio mėn. Po to LKP CK biuras centrinės rinkimų komisijos pirmininku paskyrė P. Cvirką, komisijos sekretoriumi – LKP CK sekretorių kadru reikalams E. Ozarskį, kuris numatė ir sustygo visą AT būsimos sesijos darbą. Vėliau jis parinko kandidatus į AT narius ir patvirtino, kad iš jų 20–25 proc. turi būti nepartiniai, 75–80 proc. komunistų, tarp jų 30 proc. moterų. Buvo nurodyta nerinkti buvusių AT deputatų. Nepaisant deklaravimo, kad teisę rinkti turi visi 18 metų sulaukę asmenys, tačiau dalyvauti rinkimuose neleista partizanų, nužudytųjų ar suimtųjų šeimos nariams, valstiečiams, kurių žemės buvo nacionalizuotos, vokiečiams. Istoriko V. Tininio skaičiavimais, rinkimuose dalyvauti neleista apie 300 000 žmonių²⁵. Gyventojai buvo griežtai raginami eiti į rinkimus, bauginami represavimu. Kelius, vedančius į rinkimų apylinkes, kontroliavo NKVD kariai, prie rinkimų apylinkių budėjo po 8–12 karių. Komisijų nariai, lydimi sribų, vykdavo į vienkiemius su balsadėžėmis ir versdavo balsuoti. Miestuose už balsavimą buvo atsakingi gatvių komitetų pirmininkai. Komunistų partijos apskričių komitetams buvo sakoma, kad jų darbas bus vertinamas pagal rinkėjų aktyvumą ir sąžiningumą. Tai sudarė sąlygas falsifikuoti rinkimų rezultatus. Be to, prie falsifikavimo prisidėjo ir NKVD karininkai, „padėję“ skaičiuoti balsus. Buvo paskelbta, kad 1947 m. vasario mėn. AT rinkimuose dalyvavo 97,9 proc. rinkėjų, o už deputatus balsus atidavė 98 proc. rinkėjų.

²⁴ Lietuvos liaudies seimas, p. 187–188.

²⁵ V. Tininis. Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953 m. V., 2003, t. 2, p. 23.

Per sovietmetį visada buvo skelbiama, kad rinkimuose dalyvavo 98–99 proc. rinkėjų, o už kandidatus balsus atidavė 95–98 proc. rinkėjų. 1947 m. rinkimai buvo išskirtini tuo, kad partizanai kategoriškai draudė dalyvauti ir balsuoti rinkimuose, aktyviai veikė prieš juos. 1946 m. rinkimų agitacijos metu žuvo 667 partizanai²⁶. Partizanai agitavo, kad sovietų režimas rinkimų rezultatus panaudos įrodymui, kad pati tauta sutiko būti Sovietų Sąjungoje, susitaikė su padėtimi. Šiais rinkimais buvo baigtas vienas iš Lietuvos sovietizavimo etapų, sukūręs ir imitavęs atstovaujamąją valdžią.

1951 m. sausio mėn. AT rinkimuose vėl buvo masiškai naudota NKVD kariuomenė. Net 13 064 kariai kontroliavo rinkimus, prie jų prisidėjo sovietinė milicija, sovietinės armijos įgulos, pasienio kariuomenė ir stribai. Nebuvo pasibaigę ir trėmimai. Visos šios priežastys atvedė prie to, kad gyventojai prisitaikė prie sovietinių rinkimų farso. AT rinkimai sovietinėje Lietuvoje vyko 1955 m., 1959 m., 1963 m., 1967 m., 1971 m., 1975 m., 1980 m., 1985 m. Nuo 1978 m. AT rinkta kas penkeri metai ir pradėta vartoti sąvoką „liaudies deputatas“. Rinktas vienas deputatas nuo 10 000 gyventojų. AT deputatų skaičius kito daugėjant Lietuvos gyventojų. Pavyzdžiui, 1947 m. buvo 180, 1967 m. – 290, 1980 m. – 350 deputatų. Iki 1990 m. buvo išrinkti 2 782 deputatai, atmetus pakartotinai išrinktus, jų būtų apie 2 000²⁷.

AT sesijos buvo šaukiamos du kartus per metus ir turėjo trukti 1–2 dienas. Tarp sesijų veikė AT prezidiumas, kurio narių skaičius padidėjo iki 13 ir jo aparate buvo 88 etatai. Iki 1981 m. sesijos vyko dabartinio rusų dramos teatro salėje, kurioje virš durų buvo užrašas rusų kalba: „Tyliau, vyksta spektaklis“. Vėliau pagal architektų Vytauto ir Algimanto Nasvyčių projektą buvo pastatyti nauji AT rūmai (dabartiniai Seimo rūmai). Dėl jų teko aiškintis Maskvai, nes ji nutarė, kad AT prezidiumo pirmininkas A. Barkauskas pasistatė per didelius, per prabangius rūmus ir išpūtė AT aparatą. 7–8 dešimtmetyje nusistovėjo AT pasirengimo rinkimams ir sesijoms tvarka. Visa veikla prasidėdavo likus pusmečiui iki rinkimų. Viskam vadovaudavo ne AT darbuotojas, o LKP CK antrasis sekretorius. Jis šaukdavo pasitarimus, nustatydavo, kada vyks rinkimai, kada bus sušaukta AT sesija, kokia bus jos darbotvarkė. Buvo numatoma, kas pirmininkaus sesijai, kokios pareigos kam bus pasiūlytos. Visas AT veiklos planas buvo tvirtinamas LKP CK biure. AT prezidiumo pirmininkas buvo TSKP CK nomenklatūros narys. Jo kandidatūra turėjo gauti Maskvos pritarimą. Kandidatų parinkimas į deputatus vyko LKP CK Organizacinio ir partinio darbo skyriuje. Pirmiausia nustatydavo, kad beveik du trečdaliai deputatų (1967 m. – 66,5 proc., 1980 m. – 67,1 proc.) būtų komunistų partijos nariai. Darbininkai ir kolūkiečiai turėjo sudaryti ne mažiau kaip pusę deputatų. Trečdalį privalėjo sudaryti moterys, jaunimo – iki 20 proc., iš jų apie pusę komjaunuoliai. Tautinė deputatų sudėtis turėjo atitikti Lietuvoje gyvenančių tautų procentą. Kiekvienoje išrinktoje AT turėjo būti du trečdaliai naujo išrinktų deputatų. Atrinkus kandidatus, jų biografijos buvo siunčiamos Valstybės saugumo komitetui patikrinti. Tikrinama buvo politinis patikimumas, profesiniai įgūdžiai, darbo rezultatai, visuomeninis aktyvumas, pažiūros, moralinės savybės, taip pat renkami duomenys apie šeimos narius.

Tik patikrinti ir LKP CK patvirtinti kandidatai buvo įrašomi į kandidatų į AT deputatus sąrašą, tai reiškė, kad jie bus tikrai išrinkti. Tai patvirtina ir amžininkų parašyti atsiminimai: „Buvo laikomasi kandidatų parinkimo principo, kurį vykdė partiniai organai. Viskas būdavo ap-

²⁶ Ten pat, p. 22.

²⁷ A. Anušauskas. Fiktyvaus parlamentarizmo problemos 1940–1990 metais. Parlamento studijos. 2004, t. 2, p. 98.

Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Pirmininko M. Šumausko septyniasdešimties metų jubiliejus 1975 m. lapkričio 18 d. *Fotografas nenurodytas, Jadvygos Švabauskienės albumas*

skaičiuota, surikiuota, surežisuota iš viršaus. Rinkėjai atlikdavo marionėčių vaidmenį: pakelti rankas už siūlomą kandidatą²⁸.

Buvo organizuojamos rinkimų kampanijos, bet jos vyko formaliai, jas gyventojai stebėjo abejingai. Kandidatų kalbos buvo deklaratyvus tuščiažodžiavimas, programų nebuvo, gyventojai vengdavo tokių susirinkimų ir balsuodavo net nematę kandidato. Rinkimų dieną buvo kuriamas dirbtinis entuziazmas: rodomas noras balsuoti, imami interviu iš parinktų asmenų, pirmųjų atėjusių „atiduoti balsus“ anksti ryte, dar neatidarius rinkimų apylinkių. Į balsavimo apylinkes pritraukdavo bufetai, kuriuose keletą valandų būdavo delikatesų, pavyzdžiui, apelsinų. Balsų iš esmės neskaičiuodavo, užrašydavo reikiamą ir visiems žinomą procentą. Tapusieji deputatais turėdavo tam tikrų privilegijų: nemokamą važiavimą visuomeniniu transportu, sesijų metu buvo paliekamas vidutinis darbo užmokestis, mokamas deputato priedas (iš pradžių 50, vėliau 100 rublių). AT pirmininkas, prezidiumo nariai įeidavo į respublikinę nomenklatūrą. AT prezidiumo pirmininkas gaudavo 600 rublių atlyginimą, turėjo apsaugą ir padėjėjų. Tai turėjo tik LKP CK pirmasis sekretorius ir Ministrų Tarybos pirmininkas.

Sesijose parinktiems kalbėtojams iš kolūkiečių ir darbininkų parašydavo, kitiems „suredaguodavo“ ar ką pasakyti patardavo LKP CK darbuotojai. Kalbėtojus parinkdavo Organizacinio ir partinio skyriaus darbuotojai. Sesijų metu, kaip buvo įprasta, visi nutarimai buvo priimami vienbalsiai. Sesijos buvo nuobodžios, viskas vykdavo trafaretiniu partinės biurokratijos stiliumi.

²⁸ V. Astrauskas. Įrėminti laike. V., 2006, p. 95.

Tiltas per Nerį Vilniuje. Kairiajame Neries krante Gedimino prospekto kairėje pusėje matyti vieta, kur dabar stovi Lietuvos Respublikos Seimo rūmai, 1947 m. *Fotografas A. Šestakovas, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, 0-297*

Sesijos atmosferą aprašė J. Baltušis: „... sesija. Svarstom respublikos biudžetą. Nuobodybė – mir-tina. Šumauskas (ATP pirmininkas) miega prezidiume nuo pirmų minučių, pasiknapsėdamas... Snaudžia žmonės ir salėje, laikraščiais šlamina, nosimis knapsi. Ir nieko stebėtina“²⁹.

Jau ir tuo metu visi suprato, kad sovietinės Lietuvos AT tėra valdžios fikcija, komunistų parti-jos įrankis Maskvos nurodymams vykdyti. Oficialiai buvo demonstruojama, kad valdo „liaudies išrinktieji“. Bet net toks demonstravimas buvo neįtikinamas, nes komunistai sudarydavo AT de-putatų daugumą, LKP CK skyrių vedėjai tapdavo AT komitetų pirmininkais, o AT prezidiumo nariais būdavo tik komunistai su LKP CK pirmuoju sekretoriumi priešakyje. Net ir komunis-tams dominuojant AT, LKP CK jos veiklą dubliuodavo iki smulkmenų. Pavyzdžiui, net AT pre-zidiumo garbės raštai buvo rengiami LKP CK skyriuje.

1985 m. AT buvo išrinkta pagal ankstesnius principus, senąją tvarką. Jos narių sudėtis atitiko anksčiau minėtas proporcijas ir iki 1988 m. vidurio ji veikė kaip tipinė AT. Pirmas nežymus rin-kiminis pokytis įvyko 1988 m. vasarą, kai penkiose apygardose vyko pakartotiniai AT deputatų rinkimai. Juose, ne kaip įprasta, dalyvavo ne 99,9 proc. rinkėjų, bet 91,95 proc.³⁰

AT prasidėję pokyčiai vyko Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžiui darant didelį poveikį, kurie plačiai aptarti minėtoje monografijoje. 1988 m. spalio–lapkričio mėn. lietuvių kalbai suteiktas valstybinės kalbos statusas, „Tautiška giesmė“ paskelbta valstybės himnu, tautiška trispalvė –

²⁹ J. Baltušis. Vietoj dienoraščio. I tomas. 1970–1975. V., 2018, p. 217.

³⁰ D. Blažytė-Baužienė, M. Tamošaitis, L. Truska. Lietuvos seimo istorija. XX–XXI a. pradžia. V., 2009, p. 229.

valstybės vėliava, legalizuotas Vytis ir Gedimino stulpai. AT veikloje būta ir neryžtingumo: nebuvo įteisinta Respublikos įstatymų viršenybė, nepasekta Estijos pavyzdžiu. Tam įtakos turėjo LTSR AT pirmininko L. Šepečio ir prezidiumo pirmininko V. Astrausko dvejonės ir priklausymas Lietuvos komunistų partijai. Ryškėjo pokyčių ir AT procedūrose: klausimus imta svarstyti iš esmės; reiškiamos įvairios nuomonės; joms pagrįsti remiamasi rinkėjų priesakais ir tautos interesais; nutarimai nebepriimami tik vienbalsiai.

1989 m. AT veikla vis daugiau atitiko krašto interesus. Pagaliau buvo priimtas įstatymas dėl Lietuvos įstatymų viršenybės, paskelbta deklaracija „Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą“, kurioje įvardyta ir pasmerkta 1940 metų okupacija ir pasiryžta siekti valstybingumo atkūrimo. AT priėmus įstatymą „Dėl Lietuvos Respublikos valstiečių ūkio“, prasidėjo dekolėtyvizacija, grįžimas į individualų ūkininkavimą. 1989 m. rugsėjo 29 d. buvo priimtas rinkimų įstatymas, numatęs, kad naujai išrinktoje AT bus 141 deputatas. Tai yra tiek, kiek yra ir mūsų dienomis. Tais metais buvo įteisinta daugiapartinė sistema. Panaikinta komunistų partijos vienvaldystė.

1990 m. AT Prezidiumo pirmininku buvo išrinktas A. M. Brazauskas.

Vasario mėnesį vykusioje Aukščiausiosios Tarybos paskutiniojoje sesijoje buvo priimtas svarbiausias nutarimas „Dėl 1939 metų Vokietijos –TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo“. Jis paskelbė Lietuvos įstojimą į SSRS neteisėtu ir negaliojančiu. Vienu paskutiniu šios AT nutarimu buvo Švenčių ir atmintinų dienų įstatymo priėmimas, įteisinęs tautines ir religines šventes, grąžinęs tautai Motinos dieną.

1990 m. vasario 14 d. AT sesija baigė darbą, baigėsi sovietinės Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos veikla.

Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba per visą savo egzistavimo laiką (1940–1990 m.) niekada nebuvo Tautos atstovavimo institucija. Neturėdama valstybingumo, AT buvo valstybės okupantės įrankis tos valstybės sprendimams įgyvendinti. Sovietinė Lietuvos AT turi savo istoriją, bet tai ne Lietuvos parlamentarizmo istorija.

Vilniaus universitete studijavo istoriją, teisę ir politikos mokslus. Socialinių mokslų daktaras. Ilgametis Vilniaus universiteto Tarp-tautinių santykių ir politikos mokslų instituto dėstytojas, Politikos teorijos katedros docentas. Akademinių tyrinėjimų sritis – valstybės ir visuomenės sąveika, valdžios institucijų galios ir sąranga, parlamentas ir parlamentarizmas, teisėkūra, partijų demokratija, interesų grupės ir lobizmas. Knygų ir monografijų „Parlamento institucionalizacija ir teisėkūros procesas: Lietuvos atvejis“ ir „Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida“, Politikos mokslų enciklopedinio žodyno autorius ir bendraautoris. Paskelbė per 30 mokslinių straipsnių Lietuvos ir užsienio leidiniuose. Ilgametis Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos darbuotojas, Parlamentinių tyrimų departamento direktorius, Tyrimų skyriaus vedėjas.

PARLAMENTARIZMAS, PARLAMENTAS IR PARLAMENTINĖ DEMOKRATIJA LIETUVOJE 1990–2020 M.

Straipsnyje apžvelgiama parlamentarizmo ir parlamento institucijos raida Lietuvoje 1990–2020 m. Problemos pristatomos europinio parlamentarizmo kontekste, supažindinama su Lietuvoje veikiančia parlamentine (mišria) valdymo sistema, pagrindinį dėmesį skiriant parlamento atliekamoms funkcijoms (atstovavimo, teisėkūros ir parlamentinės kontrolės) bei parlamentinės demokratijos bruožams.

I. PARLAMENTARIZMAS EUROPOJE IR *ESPRIT DE CORPS* REIKŠMĖ PARLAMENTINEI DEMOKRATIJAI LIETUVOJE

Parlamentas – dar ne parlamentarizmas, o pastarasis toli gražu ne tas pats, kas parlamentinė sistema. Apibrėžti parlamentą nesunku, kur kas sudėtingesnė parlamentarizmo apibrėžtis. Todėl kad nėra ir negali būti suvienodintos šio reiškinio formulės, kurios dedamąsias lemia daugybė veiksnių. Parlamentarizmo šaknys glūdi margoje ir persipynusioje Europos kultūroje, o jo plėtrai impulsą suteikdavo radikalūs pokyčiai, monarchų galiomis plėtoję tautos suverenumo bei parlamentinės demokratijos institucijų stiprinimo idėjas. Europos mastu tai nebuvo vienakryptis procesas, ne veltui kalbame apie britiškojo, prancūziškojo, lietuvių ir lenkų Abiejų Tautų Respublikos, Skandinavijos šalių, (pokomunistinių) Vidurio ir Rytų Europos šalių parlamentarizmo genezę ir savitas tradicijas.

Parlamentarizmas nėra tik tarpusavyje derančių institucijų rinkinys. Teoretikai svorio centrą neretai perkelia visiškai kitur, pabrėždami, kad parlamentarizmas – visuomenės vertybės ir politinė kultūra. Todėl parlamentarizmas – tai originalūs ir specifiniai „politikos darymo“ (angl. *policy-making*) būdai, metodai ir stiliai, kuriuos lemia pasirinktų institucijų deriniai tam tikroje politinės kultūros terpėje. Metodologine prasme, tai visa apimantis reiškinys, kurio kilmė susijusi ne tik su parlamentu, bet ir su parlamentinės demokratijos institucijų, ir su parlamentinių sistemų atsiradimu bei raida.

Institucijos kinta, keičiantis jų aplinkai, o jų struktūrinės ir (ar) funkcinės savybės daro esminį poveikį priimamiems sprendimams. Istorinė patirtis, tradicijos, institucijų *esprit de corps*

yra itin svarbūs veiksniai konstruojant naujas politines institucijas bei užtikrinant jų veikimą¹. Nėra abejonių, kad istorinės parlamentarizmo tradicijos darė didžiulę įtaką šiuolaikinių parlamentinių sistemų atsiradimui Europos parlamentinėse demokratijose, įskaitant ir Lietuvą. Kita vertus, visais atvejais šio fakto nereikėtų pervertinti. Vakarų demokratijų parlamentai neretai veikia paveldėtuose instituciniuose kontekstuose, užtikrinančiuose jų raidos aiškumą ir stabilumą. Tačiau naujųjų Vidurio ir Rytų Europos demokratijų parlamentai neretai paveldi tik atskirus parlamentarizmo tradicijų fragmentus, jie nepaveldi parlamentinėms demokratijoms būdingų ir išbaigtų institucinių kontekstų. Dėl jų naujieji parlamentai privalo susitarti ir juos sukonstruoti² ir kartu išpuoselėti parlamentinę kultūrą. Naujosiose demokratijose visa tai nulemia savitą parlamentinės demokratijos institucijų kūrimo ir parlamentų institucionalizacijos specifiką.

Pasi Ihalainen, Cornelia Ilie ir Kari Palonen naujoje lyginamojoje studijoje teigia, kad parlamentarizmo turinio ir funkcionavimo esmė yra: 1) svarbiausių klausimų svarstymas ir sutarimas parlamente; 2) tautos atstovavimas; 3) vyriausybės atsiskaitymas parlamentui; 4) parlamento išskirtinis statusas (suverenumas) politinėje sistemoje. Pasak jų, remiantis šiais kriterijais, galima atsekti europinio parlamentarizmo genezę ir politinių (valdymo) sistemų *parlamentarizaciją* ilgalaikėje lyginamojoje tarpdisciplininėje (istorijos, politikos mokslų, teisės) perspektyvoje³. Kitaip tariant, tai padeda suprasti, kada XII–XIII a. sandūroje Europoje atsiradę pirmieji parlamentai pradėjo veikti parlamentarizmo terpėje (XV–XVIII a.) ir, antra, kaip ilgainiui parlamentarizuotas valdymas tapo parlamentinėmis sistemomis (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia), paskatinusiomis Europoje demokratizacijos procesus.

Parlamento institucijos susiformavimas ir parlamentarizmo raida Didžiojoje Britanijoje (iki 1707 m. – Anglijoje) davė pagrindus britiškojo parlamentarizmo tradicijai Europoje, kurios esmė – konstitucinė parlamento viršenybės doktrina, „persidengiančių“ valdžių sąveikos modelis ir vyriausybės atsiskaitomybė parlamentui. Parlamentarizmo raida Prancūzijoje pateikė dinamišką ir neretai prieštaringą britiškojo parlamentarizmo alternatyvą, iš pradžių sureikšminant tautos suverenumą, po to – parlamento institucijos statusą ir galiausiai – vykdomosios valdžios galias.

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje aiškesni atstovavimo, taigi, ir parlamentarizmo principai valdymo sistemoje išsigrūnino XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje, tačiau išbaigta Seimo institucionalizacija galima laikyti 1564–1566 m. vykusias reformas, įteisinusias bajorų pavietyų seimelius, bei 1566 m. II Lietuvos Statuto nuostatas, įtvirtinusias luominės atstovaujamosios institucijos, Seimo, sudėtį ir išimtinę įstatymų leidimo teisę. Pažymėtina, kad tuo laikotarpiu įsteigti bajorų pavietyų seimeliai tapo pagrindine viso parlamentinio gyvenimo ląstele⁴.

Tačiau lyginant su Vakarų Europa, visur kitur, įskaitant ir Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, parlamentarizmo atsiradimas ir institucinė raida vėlavo⁵. Todėl Lietuvoje parlamentarizmo raida nuo kitų kraštų gerokai skyrėsi chronologijos ir tipologijos požiūriu. Kitaip tariant, tai,

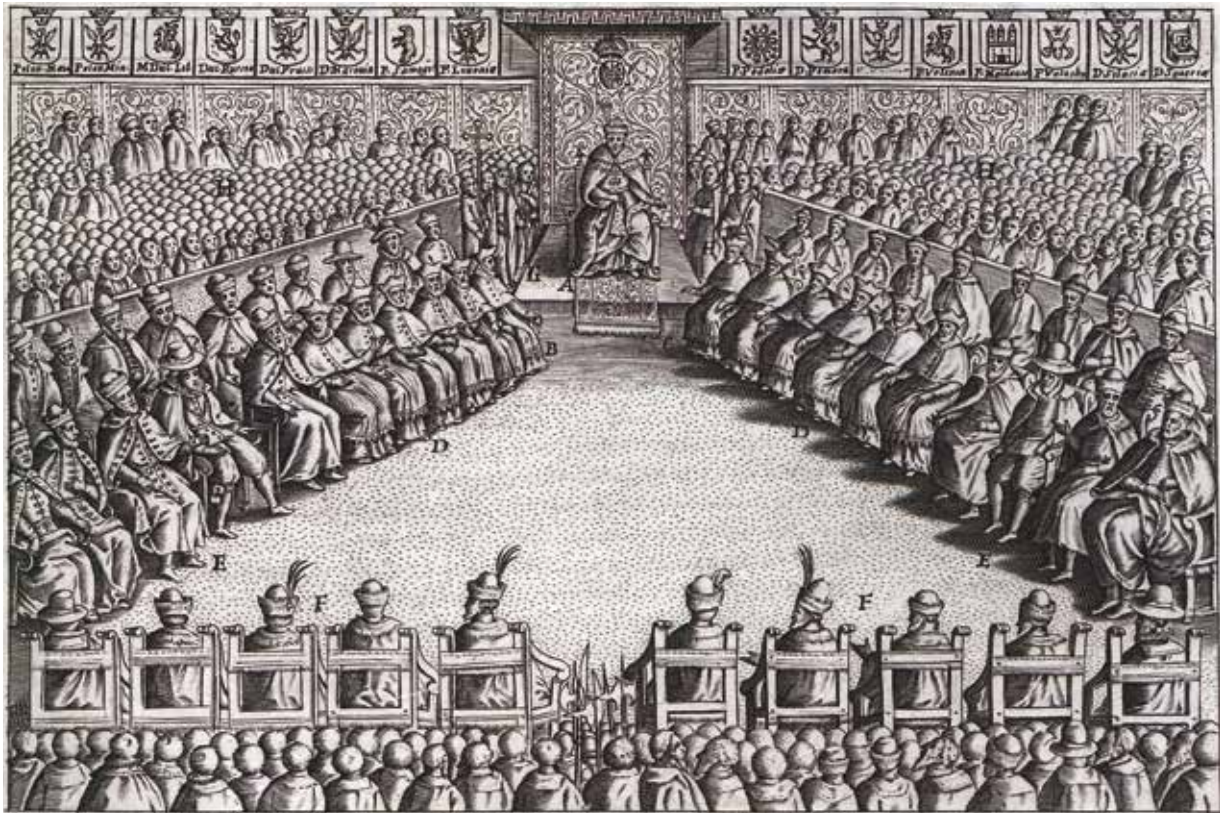
¹ Immergut E. (1998). The Theoretical Core of The New Institutionalism // *Politics and Society*, 26 (1): 5–35; North D (2003). Institucijos, jų kaita ir ekonomikos veikmė (vertė A. Degutis). Vilnius: Eugrimas.

² Norton Ph., Olson D. (1996). Parliaments in Adolescence // Olson D., Norton Ph. (eds.). *The New Parliaments of Central and Eastern Europe*. London, Portland: Frank Cass, p. 230–243.

³ Ihalainen P., Ilie C., Palonen K., ten pat, p. 1–2.

⁴ Jučas M. Lietuvos ir Lenkijos unija (XIV a. vid. – XIX a. pr.). Vilnius: Aidai, 2000, p. 213.

⁵ Ihalainen P., Ilie C., Palonen K. Parliament and Parliamentarism, ten pat, p. 23.

Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Zigmanto Vazos laikų Abiejų Tautų Respublikos Seimas. Giacomo Lauro, „Antique urbis splendor...“, Roma, 1622. *Lenkijos Respublikos nacionalinė biblioteka*, A.622/G.XVII/II-20

kas Anglijoje ir Prancūzijoje vyko XIV a., Lenkijoje, Vengrijoje ir Čekijoje – XV a., Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ankstyvojo parlamentarizmo istorija prasidėjo XV–XVI a. sandūroje. XVI a. viduryje jau buvo susiformavę luominio atstovavimo principai, išsigrynino seimų funkcijos bei santykis su valdovu. Seimai buvo virtę svarbiausia krašto politine institucija, gebančia siekti konsensuso su monarchu⁶.

Netrukus, 1569 m. Lietuvai ir Lenkijai sudarius Liublino uniją, Abiejų Tautų Respublikoje buvo sukurta parlamentarizuoto valdymo sistema, kurios svarbiausieji akcentai buvo sudėlioti 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijoje. Tai – tautos suverenių galių paskelbimas, valdžių padalijimo principo įtvirtinimas, tautai atstovaujančių luomų (bajorų) renkamas valdovas, bajorų luomui atstovaujantis Seimas. Taigi, Lietuvoje parlamentarizmo tradicijos daugiau kaip 220 metų (1569–1795) plėtojosi Abiejų Tautų Respublikos parlamentarizmo dvasioje, leidusioje įsitvirtinti luominio atstovavimo, valdžių padalijimo, institucijų apibrėžtos kompetencijos bei valdžios struktūrų sąveikos principams.

Pažymėtina, kad Didžiojoje Britanijoje ir Prancūzijoje, kaip ir daug kur Europoje, parlamentarizmą įkūnijančių institucijų raida ilgą laiką vyko lygiagrečiai su absoliutinę monarchi-

⁶ Petrauskas R. LDK bajoriškojo Seimo susiformavimas Vidurio Rytų Europos luominių susirinkimų raidos kontekste // *Parlamentarizmo raidos genezė Europoje ir Lietuvos atvejis*. Vilnius: Parlamentinio bendradarbiavimo centras, 2008, p. 8, 12–15, 23.

ją įkūnijančiais principais. Skirtingai nei Abiejų Tautų Respublikoje, kurioje luominio parlamentarizmo tradicijos išsiplėtojo ne paveldimos absoliutinės, o elekcinės monarchijos linkme⁷. Tai buvo reta išimtis – didikų ir bajorijos atstovų renkamas monarchas sutardavo dėl *pacta conventa* sąlygų ir pasižadėdavo vadovautis tam tikrais valdymo principais, laikytis sutartinių įsipareigojimų.

Deja, nuoseklią parlamentarizmo raidą Lenkijos ir Lietuvos Abiejų Tautų Respublikoje nutraukė Rusijos, Prūsijos ir Austrijos 1772 m., 1793 m. ir 1795 m. įvykdyti Respublikos padalijimai, aneksija ir panaikinimas. Šių tragiškų įvykių ir jų padarinių žalą Lietuvos valstybingumui sunku išmatuoti, natūrali parlamentarizmo tradicijų raida sustojo bemaž 130 metų⁸.

Smurtinis Lietuvos išplėsimas iš Europos žemėlapis kartu reiškė ir krašto izoliavimą nuo europinio konteksto politinių įvykių, nulėmusių kritinius parlamentarizmo pokyčius bei naujas tendencijas, apvainikuotas parlamentinio valdymo sistemų susikūrimu. Antai, Didžiojoje Britanijoje XVIII a. pabaigoje jau galutinai buvo aišku, kad parlamentas valdžių sąrangos sistemoje „ima viršų“. Po XIX a. 4 dešimtmečio valdymo reformų galutinai įsitvirtino parlamentinio valdymo (angl. *parliamentary form of government*) principai: parlamento suverenumas politinėje sistemoje, ministrų kabineto prievolė atsiskaityti parlamentui, svarbiausių valstybės klausimų sprendimas parlamente. Tačiau Prancūzijos 1789 m. Didžioji Revoliucija ne tik panaikino absoliutinę monarchiją, bet ir atvėrė kelią parlamentinio atstovavimo santvarkai. Tiesa, ši procesą iš pradžių gerokai komplikavo jakobinų diktatūros suabsoliutintų tautos suverenių galių dogmos, o vėliau – du vienas po kito sekę imperinio valdymo laikotarpiai. Kaip ne kaip, XIX a. 7–8 dešimtmečiais buvo aišku, kad šalyje įsitvirtina parlamentinis valdymas, o 1875 m., priėmus Prancūzijos III Respublikos (1870–1940) konstituciją, parlamentinė sistema galutinai ne tik įsitvirtino, bet ir suklestėjo Europai duodama „prancūziškojo parlamentarizmo“ sampratą.

XIX a., ypač jo antroji pusė, Europoje laikomas parlamentų „aukso amžiumi“. Šimtmečio pradžioje bei pirmojoje pusėje kilusių revoliucinių judėjimų išdava buvo daugelyje šalių priimtose konstitucijose (konstituciniai aktai), kuriomis (kuriais) absoliutinės monarchijos pakeistos konstitucinėmis, įtvirtinti valdžių padalijimo principai, apibrėžtas parlamentų statusas bei funkcijos valdžios piramidėje. Tačiau daugeliu atvejų priimti konstituciniai dokumentai tebuvo pirmas žingsnis link parlamentinės demokratijos, *de facto* parlamentinės sistemos „suveikė“ gerokai vėliau – XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. Monarchai nebuvo linkę atsisakyti išskirtinių galių formuojant vykdomosios valdžios institucijas, neigė parlamento daugumą sudarančių politinių jėgų teisę tvirtinti vyriausybių sudėtį bei kontroliuoti jų veiklą. Antai, nors 1814 m. Norvegijos konstitucijoje buvo įtvirtinti valdžių padalijimo principai ir sukurta palanki terpė parlamentinei demokratijai (dėl to, beje, šalis pavadinta „parlamentarizmo garvežiu“), realiai parlamentinė sistema pradėjo veikti tik nuo 1884 m. Danijoje konstitucija priimta 1849 m., o parlamentinės sistemos pradžia šalyje laikomi 1901 m. Švedijoje konstitu-

⁷ Tik 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijoje šie principai buvo pakeisti – monarcho rinkimų Seime atsisakyta ir įtvirtintas sosto paveldimumas. Kartu atsisakyta ir kito bajorų demokratiją įkūnijančio principo – balsavimo vienbalisiškumo (*lot. liberum veto*) Seime ir seimeliuose.

⁸ 1793 m. lapkričio 23 d. įvyko paskutinis Abiejų Tautų Respublikos Seimo posėdis. 1918 m. vasario 16 d. valstybingumą atkūrusios Lietuvos Respublikos Steigiamasis Seimas į pirmąjį posėdį susirinko 1920 m. gegužės 15 d.

ciniai valdymo aktai buvo priimti dargi 1808–1809 m. (kai kurios teisinės parlamentarizmo prielaidos sukurtos dar anksčiau), tačiau parlamentinės sistemos pradžia laikomi 1917 m. Parlamentarizmo tradicijos link išbaigtų parlamentinių sistemų, galima sakyti, sėkmingiau plėtojosi Belgijoje ir Nyderlanduose, kur *de jure* (atitinkamai 1831 m. ir 1848 m. konstitucijos) buvo įtvirtinta vyriausybės pareiga atsiskaityti parlamentui, ir tai buvo išskirtinis formalus parlamentinės sistemos požymis⁹.

Apskritai, parlamentarizmo genezei Europoje XIX a. ir XX a. pradžia svarbūs tuo, kad daugelyje šalių vyko parlamentarizmo tradicijų konvertavimas – iš pradžių į parlamentinės demokratijos institutus (rinkimų teisių plėtra ir institucionalizavimas), galiausiai – į loginiu požiūriu išbaigtas ir funkcionalias parlamentines sistemas. XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje daugelyje Europos šalių parlamentinės demokratijos plėtra pasibaigė organizuotų politinių partijų steigimusi ir partinių sistemų susikūrimu. Politinėms partijoms pavyko pasiekti, kad vykdomoji valdžia būtų formuojama parlamente atstovaujamų politinių jėgų pagrindu ir būtų atskaitinga valdančiajai parlamento daugumai. Partinė demokratija tapo parlamentinių sistemų, užtikrinančių šių sistemų funkcionavimą, savastimi. Deja, Lietuva šiuose parlamentarizmo virsmo procesuose nedalyvavo – jos, kaip valstybingumą įkūnijančio teisinio subjekto, paprasčiausiai nebuvo.

XIX a. parlamentų „aukso amžių“ Europoje nutraukė XX a. pradžioje prasidėjęs „parlamentų nuosmukis“ (angl. *decline of parliaments*). Daugelyje šalių parlamentų dėl prarastų politinių galių vis labiau įsigalėjo vykdomosios valdžios institucijos, įvairios korporatyvinio valdymo formos, suvoktos kaip realios parlamentarizmo alternatyvos. Be to, demokratiniams, taigi ir parlamentiniams režimams vis labiau grasino autoritarinės tendencijos.

Europoje ryškėjant demokratijos ir parlamentarizmo regreso požymiams, Lietuvoje pradėti kurti valstybės atkūrimo scenarijai. 1905 m. Vilniaus Didžiojo Seimo nutarimuose ir 1917 m. rudenį susirinkusios Vilniaus konferencijos sprendimuose galima pastebėti parlamentarizmo tradicijų gyvybingumą bei įtaką valstybės ateities projekcijoms. Antai, tuo metu priimtuose dokumentuose sakoma, kad nepriklausomos Lietuvos politinės sistemos ašimi numatomas Seimas, „išrinktas visuotiniu, lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu, neskiriant lyties, tautybės ir tikėjimo“. Be to, paskelbta, kad „Lietuva galėtų laisvai plėtotis, turi būti sukurta nepriklausoma Lietuvos valstybė, demokratiškais principais sutvarkyta... Steigiamasis Seimas turės nustatyti valstybės pamatus ir santykius su kitomis valstybėmis“¹⁰. Taigi, tuo metu parlamentinės demokratijos principai ir parlamento išskirtinumas suvokiami kaip būsimos nepriklausomos Lietuvos politinės sistemos pagrindas.

1918 m. vasario 16 d. Lietuvą paskelbus nepriklausoma valstybe, kurioje naujoje valdžios sąrangoje buvo realizuotos svarbiausios parlamentarizmo institucinės sandaros idėjos. Nuo 1920 m. gegužės 15 d., t. y. nuo pirmojo Steigiamojo Seimo posėdžio iki 1926 m. gruodžio 17 d. įvykusio valdžios perversmo, Lietuvoje veikė parlamentinė valdymo sistema. 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos krikštatėviai, prioritetą teikę prancūziškojo parlamentarizmo tradicijai, t. y. Prancūzijos III Respublikos Konstitucijos nuostatomis, įtvirtino asamblėjos par-

⁹ Ihalainen P., Ilie C., Palonen K., ten pat.

¹⁰ Apie tai žr.: Truska L. Didysis 1905 m. Vilniaus Seimas // Blažytė-Baužienė D., Tamošaitis M., Truska L. Lietuvos Seimo istorija. XX–XXI a. pradžia. Vilnius, 2009, p. 17–37; Eidintas A., Lopata R. (sud.). Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai. Vilnius, 1991, p. 76.

Lietuvos Respublikos Steigiamojo Seimo prezidiumas. Iš kairės: sekretorius Naftalis Fridmanas, pirmasis sekretorius Ladas (Vladas) Natkevičius, pirmasis vicepirmininkas Jonas Staugaitis, Steigiamojo Seimo Pirmininkas Aleksandras Stulginskis, antrasis vicepirmininkas Justinas Staugaitis. Kaunas, 1920 m. *Fotografas nenurodytas, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, RSS, Fg 1-607/1*

lamentinį valdymo modelį¹¹. Dėl išskirtinės Seimo padėties ir dominavimo kitų valdžios institucijų atžvilgiu žymus konstitucionalistas M. Romeris tokią sistemą pavadino seimokratiiniu parlamentarizmu¹².

„Seimokratijos“ terminu dažnai įvardijama parlamentinės demokratijos funkcionavimo atkarpa tarpukario Lietuvoje (1920–1926). Tuo laikotarpiu Lietuvoje veikė klasikiniai parlamentinės sistemos principai: plačių konstitucinių įgaliojimų ir politinių galių Seimas, parlamente renkamas valstybės vadovas, vyriausybės sudarymas pagal parlamento valdančiosios daugumos išreikštą pasitikėjimo mandatą, vyriausybės atsiskaitomybė parlamentui. Lietuvai per trumpą laikotarpį pavyko sukurti visavertę parlamentinę demokratiją.

Deja, geopolitinės tendencijos Europoje, o ir Lietuvos visuomenėje, parlamentarizmo skleidžiamai kultūrai nebuvo palankios. Demokratinės parlamentinės sistemos Europoje daug kur buvo pakeistos autoritariniais režimais: Italijoje 1922 m., Bulgarijoje 1923 m., Lenkijoje, Portugalijoje 1926 m., Austrijoje, Vokietijoje 1933 m., Estijoje, Latvijoje 1934 m. ir t. t. Šie procesai

¹¹ Sartori G. (2001) Lyginamoji konstitucinė inžinerija. Struktūrų, paskatų ir rezultatų tyrimas. Vilnius, Poligrafija ir informatika, p. 109, 116–118.

¹² Romeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. I dalis. Vilnius, 1990, p. 103.

neaplenkė ir Lietuvos, 1926 m. pabaigoje pakeitus demokratinį režimą ir apribojus Seimo galias, parlamentinės demokratijos institucijų funkcionavimas 1927–1940 m. laikotarpiu buvo stipriai suvaržytas. Tuo laikotarpiu parlamentarizmo tradicijos, galima sakyti, Lietuvoje buvo nutrauktos, o veikusi parlamentinė sistema virto pseudoparlamentarizmu¹³.

1940 m. birželio 15 d. Lietuvą okupavo, o netrukus ir aneksavo Sovietų Sąjunga, prievarta inkorporuodama į savo sudėtį. Nepriklausomos valstybės suverenios galios ir parlamentarizmo tradicija buvo nutrauktos pusšimčiui metų. Teisiniu požiūriu okupacijos laikotarpiu veikusios vadinamosios Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos nelaikytinos parlamentais, kadangi negalėjo išreikšti tautos suverenių galių. Jos buvo tik okupacinės valdžios sudarytos vietinės administracinės įstaigos, klusniai įgyvendinusios okupacinės valdžios sprendimus¹⁴. Politikos mokslai, tokius atvejus tiriantys ne teisėtumo, bet institucijų evoliucijos ir jų kokybinio turinio, t. y. institucionalizacijos požiūriu, tokias nelegitimias pagrindais veikiančias administracines struktūras paprastai įvardija kaip kvazi- arba pseudo- parlamentai, o viso okupacinio laikotarpio sistemą – fiktyviu ar pseudo-parlamentarizmu¹⁵. Tai nėra tik veikiančios institucijos teisinio įvertinimo, tai jos evoliucijos ir kokybinio turinio reikšmės klausimai. Kai kurie autoriai pripažįsta, kad to meto pseudoparlamentinė kultūra buvo bene vienintelė terpė, kurioje galėjo lavintis būsimoji demokratiškai išrinkti parlamentariai¹⁶.

Nelegitimios valdžios struktūros negali įkūnyti ir išreikšti suverenių tautos galių, todėl visi jų sprendimai yra niekiniai. Taip dar pirmaisiais antrosios sovietinės okupacijos metais 1949 m. vasario 16 d. priimta Deklaracija paskelbė partizaniniam pasipriešinimo judėjimui atstovaujantis Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdis, tokiu būdu išreikšdamas tikrąją tautos valią. Tuo pačiu Deklaracijoje buvo išreikštos nuostatos dėl atkurtos nepriklausomos Lietuvos valdžios organizavimo principų, suvokiant valstybę kaip demokratinę parlamentinę Respubliką¹⁷. Šis istorinis įvykis unikalus tuo, kad netgi okupacinei valdžiai aktyviai įgyvendinant tautos ir valstybės suverenių galių naikinimo planus (valstybės okupacija ir aneksija, tautos trėmimai ir genocidas), tauta neprarado tikėjimo parlamentinės demokratijos vertybėmis.

Apibendrinant parlamentarizmo genezės štrichus Europoje ir Lietuvoje, galima pažymėti, kad, lyginant su Vakarų Europa, ankstyvuoju laikotarpiu parlamentarizmo skverbimasis į Lietuvą vėlavo. Parlamentarizmo raidai didelį, netgi lemiamą, poveikį darė tarptautiniai geopolitiniai veiksniai (Lietuvos ir Lenkijos sąjunga 1569–1795 m., 1940–1990 m. sovietinės okupacijos laikotarpis). Šių veiksnių reikšmė neretai didesnė, negu veiksnių, nulėmusių natūralią ir nuoseklią parlamentarizmo raidą. Visą XIX a., skirtingai nei daugumoje Europos šalių, kuriose vyko itin

¹³ Račkauskas K. Lietuvos konstitucinės teisės klausimais. New York, 1967, p. 41; Lopata R. Autoritarinis režimas tarpukario Lietuvoje: aplinkybės, legitimumas, koncepcija. Vilnius, Lietuvos istorijos institutas, 1998.

¹⁴ Sinkevičius V. Parlamento teisės studijos. Vilnius, Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 135–137; Sinkevičius V. Lietuvos parlamento teisė. Vilnius, Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 25–28.

¹⁵ Apie tai žr.: Mezey M. Comparative Legislatures. 1979, Durham: Duke University Press, p. 254; Agh A. Bumpy Road to Europeization: Policy Effectiveness and Agenda Concentration in the Hungarian Legislation // Agh A. The Emergence of East Central European Parliaments: The First Steps. 1994, Budapest: Hungarian Centre for Democracy Studies, p. 72; Olson D. Democratic Legislative Institutions. A Comparative View. New York: Armonk, p. 119; Ihalainen P., Ilie C., Palonen K. Parliament and Parliamentarism, ten pat, p. 3, 141.

¹⁶ Ihalainen P., Ilie C., Palonen K. Parliament and Parliamentarism, ten pat, p. 206–207.

¹⁷ Lietuvos Respublikos Seimas 1999 m. sausio 12 d. įstatymu „Dėl Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracijos“ Deklaraciją paskelbė valstybės teisės aktu. Apie Deklaracijos reikšmę žr.: Sinkevičius V. Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracija Lietuvos teisės sistemoje // *Regnum est*. 1990 m. Kovo 11-osios Nepriklausomybės Aktui – 20. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 55–73; Sinkevičius V. Parlamento teisės studijos. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 137–155.

Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos

D e k l a r a c i j a

Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Taryba, atstovaudama visas Lietuvos teritorijoje esančias vieningos vadovybės vadovaujamas karines visuomenines gruputes, būtent:

- a/ Pietų Lietuvos Sritį, savo sudėtyje turinčią Dainavos ir Tauro apygardas,
- b/ Rytų Lietuvos Sritį, savo sudėtyje turinčią Algimanto, Didžiosios Kovos, Vycio ir Vytauto apygardas,
- c/ Vakarų Lietuvos Sritį, savo sudėtyje turinčią Kęstučio, Prisiūkimo ir Žemaičių apygardas,

tai yra, reikšdama lietuvių tautos valią, pakartodama Vyriausiojo Lietuvos Atstatymo Komiteto 1945.VI.10. Deklaracijoje, BDPS 1947.V.28. nutarimuose ir BDPS Deklaracijoje Nr.2 paskelbtus pagrindinius principus bei juos papildydama nutarimais, priimtais 1949.II.10. BDPS Prezidiumo ir BDPS Karo Tarybos jungtiniame posėdyje, s k e l b i a :

1. LLKS Taryba, remdamasi BDPS Prezidiumo ir BDPS Karo Tarybos jungtiniu posėdžio 1949.II.10. nutarimais, okupacijos metu yra sukūrusios tautos politinius organus, vadovaujančius politinei ir karinei tautos išsilaikymo kovai.
2. LLKS Tarybos ir jos Prezidiumo būstinė yra Lietuvoje.
3. Valstybinė Lietuvos santvarka - demokratinė respublika.
4. Suvereninė Lietuvos valdžia priklauso tautai.
5. Lietuvos valdymas vykdomas per laisvus, demokratinius, visuotinius, lygius, slaptais rinkimais išrinktą Seimą ir sudarytą Vyriausybę.
6. Nuo okupacijos pabaigos ligi susirenkant demokratiniam Lietuvos Seimui, įstatymų leidžiamąją galią turi laikinoji Tautos Taryba.
7. Laikinąją Tautos Tarybą sudaro visų vieningoje vadovybėje Lietuvoje ir užsienyje kovojančių sričių, apygardų, rinktinių, suktųjų mokyklų, kultūrinių, religinių organizacijų bei sąjūdžių ir tautoje atramą turinčių politinių partijų atstovai, prisilaikant proporcingo atstovavimo principo.
8. Atstatius Lietuvos Nepriklausomybę, ligi susirenkant Seimui, Lietuvos Respublikos Prezidento pareigas eina LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininkas.
9. Laikinoji Lietuvos Vyriausybė sudaroma LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininko pavedimu. Vyriausybė atsakinga prieš laikinąją Tautos Tarybą.
10. Lietuvių veiklai užsienyje ir Lietuvos atstatymo darbui koordinuoti LLKS Tarybos Prezidiumas turi LLKS Užsienio Delegatūrą, kuri, bendradarbiaudama su Vakarų valstybėse akredituotais Lietuvos atstovais, sudarinėja komisijas bei delegacijas ginti ir atstovauti Lietuvos reikalus Suvienytų Nagių organizacijose, įvairiose konferencijose ir kitose tarptautinėse institucijose.
11. LLKS Užsienio Delegatūros nariai iš savo tarpo išsirinka LLKS Užsienio Delegatūros Pirmininką, kuris skaitomas LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininku pavaduotoju.
12. LLKS Užsienio Delegatūros nariai laikomi lygiateisiais LLKS Tarybos nariais.
13. Šiai Deklaracijai vykdyti nuostatus leidžia LLKS Taryba.
14. Lietuvos valstybės atstatymas, ligi Seimo bus priimta ir

ir demokratijos siekimus atitinkanti skelbimas pagal šioje Deklaracijoje paskelbtos Lietuvos Konstitucijos dvasią.

Valstybė garantuoja lygias teises visoms nepasikaltusioms lietuvių tautos ir

taip diktatūrinė ir iš esmės priešinga jos siekimui ir kertiniam Konstitucijos laisvumui, - nelaikoma teisine partija. Ši arba vokiškosios okupacijos metu vienu su priešu, savo veiksmais ar įtartinimo kovai, susitępę išdevystėmis ar iš Lietuvos Tėvynę.

Ši religijos įtaka ugdoma tautos moralę sunkiausiu laisvės kovų laikotar-

vien atakirų piliečių ar organizacijų valstybės uždavinių. Ypatiną glėžinimo kovose nukentėjusiems asme-

racionalus išsprendimas ir krašto ūkiui su žemės ūkiu, miestų ir pramonės reikalingo nepriklausomo gyvenimo pradžioje. Šioje vienybėje su kovojančia tauta, lietuvių, gyvenančių tėvynėje ir iškiniui skirtus ir įstijungti sk-

idama prie kitų tautų pastangų sukurti klavę pagrįstą pastovią taiką, besiremianu tikrosios demokratijos principų, išsiskiriančių moralės supratimo ir paskelbtose Laisvėje, 12-je Prezidento Prusijos Deklaracijoje ir kitose teisingumu ir šio visą demokratinį pasaulį pagalbos

Vytautas

LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininkas

Fajūlas
Larokis

LLKS Tarybos
nariai:

Uspalė
Donauy
Ladgaila

Pietų Lietuvos partizanų vadai, vykstantys į visos Lietuvos partizanų vadų suvažiavimą. Pirmoje eilėje iš kairės: Adolfas Kvedys-Girėnas, Jonas Petrauskas-Šarūnas. Antroje eilėje iš kairės: neatpažintas partizanas, Alfonsas Kvedys-Jaunutis, Aleksandras Grybinas-Faustas, Adolfas Ramanauskas-Vanagas, Urbonas Dailidė-Tauras. 1949 m. vasario 4 d. *Fotografas nenurodytas, LGGRTC Okupacijų ir laisvės kovų muziejus, L-DAP47*

dinamiški politinių sistemų parlamentarizacijos procesai, Lietuvoje negalėjo kurtis ir funkcionuoti jokios parlamentinės demokratijos institucijos. 1918–1940 m. tarpukario nepriklausomoje Lietuvoje klasikinio parlamentarizmo laikotarpis buvo itin trumpas (1920–1926), be to, geopolitinės aplinkybės parlamentarizmo tradicijų bei parlamentinės demokratijos institucijų plėtrai buvo nepalankios. Sovietinės okupacijos laikotarpiu (1940–1990) Lietuvos suverenios galios buvo suvaržytos, taigi, ir parlamentarizmo nuoseklios raidos gijos buvo nutrauktos, o tradicijos nebegalėjo būti puoselėjamos.

1990 m. kovo 11 d. paskelbus Aktą „Dėl Lietuvos Nepriklausomos valstybės atstatymo“, deputatai ir svečiai skanduoja: „Lietuva jau laisva“, „Latvija bus laisva“, „Estija bus laisva“. Fotografas A. Petrulevičius

2. PARLAMENTAS IR MODERNIOS ATSTOVAUJAMOSIOS DEMOKRATIJOS BRUOŽAI

1990 m. pradžioje, po 50 metų okupacinio režimo prievarta primestos nedemokratinės sistemos, Lietuvoje įvyko pirmieji laisvi ir demokratiniai parlamento rinkimai. Demokratizacijos procesų veikiami bei Nepriklausomybės idėją kėlusio Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio spaudžiama paskutinioji sovietinė Aukščiausioji Taryba savo veiklos pabaigoje (1985–1990 m. kadencija) jau buvo įgavusi parlamentarizmui būdingų bruožų¹⁸. Jos darbe dalyvavę deputatai, taip pat Sąjūdžio atstovai kaupė politinės veiklos patirtį, reikalingą jau naujomis – realios parlamentinės demokratijos – sąlygomis¹⁹.

¹⁸ Truska L. Paskutinioji (1985–1990) Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba: evoliucija iš valdžios fikcijos į parlamentą // Istorija. Mokslo darbai. 2009, T. 75: http://archyvas.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=208&Itemid=208

¹⁹ Iš viso 1990–2020 m. laikotarpiu buvo išrinkti 8 kadencijų parlamentai: 1990–1992 m., 1992–1996 m., 1996–2000 m., 2000–2004 m., 2004–2008 m., 2008–2012 m., 2012–2016 m., 2016–2020 m.

← TSRS piliečių komiteto suorganizuotas mitingas prie Aukščiausiosios Tarybos pastato Michailo Gorbaciovo kreipimuisi į Lietuvos Respublikos AT ir Lietuvos piliečius paremti. Vilnius, 1990 m. balandžio 4 d. Fotografas A. Sabaliauskas, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, 0-103899

Išrinkta Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba-Atkuriamasis Seimas (toliau – AT-AS) 1990 m. kovo 11 d. paskelbė Aktą „Dėl nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymo“²⁰. Parlamentas iškart tapo svarbiausia šalies politinio gyvenimo arena, kurioje sprendžiami „trigubi“ pereinamojo laikotarpio uždaviniai – atkuriamas valstybingumas, vykdoma demokratizacija, kuriama nauja ūkio sankloda. Visavertės demokratijos sąlygomis prasidėjo politinės sistemos parlamentarizacijos, parlamentinės demokratijos institucijų kūrimo procesai. Kartu pats parlamentas turėjo „susikurti“, jis privalėjo įgyti naujų kokybinių savybių, kad taptų tautos valią išreiškiančia ir į laikmečio iššūkius reaguoti gebančia institucija.

Parlamento institucionalizacija vyko sudėtingomis aplinkybėmis, kadangi beveik nebuvo ši procesą pozityviai skatinančių aplinkybių. Parlamentas kūrėsi vadinamojo institucinio deficito aplinkoje: trūko demokratinių parlamentinio gyvenimo taisyklių, nebuvo funkcionalių politinių partijų, partinė sistema tik pradėjo struktūruotis, o santykiai su vykdomosios valdžios institucijomis buvo neapibrėžti. Parlamentui taip pat trūko atitinkamos institucinės aplinkos ir iš tiesų kurį laiką jis buvo tarsi parlamentas be parlamentarizmo, o jo institucinės raidos procesas, anot D. Judge ir A. Agh, buvo tarsi skrydis akiai (angl. *flying blind*)²¹. Tačiau su tokio pobūdžio institucinio deficito problemomis parlamentai savo laiku susidurdavo ne vienoje Europos šalyje, ir ne tik pokomunistinėje²².

Šiuolaikinis parlamentarizmas ir politinės partijos tarpusavyje susiję neatsiejamais organiniais ryšiais. Moderni parlamentinė demokratija paprasčiausiai nefunkcionuotų, jeigu nebūtų partinės demokratijos. Rinkimų sistema didele dalimi nulemia ir partinės sistemos, ir parlamento institucionalizacijos kryptis. 1990 m. rinkimai į AT-AS vyko pagal mažoritarinę dviejų turų absoliučios daugumos sistemą. Nuo 1992 m. Seimas renkamas taikant mišrią paralelinę rinkimų sistemą, pagal kurią 71 Seimo narys renkamas vienmandatėse apygardose dviem turais (2000 m. Seimo rinkimuose taikyta vieno turo santykinės daugumos sistema), o 70 parlamento narių renkami pagal partijų sąrašus daugiamandatėje rinkimų apygardoje. Daugiamandatėje rinkimų apygardoje partijų iškovoti mandatai skirstomi remiantis kvotų ir liekanų sistema, nuo 1996 m. taikant 5 proc. (partijoms) ar 7 proc. (koalicijoms) išrinkimo slenkstį (1992 m. rinkimuose – 4 proc.).

1990 m. rinkimai į AT-AS vyko menkos politinės konkurencijos sąlygomis, nors ir veikė keletas atkurtų bei naujai susikūrusių politinių partijų, iš esmės, rinkimuose varžėsi tik dvi politinės jėgos – Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis (LPS) ir nuo Sovietų Sąjungos komunistų 1989 m. pabaigoje atsiskyrusi Lietuvos komunistų partija (LKP). Nors į AT-AS pateko kelių politinių jėgų (politinių partijų atstovai)²³, parlamentinė demokratija nebuvo partijų demokratija, kadangi parlamento frakcijų santykiai su partinėmis organizacijomis buvo silpni, nemažai parlamentarų (nuo maždaug 50 proc. kadencijos pirmojoje pusėje iki maždaug 30 proc. jos pabaigoje) savęs nesiejo su parlamentinių frakcijų veikla. Tačiau parlamentas iškart tapo pagrindinė politinių jėgų diferenciacijos ir konkurencijos vieta. Jame per trumpą laiką, iki 1990 m. pabaigos, susikūrė

²⁰ Išrinkta Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba Aukščiausiąja Taryba-Atkuriamuoju Seimu pavadinta vėliau, 1996 m. lapkričio 22 d. Seimui priėmus deklaraciją „Dėl Lietuvos Respublikos Seimų“.

²¹ Judge D. (1994). East Central European Parliaments: The First Steps // Agh A. (ed.). The Emergence of East Central European Parliaments: The First Steps. Budapest: Hungarian Centre of Democracy Studies, p. 22–34.

²² Ihalainen P., Ilie C., Palonen K, ten pat, p. 108.

²³ 1990 m. vasario 24 d. – kovo 4, 7, 8, 10 d. vykusiuose rinkimuose LPS iškelti ir remti kandidatai laimėjo 102 mandatus; iš viso išrinkta 70 nepartinių kandidatų, 40 LKP narių, 9 LSDP atstovai, 5 SSKP, 4 LŽP, 3 LDP ir 2 LKDP nariai.

Pirmoji Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos sesija. Prezidiume iš kairės: Kazimieras Motieka, Aloyzas Sakalas, Vytautas Landsbergis, Česlovas Juršėnas. Vilnius, 1990 m. kovo mėn. Fotografas A. Sabaliauskas, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, 0-103761

keletas parlamentinių frakcijų, struktūravosi valdančiosios parlamento daugumos ir opozicijos santykiai²⁴.

Kalbant apie besiformuojančios partinės sistemos poveikį parlamentinės demokratijos plėtrai, galima pastebėti, kad 1988–1992 m. laikotarpiu valdančiųjų ir joms oponuojančių politinių jėgų (LKP *vs* LPS; LS *vs* LDDP) santykiai vystėsi „pulsuojančio konsensuso“ pagrindu. Politinių jėgų (partijų) santykiai kaskart paaštrėdavo prieš parlamento rinkimus (kaip antai, 1990 m. vasario mėn. ir 1992 m. spalio mėn.), tačiau suartėjimas ir konsolidacija vyko vidaus ar išorės iššūkių akivaizdoje (pavyzdžiui, SSRS atviros karinės agresijos metu 1991 m. pradžioje).

1990 m. pradžioje įvykę demokratiniai, konkurenciniai rinkimai, valstybės valdymo iššūkiai bei parlamentinės veiklos galimybės suaktyvino politinį gyvenimą. AT-AS susikūrusios proto-partinės frakcijos skatino ne tik alternatyvių idėjų sklaidą parlamente, bet ir politinių organizacijų kūrimąsi už jo ribų. Vis tik, nors dar iki AT-AS rinkimų Lietuvoje susikūrė ir veikė kelios politinės partijos, iš esmės galima sutikti su teiginiu, kad daugiapartinės sistemos raidos pradžioje parlamentas tapo išskirtinė politinių partijų parlamentarizacijos „iš viršaus“ vieta²⁵.

²⁴ 1990–1992 m. AT-AS frakcijos: Sąjūdžio centro (1990-06-21), Kairiųjų (1990-09-25, nuo 1992-02-12 – LDDP), Lenkų (1990-10-23), Jungtinė Sąjūdžio (1990-12-19), Tautininkų (1991-01-09), Septintoji (1991-04-23, nuo 1991-12-10 – Nuosaikiųjų), Liberalų (1991-05-08), Tautos pažangos (1992-01-14), Sąjūdžio santaros (1992-01-30).

²⁵ Dar iki AT-AS išrinkimo Lietuvoje aktyviai veikė keletas politinių partijų ir organizacijų: LKP, LDP, LKDP, LTS, LŽP, LPS, LLL ir kt.

AT-AS iki pat savo veiklos pabaigos išliko svarbiausias politinių interesų diferenciacijos ir naujų politinių partijų kūrimosi židinys. Visuomenės ir politinių jėgų vertybiniai skirtumai ilgainiui nulėmė parlamento koalicinės daugumos bei „skėtinės“ Sąjūdžio organizacijos irimą. 1991 m. pabaigoje – 1992 m. pradžioje valdančioji Sąjūdžio koalicija, galima sakyti, jau nebeturėjo parlamento daugumos. Vertindama susidariusią padėtį, 1992 m. balandžio 22 d. Sąjūdžio Seimo Taryba priėmė pareiškimą „Dėl Aukščiausiosios Tarybos krizės“, kuriuo pasisakė prieš oponuojančios „naujosios daugumos“ (Sąjūdžio centro, LDDP, Lenkų, Liberalų, Tautos pažangos frakcijų) siekius pakeisti jėgų balansą parlamente bei pirmalaikius rinkimus į būsimąjį Seimą.

Opozicijos formavimąsi valdančiajai Sąjūdžio koalicijai ypač paspartino Sąjūdžio iniciuoti veiksmai dėl prezidento institucijos atkūrimo 1992 m. pavasarį. Parlamento „naujoji dauguma“ sutelkė visuomenės nepritarimą surengto referendumo teiginiui „Dėl Prezidento institucijos atkūrimo“ (iš esmės dėl to, kad nebuvo priimta nauja nuolatinė Konstitucija). Nauja politinė sankloda parlamente po valdančiajai Sąjūdžio koalicijai nesėkmingai pasibaigusio referendumo, be kita ko, buvo įvardyta kaip „šliaužiantis perversmas“. AT-AS susiformavusi „naujoji dauguma“ išliko pagrindinis Sąjūdžio valdančiosios koalicijos oponentas iki pat parlamento kadencijos pabaigos, t. y. iki pirmalaikių naujojo Seimo rinkimų. Parlamento frakcijų susitarimas dėl Konstitucijos projekto užbaigimo, pirmalaikių rinkimų datos bei sistemos šiek tiek švelnino parlamentinių politinių jėgų santykius bei sumažino politinę įtampą. Kita vertus, politinių jėgų konkurencija, kas be ko, neretai peraugdavusi į atvirą konfrontaciją, paskutiniaisiais AT-AS kadencijos metais kaip niekada anksčiau struktūravo pozicijos ir opozicijos santykius.

1992 m. rudenį įvykę Seimo rinkimai reiškė naują partinės sistemos raidos etapą – daugia-partiškumo konsolidacijos pradžią. Politinės partijos ne tik tapo pagrindiniais rinkimų proceso veikėjais, bet ir vaidino pagrindinį vaidmenį nulemiant Seimo sudėties politinę kompoziciją. AT-AS prasidėjusi ir į kadencijos pabaigą ypač paastrėjusi politinių jėgų konkurencija reiškė aukštus partinės sistemos poliarizacijos rodiklius. Pažymėtina, kad, esant poliarizuotam pliaralizmui, parlamente, tikėtina, susiformuos dvinarė opozicija²⁶. Taip ir atsitiko 1992–1996 m. kadencijos Seime: opozicija valdančiajai LDDP pasiskelbė ne tik dešinioji Sąjūdžio koalicija, bet ir kairioji LSDP. Tokia situacija skatino bipolinę politinių jėgų konkurenciją parlamente, o tai sunkino politinių jėgų sutarimo ir bendradarbiavimo galimybes 1992 m. ir 1996 m. išrinktuose parlamentuose.

Maždaug nuo 1996 m. gerokai padaugėjo veikiančių ir rinkimuose dalyvaujančių politinių partijų. Be to, padaugėjo į Seimą išrenkamų ir valdymo ar oponavimo potencialą turinčių partijų. Kitaip tariant, išaugęs efektyvių elektoralinių ir parlamentinių partijų skaičius buvo išaugusios partinės sistemos fragmentacijos ženklas (žr. 1 lentelę)²⁷.

²⁶ Sartori G. (1976). *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 134–145.

²⁷ Efektyvių politinių partijų skaičius apskaičiuojamas pagal formulę: $N = \frac{1}{\sum p_i^2}$, šioje formulėje:

N – efektyvių partijų skaičius, p_i – I partijos surinktų balsų / vietų parlamente dalis. Apie tai žr.: Taagepera R., Shugart M. *Seats and Votes*. New Haven, London: Yale University Press, 1989, p. 79.

1 lentelė. Politinių partijų dalyvavimas parlamento rinkimuose. Efektyvių elektoralinių ir parlamentinių partijų skaičius (indeksas), 1990–2016 m.

Parlamento kadencija (pradžia)	Įregistruotų politinių partijų skaičius	Rinkimuose dalyvavusių partijų skaičius	Į parlamentą išrinktų partijų skaičius	Efektyvių elektoralinių partijų skaičius	Efektyvių parlamentinių partijų skaičius
1990 m.	7	7	6	1,98	1,98
1992 m.	11	7 (17)	6	3,83	2,86
1996 m.	33	28 (24)	14	7,15	3,41
2000 m.	39	27 (15)	19	5,59	3,43
2004 m.	36	20 (15)	11	5,78	6,15
2008 m.	38	20 (16)	11	8,9	5,76
2012 m.	45	31 (18)	10	7,59	5,3
2016 m.	38	22 (16)	11	6,79	4,41

Paiškinimai: 1) 1990 m. atveju įskaitomos susikūrusios (ne įregistruotos) politinės partijos; taip pat įskaitomos trys parlamento sudėčiai „reikšmingos“ visuomeninės politinės organizacijos – LPS, Lietuvos žalieji ir Lietuvos lenkų sąjunga; 2) 1992 m. atveju įskaitomos tik įregistruotos politinės partijos; 3) skliausteliuose nurodomas politinių partijų (koalicijų) įregistruotų sąrašų skaičius daugiamandatėje rinkimų apygardoje.

Pastaba: autorius dėkingas prof. Algiiui Krupavičiui už pateiktus skaičiavimus.

Nuo pat daugiapartiškumo pradžios Lietuvos partinė sistema išgyveno dinamišką partinės sistemos raidos laikotarpį. 1988–1992 m. šalyje, galima sakyti, *de facto* veikė dvipartinė sistema. Po 1992 m. Seimo rinkimų išryškėjo daugiapartinės sistemos su vyraujančia partija bruožai. Ši tendencija iš dalies pasitvirtino 1996 m. parlamento rinkimuose, kurių rezultatai iš esmės leido kalbėti apie „užšalusią“ partinę sistemą ir joje susiformavusį partijų „didįjį penketą“ (TS-LK, LDDP, LKDP, LSDP, LCS).

Situacija iš esmės pasikeitė prieš 2000 m. Seimo rinkimus. Partinėje sistemoje stebimi, pagal Giovanį Sartorį, atomizacijos požymiai – veikiančios partijos skaidėsi ir jų pagrindu buvo kuriamos naujos. Rinkėjų valia parlamento rinkimuose buvo išformuotas „didysis penketas“, partinėje sistemoje iškilus naujoms partijoms, ji iš bipolės virto daugiapolės konkurencijos sistema. Apskritai, 1998–2002 m. partinė sistema išgyveno sudėtingą laikotarpį – dėl išaugusių partijų skaičiaus, partinių organizacijų dezintegracijos bei naujų partijų iškilimo sistema buvo nestabili. 2004 m. Seimo rinkimų rezultatai šias tendencijas patvirtino: kaip niekada išaugo rinkėjų elgsenos (balsavimo) kitimas (kai kuriais skaičiavimais šis indeksas peržengė 56 proc. ribą; Vakarų demokratijose įprasta, kad šis rodiklis svyruoja nuo 10 iki 15 proc.), bene dvigubai padidėjo efektyvių parlamentinių partijų skaičius. Negana to, rinkimuose vos ne trečdalį rinkėjų balsų surinko rinkimų debiutantė – Darbo partija (DP). Partinės sistemos raida pakrypo link kraštutinio pliuralizmo – tokiomis sąlygomis, esant dideliame efektyvių partijų skaičiui, itin sudėtinga užtikrinti politinį stabilumą ir parlamento, ir vyriausybės lygmeniu.

Išaugusi partinės sistemos fragmentacija parlamentiniu lygmeniu reiškė naujas politinių jėgų paskatas siekti konsensuso, taigi, ir naujas partijų koalicinio bendradarbiavimo perspektyvas. Todėl 2000 m. galima laikyti simboline riba, nuo kurios politinės jėgos atsigręžė į esmines parlamentarizmo vertybes – politinių kompromisų siekimą, partinių interesų ir programinių

skirtumų derinimą, pagarbą politinės mažumos teisėms ir t. t. Kartu tai formavo naują politinių sprendimų priėmimo parlamente stilių, būdingą parlamentinės demokratijos kultūrai.

2008 m. Seimo rinkimų rezultatai žymėjo naują tendenciją – partinė sistema, nors ir nežymiai, stabilizavosi (žr. 2 lentelę). Sumažėjo rinkėjų balsavimo kintamumas, išaugęs reikšmingų elektoralinių partijų skaičius netapo problema parlamento lygmeniu. Tai pasitvirtino ir po 2012 m., ir po 2016 m. Seimo rinkimų. Pažymėtina, kad 2000–2016 m. laikotarpiu partinėje sistemoje iškildavusias partijas naujokes (NS/SL, DP, TPP) kaskart „atsverdavo“ sistemos senbuvės – TS-LK ir LSDP. Tai partinę sistemą veikė stabilizuojančiai, skatino nuosaikų pliuralizmo bei tolygaus daugiapartiškumo tendencijas. Parlamento veiklą, taip pat Seimo ir Vyriausybės santykius tai irgi veikė stabilizuojančiai, parlamento valdančiąjai daugumai kur kas paprasčiau buvo užtikrinti paramą Vyriausybės vykdomai politikai.

2 lentelė. Svarbiausi partinės sistemos raidos bruožai ir tipas

Parlamento rinkimų data	Rinkimus laimėjusios partijos	Daugiamandantėje apygardoje partijų lyderių gauta balsų (proc.)	Mandatų skirstyme dalyvavusių partijų skaičius	Parlamento frakcijų skaičius kadencijos pr. / pab.	Partinėje sistemoje vyraujančios partijos	Pagrindinės opozicinės partijos	Partinės sistemos apibūdinimas (tipas) ²⁸
1990 m.	LPS LKP	– –	–	–	LPS, LKP, LKDP, LSDP	LKP	dviartinė sistema
1992 m.	LDDP LS k. LKDP koalicija	42,6 20,5 12,2	4	8/8	LDDP, TS-LK, LKDP, LSDP, LCS	TS-LK, LKDP	poliarizuoto pliuralizmo; daugiartinė su vyraujančia partija
1996 m.	TS/LK LKDP LDDP	29,8 9,9 9,5	5	9/10	TS-LK, LKDP, LDDP, LSDP, LCS	LDDP, LSDP	
2000 m.	LSDP koalicija NS/SL LLS	31,1 19,6 17,3	4	6/6	LSDP, NS/SL, LLS, TS-LK, LCS	TS-LK, LCS, LLS	atomizacijos požymiai; kraštutinio pliuralizmo
2004 m.	DP LSDP LLS	28,4 20,6 14,7	6	7/9	DP, LSDP, LLS, TS-LK, LiCS, VNDPS	TS-LK, LLS	
2008 m.	TS-LKD TPP PTT LSDP	19,7 15,1 12,7 11,7	7	7/7	TS-LKD, TPP, PTT, LSDP, LRLS, LiCS	LSDP	
2012 m.	DP LSDP TS-LKD	19,8 18,4 15,1	7	7/6	DP, LSDP, TS-LKD, PTT, LRLS	TS-LKD, LRLS	nuosaikų pliuralizmo; tolygi daugiartinė
2016 m.	TS-LKD LVŽS LSDP	21,7 21,5 14,4	6	6/?	TS-LKD, LVŽS, LSDP, LRLS, TtT	TS-LKD, LRLS, LSDP	

²⁸ Lietuvos partinės sistemos tipologizacija grindžiama G. Sartori, J. Blondel, A. Lijphart matavimo kriterijais.

Steigiamojo Seimo susirinkimo dieną Seimo Pirmininkas Viktoras Pranckietis kartu su buvusiais parlamento vadovais Lietuvos valstybės atkūrimo 100-mečio proga prie Seimo rūmų pasodino ąžuolą. Iš kairės: Vydas Gedvilas, Viktoras Muntianas, Arūnas Valinskas, Loreta Graužinienė, Viktoras Pranckietis, Česlovas Juršėnas, Irena Degutienė, Artūras Paulauskas. 2018 m. gegužės 15 d. *Fotografė O. Posaškova, Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos archyvas*

Lietuvos partinės sistemos raidą atspindi politinių jėgų atstovavimas Seime. Visų kadencijų parlamentuose susiformuodavo nuo 6 iki 9 frakcijų (dažniausiai – 7), neskaitant frakcijoms nepriklausančių Seimo narių – Mišrios Seimo narių grupės. Paprastai frakcijų kadencijos pabaigoje padaugėdavo, daugiausia frakcijų kadencijos pabaigoje buvo 1990–1992 m., 1996–2000 m. ir 2004–2008 m. (atitinkamai 9, 11 ir 9), mažiausiai – 2000–2004 m. ir 2012–2016 m. kadencijų parlamentuose (po 6) (žr. 1 priedas. Politinių partijų atstovavimas parlamente: frakcijų skaičius ir dydis, 1990–2020 m.).

Atstovaujamų politinių doktrinų (ideologijų) aspektu parlamente nuo 2000 m. vyrauja kairiojo centro politinės jėgos, valdančiąsias daugumas subūrusios keturiuose parlamentuose (išskyrus 2008–2012 m. kadenciją). Dar prieš 2000 m. Seimo rinkimus partinėje sistemoje prasidėjusi „įcentrinė“ gravitacija, viena vertus, reiškė kai kada iki kategoriškumo išgrynintų politinių idėjų pabaigą, kita vertus, tai neretai tapo rimtomis parlamente atstovaujamų politinių partijų ideologinės (programinės) savasties problemomis. Sisteminiu lygmeniu tai reiškė parlamentinių frakcijų skilimą, personaliniu lygmeniu – Seimo narių nepritapimą parlamentinių frakcijų veikloje ir išaugusią migraciją tarp frakcijų 2000–2004 m. ir 2008–2012 m. kadencijų parlamente. Tai lėmė atitinkamas valdančiosios daugumos stabilumo, vyriausybės programos įgyvendinimo problemas.

Lygiagrečiai permainoms partinėje sistemoje vyko parlamento personalinės sudėties pokyčiai. Lietuvoje teisės aktais Seimo nario statusas ir veikla reglamentuojami kaip profesionali politinė

veikla. Tačiau vien teisinio reguliavimo nepakanka, profesionaliai veiklai reikia tam tikrų prielaidų, o svarbiausios iš jų – Seimo narių perrenkamumas bei profesinio išsilavinimo ir patirties rodikliai. Seimo narių perrenkamumas, visų pirma, dėl aukšto rinkėjų elgsenos kaitumo (balsavimo lakumo), nepasiekia Vakarų demokratijoms būdingų rodiklių²⁹. Antai, 1992 m. ir 2000 m. rinkimuose šie rodikliai buvo tiesiog kritiški, naujai kadencijai perrinkta atitinkamai tik 44 proc. ir 39 proc. Seimo nariais taip pat išrinkta daugiausia parlamentinio darbo patirties neturinčių naujokų (žr. 3 lentelę). Tai, visų pirma, komplikavo Seimo institucinį tęstinumą, kai profesionalių politikų stygius apsunkina parlamento darbotvarkės klausimų priėmimą bei jų įgyvendinimą.

3 lentelė. Parlamento narių (PN) siekis būti perrinktais ir perrenkamumas, 1990–2016 m.

Parlamento kadencijos pradžia	Perrinkimo siekusių PN skaičius, proc.	Perrinktų PN skaičius, proc.	Pirmą kartą išrinktų PN skaičius, proc.
1992 m.	86 (61)	41 (29)	100 (71)
1996 m.	88 (62)	53 (37)	81 (57)
2000 m.	110 (78)	39 (28)	96 (68)
2004 m.	123 (87)	58 (41)	78 (55)
2008 m.	126 (89)	73 (52)	57 (40)
2012 m.	127 (90)	76 (54)	48 (34)
2016 m.	131 (92)	59 (42)	78 (55)

Paaikškinimai: 1) skaičiuojant procentinę dalį faktinis skaičius dalijamas iš nominalaus (t. y. iš 141 Seimo nario); 2) skaičiuojami tik perrinkti ir pirmą kartą išrinkti Seimo nariai, Seimo nariai, išrinkti ne pirmą kartą (iš naujai išrinktų / neperrinktų), neskaičiuojami.

Sovietinės aukščiausiosios tarybos buvo renkamos pagal nustatytas partiškumo ir kitokias kvotas, todėl dar iki rinkimų būdavo žinoma, kiek išrinktame „parlamente“ bus komunistų, komjaunuolių, darbininkų, valstiečių, kareivių ir t. t. Tokiu būdu buvo užtikrinamas „tarybinės liaudies“ atstovavimas. Aišku, tai su profesionaliu tautos interesų atstovavimu nieko bendra neturėjo. Nuo 1990 m. demokratinio būdu renkamuose parlamente tokios atstovaujamų interesų „proporcijos“, suprantama, neįmanomos.

Išrinktų tautos atstovų profesionaliems įgūdžiams parlamentinėje veikloje formuoti didelės įtakos turi jų išsilavinimas bei profesinė patirtis. Kai kurioms parlamento veiklos sritims, pavyzdžiui, darbui nuolatiniuose komitetuose, tyrimų komisijose, dalykinėse darbo grupėse, minėti išsilavinimo ir patirties rodikliai turi ypač didelę reikšmę. Pažymėtina, kad visų kadencijų parlamente absoliuti dauguma išrinktų parlamento narių turėjo aukštąjį išsilavinimą, nemaža dalis jų buvo baigę aukštojo mokslo studijas bei įgiję mokslų daktaro ar pedagoginį (profesorius, docento) laipsnį. Apskritai, per rinkimus daugiausia išrenkama technologijų mokslų, inžinerinį išsilavinimą turinčių parlamento narių. Deja, kur kas mažiau išrenkama taip parlamento veiklai reikalingų ekonomistų ir teisininkų, nors pastarųjų nuo 2004 m. nuosekliai daugėja. Tarp visų kadencijų parlamentarų nedidelę, bet gana stabilią dalį sudaro medikai, pedagogai, žemės

²⁹ Agreguotas balsavimo kintamumo (lakumo) indeksas apskaičiuojamas pagal formulę: $V = \frac{\sum_{i=1}^n |\Delta p_i|}{2}$, šioje formulėje:

V – balsavimo kintamumo (lakumo) indeksas; n – rinkimuose dalyvaujančių partijų skaičius, Δp_i – partijos i surinktų balsų pokytis tarp rinkimų. Apie tai žr.: Pedersen M. Electoral Volatility in Western Europe, 1948–1977 // Mair P. (ed.). The West European Party Systems. Oxford: Oxford University Press, 1990, p. 197.

ūkio specialistai (pastarųjų 2016–2020 m. kadencijoje padaugėjo dvigubai). Taip pat kaskart į parlamentą išrenkama istorikų, žurnalistų, filologinių, meninių ar filosofijos išsilavinimą turinčių asmenų. Pirmųjų kadencijų parlamentuose buvo nemažai rezistencinės / disidentinės veiklos patirtį turinčių asmenų³⁰. Kita vertus, pirmosiose kadencijose buvo nemažai asmenų, priskirtinų sovietiniam elitui, nomenklatūros atstovų, mokslininkų, baigusių aukštąsias partines mokyklas, taip pat autoritetingų rašytojų, filosofų ir t. t.³¹ Per kelias paskutiniąsias kadencijas, galima sakyti, nuosekliai daugėjo parlamento narių, baigusių politikos mokslus, viešąjį administravimą bei vadybą. Apibendrinant pažymėtina, kad visų kadencijų parlamentų sudėtis atspindėjo laikmečio iššūkius, visuomenės sanklodos pokyčius ir pan.

Ne mažiau, nei įgytas išsilavinimas, yra svarbi kaskart perrenkamų tautos atstovų parlamentinės veiklos patirtis. 1990 m. išrinktoje AT-AS, suprantama, politinės, juo labiau parlamentinės, veiklos patirties turėjo tik vienas kitas žmogus. Tokios veiklos patirties turėjo iš sovietinės Aukščiausiosios Tarybos į AT-AS perrinkti asmenys (11 asmenų), buvę TSRS liaudies deputatai (18 asmenų), taip pat tokios veiklos patirties jau buvo įgiję asmenys, aktyviai dalyvavę Sąjūdžio, ypač Sąjūdžio Seimo bei Seimo tarybos veikloje (apie 50 asmenų). Taigi, į AT-AS išrinkti parlamentariai, kaip kažkas taikliai pastebėjo, nebuvo visiškai „naujas vynas senuose buteliuose“. Apskritai, dėl rinkimų sistemos ypatumų bei, kaip minėta pirmiau, rinkėjų balsavimo kintamumo, Lietuvos parlamentui būdinga didelė sudėties kaita ir išrinktiems parlamentarams nelengva sukaupti didesnę parlamentinės veiklos patirtį. Skirtingų kadencijų parlamentuose galima suskaičiuoti vos keletą narių, kurie kaskart, kadencija iš kadencijos, buvo perrenkami³². Ne vieną parlamento kadenciją sudarė pirmą kartą išrinkti Seimo nariai, tik 2004 m., galima sakyti, šios proporcijos išsilygino. Po 2016 m. rinkimų atsinaujino ankstesnės parlamento sudėties įvairovės tendencijos, kai būdavo išrenkama daug parlamentinės veiklos patirties neturinčių Seimo narių, ir tai parlamento institucionalizacijai nėra palanku (žr. 2 priedas. Parlamento narių išsilavinimas, 1990–2020 m.).

3. SEIMO – VYKDOMOSIOS VALDŽIOS INSTITUCIJŲ SANTYKIAI IR PARLAMENTINĖ KONTROLĖ. PARLAMENTO OPOZICIJOS STATUSAS

Parlamentinių sistemų esmė – atstovavimas ir, dar svarbiau, parlamento ir vykdomosios valdžios institucijų santykiai. Instituciniai ir politiniai veiksniai, taip pat pačių institucijų struktūrinės funkcinės savybės lemia šių institucijų statusą ir galias politinėje sistemoje.

Pažymėtina, kad Lietuvos valstybės valdymo modelis priskirtinas parlamentinės respublikos valdymo formai. Tuo pačiu valdymo formai būdingi ir kai kurie vadinamosios mišriosios (pusiau prezidentinės) valdymo formos ypatumai³³. Pusiau prezidentinės sistemos, kitaip nei presiden-

³⁰ Paminėtini Seimo nariai disidentai: Vytenis Povilas Andriukaitis, Vytautas Bogušis, Balys Gajauskas, Gintautas Iešmantas, Stanislovas Gediminas Ilgūnas, Kazimieras Vytautas Kryževičius, Juozas Listavičius, Algirdas Vaclovas Patackas, Liudvikas Simutis, Antanas Napoleonas Stasiškis, Alfonsas Svarinskas ir kt.

³¹ Iš tokių asmenų paminėtini: Algirdas Mykolas Brazauskas, Vladimiras Beriozovas, Česlovas Juršėnas, Justas Vincas Paleckis, Lionginas Šepetys ir kt.; Jonas Avyžius, Juozas Bulavas, Vidmantė Jasukaitytė, Stasys Kašauskas, Jonas Kubilius, Jokūbas Minkevičius, Vytautas Petkevičius, Juras Požela, Kazimieras Saja, Saulius Šaltenis ir kt.

³² Pavyzdžiui, prie ankstesnės kadencijos buvusių tokių parlamento narių galima priskirti (iki 2004 m.): Vytenį Povilą Andriukaitį, Česlovą Juršėną, Vytautą Landsbergį, Nikolajų Medvedevą, Petrą Papovą, Aloyzą Sakalą, Algirdą Saudargą, Gediminą Vagnorių. Iš paskutinės (2016–2020) kadencijos parlamento narių prie ilgametę parlamentinės veiklos patirtį sukaupusių Seimo narių galima priskirti: Algirdą Butkevičių, Ireną Degutienę, Rimantą Joną Dagį, Kęstutį Glavecką, Gediminą Kirkilą, Jurgį Razmą, Algimantą Salamakiną, Ireną Šiaulienę, Emanuelį Zingerį.

³³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1996 m. gruodžio 10 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Vyriausybės programos“ // Valstybės žinios, 1998, Nr. 5.

tinės ar klasikinės parlamentinės, grindžiamos ne griežto valdžių atskyrimo ar valdžių „persidengimo“, bet valdžių padalijimo principais. Pusiau prezidentinėse sistemose politiniai veiksniai daro nemažą poveikį institucijų konstituciniams įgaliojimams. Tai ne tik skatina skirtingų valdžios šakų tarpfunkcinę partnerystę, bet ir riboja atskirų institucijų autonomiškumą politiniame procese. Pusiau prezidentinių sistemų atsiradimas yra ne kas kita, kaip bandymai rekonstruoti parlamentines sistemas, išsaugant parlamento suverenumo idėją ir išplėtojant vykdomosios valdžios galias. Giovanni Sartori ir kiti autoriai tai vertina kaip parlamento galių suvaržymą, o pačią sistemą vadina racionalizuotu parlamentarizmu.

Pusiau prezidentinėje sistemoje valdžios institucijų galios, pasak Friedbert Rüb, padalijamos tarp „šventosios trejybės“ – parlamento, prezidento ir vyriausybės. Galių realizavimą veikia politinės aplinkybės, Lietuvoje tai daugiau nei akivaizdu. Nors Seimo išreikštas pasitikėjimas yra Vyriausybės legitimumo pagrindas, Respublikos Prezidentas, kaip rodo praktika, taip pat gali aktyviai dalyvauti sudarant Vyriausybę. Neretai Prezidento įtaka šiems procesams turi lemiamos reikšmės ne tik jam rūpimais Vyriausybės sudėties klausimais, bet ir telkiant politinę paramą jos veiklai. Visa tai suponuoja toli gražu ne klasikinio, o ištis racionalizuoto parlamentarizmo logiką. Nors Lietuvos politinėje sistemoje Seimui ir yra teikiamas prioritetas, tačiau Respublikos Prezidentui suteiktos galios nėra būdingos konstitucinių įgaliojimų konfigūracijai parlamentinėse sistemose. Antai, lyginamąjį tyrimą atlikę Tapio Raunio ir Thomas Sedelius konstatuoja, kad tarp visų Europos pusiau prezidentinių sistemų Lietuvos valstybės vadovas disponuoja bene didžiausiomis politinėmis galiomis, kurios apima teisėkūros, egzekutyvines, nominacines ir kt. galias³⁴. Autoriai taip pat atkreipia dėmesį į tai, kad kuo didesnės valstybės vadovo galios, tuo didesnė valdžios institucijų konfliktavimo tikimybė teisėkūros, vykdomosios valdžios kontrolės, pareigūnų skyrimo ir kitais klausimais. Lietuvoje tai pasitvirtina: teisėkūros srityje Prezidentui suteikti vos ne optimalūs įgaliojimai, Prezidento vykdoma vykdomosios valdžios priežiūra neretai užgožia parlamentinę kontrolę, o Prezidento nominacinės galios yra ypač išplėtotos. Visa tai parlamentinės demokratijos praktikai suteikia nemažai specifinio savitumo.

Valdžios institucijų sąveikos požiūriu Lietuvoje vyriausybės sudarymo taisyklės yra gana sudėtingos ir daugiapakopės. Kaare Strom tokį vyriausybės investitūros procesą vadina tiesioginėmis vyriausybės formavimo sąlygomis, kurios *ex post* sukelia tam tikras pasekmes. Pavyzdžiui, gerokai paprastesnis vyriausybių sudarymas sistemose, kuriose nėra imperatyvaus investitūros balsavimo. Tai reiškia, kad sudarant vyriausybę parlamentas nebalsuoja dėl jos patvirtinimo *in corpore* (pavyzdžiui, balsuojant dėl programos), o vyriausybė neprivalo siekti parlamento išreikšto pasitikėjimo. Tokiu atveju vyriausybė turi įgaliojimus veikti tol, kol parlamentas ją toleruoja, t. y. neišreiškia nepasitikėjimo. Tai vadinamojo negatyvaus parlamentarizmo sistemos.

Lietuvoje veikia pozityviojo parlamentarizmo sistema. Sudarant vyriausybę yra konstitucinis privalomas investitūros reikalavimas – vyriausybė patvirtinama *in corpore* ir gauna įgaliojimus veikti Seimui balsuojant (pozityviai pritariant) dėl jos veiklos programos. Vyriausybė ją sudarant privalo siekti susiformavusios parlamento daugumos paramos ir išreikšto pasitikėjimo. Parlamente valdančiajai daugumai nesusiformavus, vyriausybės tvirtinimas atsiduria opozicijos rankose, ir vyriausybės patvirtinimas neįmanomas. Būtent dėl šios priežasties pozityviojo parlamentarizmo sistemose itin sudėtinga veikti mažumos vyriausybėms³⁵.

³⁴ Tapio R., Sedelius Th. Semi-Presidential Policy-Making in Europe. Executive Coordination and Political Leadership. Palgrave Macmillan, 2019, p. 52–58.

³⁵ Lukošaitis A. Koalicinė mažumos vyriausybė Lietuvoje: sudarymo aplinkybės ir veiklos problemos // Lietuvos metinė strateginė apžvalga, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, VU TSPMI, 2007, p. 271–296.

Politinių partijų susitarimas ir parlamento daugumos suformavimas yra lemiamą sąlyga sudarant ir suteikiant įgaliojimus vyriausybei veikti. Seime dažniausiai formavosi vadinamosios perteklinės daugumos (angl. *surplus majority*) – net 15 kartų, minimalios persvaros (angl. *minimal winning*) dauguma buvo 7 kartus ir tik vieną kartą tvirtinant vyriausybę Seime realiai buvo mažumos situacija. Tiesa, parlamento kadencijos pabaigoje dėl subyrėjusių parlamentinių daugumų ne viena vyriausybė realiai veikdavo kaip mažumos vyriausybė.

Mažoritarinė (daugumos) rinkimų sistema ir besiformuojančios partinės sistemos ypatumai lėmė, kad 1990–1992 m. laikotarpiu *de facto* veikė vienpartinės vyriausybės. Nuo 1996 m. Seime patvirtinamos koalicinės vyriausybės, dviejų partijų koalicinės vyriausybės patvirtintos 5 kartus, 3 ir 4 partijų – atitinkamai 6 ir 4 kartus. Pasitvirtino teorinė prielaida – nuo 2004 m. išaugus partinės sistemos fragmentacijai ir veiksmingų parlamentinių partijų skaičiui, padidėjo ir sudaromų koalicijų partnerių skaičius (žr. 4 lentelę).

4 lentelė. Seimo valdančiosios daugumos ir koalicinės vyriausybės, 1990–2020 m.

Vyriausybė, vadovaujama	Įgaliojimų suteikimo data*	Parlamento daugumos tipas		Koalicinę vyriausybę sudarančios partijos	
		kadencijos pr.	kadencijos pab.	kadencijos pr.	kadencijos pab.
I – K. D. Prunskienės	1990-03-17	perteklinė	perteklinė	LPS	LPS
II – A. Šimėno	1991-01-10	minimali	minimali	LPS	LPS
III – G. Vagnoriaus	1991-01-13	perteklinė	mažumos	LPS	LPS
IV – A. A. Abišalos	1992-07-21	minimali	mažumos	LPS	LPS
V – B. Lubio	1992-12-17	perteklinė	perteklinė	LDDP	LDDP
VI – A. Šleževičiaus	1993-03-31	minimali	mažumos	LDDP	LDDP
VII – L. M. Stankevičiaus	1996-03-19	minimali	mažumos	LDDP	LDDP
VIII – G. Vagnoriaus	1996-12-10	perteklinė	perteklinė	TS-LK, LKDP, LCS	TS-LK, LKDP, LCS
reorg. VIII – G. Vagnoriaus**	1998-03-10	perteklinė	minimali	TS-LK, LKDP, LCS	TS-LK, LKDP, LCS
IX – R. Pakso	1999-06-10	perteklinė	perteklinė	TS-LK, LKDP, LCS	TS-LK, LKDP, LCS
X – A. Kubiliaus	1999-11-11	perteklinė	perteklinė	TS-LK, LKDP, LCS	TS-LK, LKDP, LCS
XI – R. Pakso	2000-11-08	minimali	mažumos	LLS, NS/SL	LLS, NS/SL
XII – A. M. Brazausko	2001-07-12	perteklinė	minimali	LSDP, NS/SL	LSDP, NS/SL
reorg. XII (1) – A. M. Brazausko	2003-03-04	perteklinė	minimali	LSDP, NS/SL	LSDP, NS/SL
reorg. XII (2) – A. M. Brazausko	2004-07-15	minimali	minimali	LSDP, NS/SL	LSDP, NS/SL
XIII – A. M. Brazausko	2004-12-14	minimali	minimali	LSDP, DP, NS/SL, VNDPS	LSDP, DP, NS/SL, VNDPS
XIV – G. Kirkilo	2006-07-18	mažumos	mažumos	LSDP, PDP, LiCS, LVLS	LSDP, DP, NS/SL, VNDPS, NS/SL
XV – A. Kubiliaus	2008-12-09	perteklinė	perteklinė	TS-LKD, TPP, LRLS	TS-LKD, TPP, LRLS
reorg. XV – A. Kubiliaus	2009-07-17	perteklinė	perteklinė	TS-LKD, TPP, LRLS	TS-LKD, TPP, LRLS
XVI – A. Butkevičiaus	2012-12-13	perteklinė	perteklinė	LSDP, DP, PTT, LLRA	LSDP, DP, PTT, LLRA

Vyriausybė, vadovaujama	Įgaliojimų suteikimo data*	Parlamento daugumos tipas		Koalicinę vyriausybę sudarančios partijos	
		kadencijos pr.	kadencijos pab.	kadencijos pr.	kadencijos pab.
reorg. XVI – A. Butkevičiaus	2014-07-16	perteklinė	perteklinė	LSDP, DP, PTT, LLRA	LSDP, DP, PTT
XVII – S. Skvernelio	2016-12-13	perteklinė	perteklinė	LVŽS, LSDP	LVŽS, LSDDP, TiT, LLRA-KŠS
reorg. XVII – S. Skvernelio	2019-08-20	perteklinė	?	LVŽS, LSDDP, TiT***, LLRA-KŠS	?

*Paaiškinimai: * I–IV Vyriausybių įgaliojimai skaičiuojami nuo Ministro Pirmininko paskyrimo datos; V–XVII Vyriausybių įgaliojimai skaičiuojami nuo Vyriausybės programos patvirtinimo Seime datos (reorganizuotų – nuo premjero paskyrimo datos Prezidento dekretu); ** reorganizuotos vyriausybės – po Respublikos Prezidento rinkimų naujai įgaliojimus gavusios veikti vyriausybės (paprastai pertvarkytos); *** TiT koalicijoje iki 2019 m. spalio 23 d.*

Kita vertus, tai nesukūrė vyriausybių nestabilumo problemų. Maždaug tuo laikotarpiu, nuo 2001 m. patvirtintos Algirdo Mykolo Brazausko vadovaujamos XII Vyriausybės, vyriausybių veiklos trukmė (stabilumas) stipriai išaugo, pirmą kartą visą parlamento kadenciją išsilaikė Andriaus Kubiliaus ir Algirdo Butkevičiaus vadovaujamos XV ir XVI Vyriausybės; parlamento dauguma savo paramą siekia užtikrinti ir Sauliaus Skvernelio vadovaujamai XVII Vyriausybei. Tokia nusistovėjusi tendencija gerokai palengvina Vyriausybės programos įgyvendinimą.

Vienas iš galimų koalicinių vyriausybių išaugusio stabilumo paaiškinimų – vyriausybių, atitinkančių partinių vyriausybių kriterijus, susiformavimas. Giovanni Sartori teigimu, parlamentinė valdymo sistema negali būti darbinga, jeigu jos niekas „nepažaboja“, o geriausiai tai atlieka politinės partijos (angl. *party-controlled parliamentarism*)³⁶. Parlamentinėse demokratijose būtent politinės partijos integruoja sprendimų priėmimo procese dalyvaujančias institucijas, užtikrina jų bendradarbiavimą, veiksmų koordinavimą bei atsiskaitomybę rinkėjams. Tokiu būdu susiformuoja partinės vyriausybės: svarbiausius sprendimus priima politinių partijų deleguoti ir rinkimuose išrinkti pareigūnai, valdančioji partija (partijų koalicija) suformuluoja ir įgyvendina politikos programas, o aukščiausieji valdžios pareigūnai yra parenkami ir atsiskaito visuomenei „per politines partijas“³⁷.

Nors Lietuvoje politinės partijos pagrindiniu vyriausybių formavimo ir paramos šaltiniu tapo po 1992 m. Seimo rinkimų, teigti, jog vyriausybės nuo to laiko atitiko partiškumo kriterijus, negalima. Tai yra, nors vyriausybių programos ir tvirtinamos parlamento daugumą sudarančių partijų balsais, labai dažnai būdavo suformuojamos vyriausybės, kuriose vyraudavo nepartiniai ministrai (žr. 5 lentelę). Pažymėtina, jog parlamentarizmo kultūroje parlamentinių partijų silpnumas ir negebėjimas suformuoti partinių valdžios institucijų apsunkina valdžios institucijų integralumą, veiklos tęstinumą ir bendradarbiavimą (King, 1976: 11–36; Blondel, Cotta, 1996: 251–255; Penings, 2000: 4).

³⁶ Sartori G. (2001). Lyginamoji konstitucinė inžinerija. Struktūrų, paskatų ir rezultatų tyrimas. Vilnius, Poligrafija ir informatika, p. 116–118.

³⁷ Katz R., Mair P. (1995). Changing Models of Party Organization and Party Democracy: the Emergence of the Cartel Party // Party Politics, 1(1): 5–28.

5 lentelė. Vyriausybių tipas ir partiškumas, 1990–2020 m.

Vyriausybė, vadovaujama	Vyriausybės tipas	Bendras ministrų skaičius	Partinių ministrų skaičius	Nepartinių ministrų skaičius	Formalūs partiškumo kriterijai
I – K. D. Prunskienės	perteklinė	20	–	–	nepartinė
II – A. Šimėno	laikinoji, minimali	20	–	–	nepartinė
III – G. Vagnoriaus	perteklinė	20	–	–	nepartinė
IV – A. A. Abišalos	laikinoji, minimali	22	–	–	nepartinė
V – B. Lubio	laikinoji, perteklinė	18	2	16	nepartinė
VI – A. Šleževičiaus	minimali	19	4	15	nepartinė
VII – L. M. Stankevičiaus	laikinoji, minimali	19	9	10	nepartinė
VIII – G. Vagnoriaus	koalicinė, perteklinė	19	16	3	partinė
reorg. VIII – G. Vagnoriaus	koalicinė, perteklinė	15	11	4	partinė
IX – R. Pakso	koalicinė, perteklinė	15	10	5	partinė
X – A. Kubiliaus	laikinoji koalicinė, perteklinė	15	11	4	partinė
XI – R. Pakso	koalicinė, minimali	14	6	8	partinė
XII – A. M. Brazausko	koalicinė, perteklinė	14	9	5	partinė
reorg. XII (1) – A. M. Brazausko	koalicinė, perteklinė	14	10	4	partinė
reorg. XII (2) – A. M. Brazausko	koalicinė, minimali	14	12	2	partinė
XIII – A. M. Brazausko	koalicinė, minimali	14	14	0	partinė
XIV – G. Kirkilo	koalicinė, mažumos	14	13	1	partinė
XV – A. Kubiliaus	koalicinė, perteklinė	15	13	2	partinė
reorg. XV – A. Kubiliaus	koalicinė, perteklinė	15	12	3	partinė
XVI – A. Butkevičiaus	koalicinė, perteklinė	15	13	2	partinė
reorg. XVI – A. Butkevičiaus	koalicinė, perteklinė	15	13	2	partinė
XVII – S. Skvernelio	koalicinė, perteklinė	15	3	12	nepartinė
reorg. XVII – S. Skvernelio	koalicinė, perteklinė	15	7	8	nepartinė

Nuo parlamento ir vykdomosios valdžios institucinės sąveikos didžia dalimi priklauso parlamento daugumos ir opozicijos santykių institucionalizavimo trajektorijos. Tai susiję ne tik su konkrečių parlamento funkcijų, pirmiausia, parlamentinės kontrolės, veiksmingumu, bet ir apskritai su visuomenės pasitikėjimu veikiančia parlamentine sistema.

Parlamento veiklos taisyklėse opozicijos statusui ir teisių apsaugai visą laiką buvo skiriamas ypatingas dėmesys. Tai skatino dar 1990–1992 m. AT-AS kadencijoje išaugusi politinių jėgų poliarizacija bei iki kraštutinumo paaštręję parlamento daugumos ir opozicijos santykiai. Dėl politinių jėgų persigrupavimo parlamente valdančiosios Sąjūdžio frakcijos 1992 m. pradžioje realiai tesudarė parlamentinę mažumą. Opozicijai blokuojant svarbius valdančiųjų sprendimus, Sąjūdžio frakcijos 1992 m. vasarą atsisakė dirbti parlamento plenariniuose posėdžiuose³⁸. Tai

³⁸ Po Sąjūdžio pralaimėto 1992 m. gegužės 23 d. referendumo „Dėl Prezidento institucijos atstatymo“ AT-AS plenariniuose posėdžiuose atsisakė dalyvauti dešinėsios frakcijos: Jungtinė Sąjūdžio, Santaros, Nuosaikiųjų ir Tautininkų frakcijos. AT-AS pirmininkas padėtį šalyje ir parlamente pavadino „šliaužiančiu perversmu“. Susidariusios naujosios opozicijos frakcijos (Sąjūdžio centro, LDDP, Lenkų, Liberalų, Tautos pažangos) referendumo rezultatus įvertino kaip demokratijos pergalę ir tęsė darbą parlamento plenariniuose posėdžiuose.

Seimo posėdžių salės tribūnoje – Ministras Pirmininkas Saulius Skvernelis. Vilnius, 2018 m. rugsėjo 10 d. *Fotografė O. Posaškova, Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos archyvas*

buvo įtemptų Sąjūdžio valdančiosios daugumos ir naujai susiformavusios opozicijos santykių kulminacija, virtusi beprecedente „parlamentine rezistencija“. Tuo pačiu naujai demokratijai tai buvo neįkainojamos parlamentinės kultūros pamokos, kurios Seimo statute bus išreikštos įtvirtintu parlamento opozicijos lyderio institutu.

Konfliktiška ir pamokanti situacija AT-AS, taip pat itin aštri 1992 m. Seimo rinkimų kampanija paliko ryškų pėdsaką to meto politinėje kultūroje. Pirmiausia, susirūpinta opozicijos teisių apsauga. Reikia pasakyti, kad tam dėmesį skyrė ir valdantieji, ir opozicija. Antai, 1992 m. lapkričio 29 d. buvo įregistruotas įstatymo „Dėl opozicijos Seime“ projektas, kurį teikė prieš tai buvę valdantieji, o naujai išrinktame parlamente – opozicijos atstovais tapę parlamentarai³⁹.

Negalima nepritarti prof. Juozo Žilio teiginiui, kad Seimo opozicijos teisinio statuso turinio samprata brendė aštrioje politinėje konfrontacijoje ir polemikoje. 1993 m. gegužės 20 d. priėmus vieną iš Seimo statuto dalių, pirmą kartą Lietuvos parlamentarizmo istorijoje buvo teisiškai apibrėžta opozicijos padėtis. Statuto 28 straipsnyje buvo numatyta, kad Seimo narių frakcijos arba tokių frakcijų koalicijos, nesutinkančios su Vyriausybės programa, gali paskelbti opozicinėmis. Opozicinės frakcijos ar koalicijos paskelbia savo politines deklaracijas, taip pat – alternatyvias Vyriausybės programas. Statute nurodyta, kad opozicijai garantuojamos visos Seimo statute numatytos frakcijų ir koalicijų teisės, pabrėžta, kad šios teisės jokia dingstimi negali būti apribotos. Opozicija vieną savo atstovą galėjo išsirinkti ir paskelbti opozicijos lyderiu⁴⁰.

³⁹ Žilys J. Parlamentaro konstitucinio statuso bruožai demokratijoje. Teisinis istorinis aspektas // Parlamento studijos, 2004, Nr. 2: http://www.parlamentostudijos.lt/Nr3/Teise_Zilys.htm

⁴⁰ Žilys J., ten pat.

Seimo statuto nuostatos, reglamentuojančios parlamentinės opozicijos statusą ir teises, ne kartą buvo keičiamos, tačiau pradinės nuostatos išliko nepakitusios. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra atkreipęs dėmesį į parlamento opozicijos reikšmę, pažymėdamas, kad parlamentinės opozicijos pripažinimas yra būtinas pliuralistinės demokratijos elementas⁴¹. Šiandien Seimo opozicinė frakcija arba jų koalicija, turinčios daugiau kaip 1/2 parlamento mažumai priklausančių Seimo narių, gali frakcijos seniūną arba koalicijos vadovą paskelbti Seimo opozicijos lyderiu, kuriam ir jo sutelktai parlamentinei mažumai Seimo statute yra numatytos papildomos teisės⁴². Pavyzdžiui, Seimo opozicijos lyderis yra Seimo valdybos ir Seniūnų sueigos narys *ex officio*, turi pirmenybę užduodant klausimus Vyriausybės nariams, opozicijos atstovai turi garantuotas teises užimti kai kurias Seimo komitetų ir komisijų pirmininkų pozicijas, Seimo opozicinės frakcijos turi teisę pateikti parlamentui svarstyti savo „opozicinę“ darbotvarkę ir t. t.⁴³

Nors Seimo statuto normos, nustatančios parlamento opozicijos statusą ir teises, ne visada įgyvendinamos praktiškai, antai, opozicinėms frakcijoms dažnai nesiseka susitarti opozicijos lyderio išrinkimo klausimu. Esant parlamentinių partijų sutarimui ir vadovaujantis demokratiniais rotacijos principais, opozicijos lyderio institutas nepriekaištingai veikė vos vienoje kitoje Seimo kadencijoje (pavyzdžiui, 2000–2004 m. ir 2008–2012 m. kadencijose) (žr. 3 priedas. Seimo opozicijos lyderiai). Tačiau šios normos lietuviškajam parlamentarizmui suteikia išskirtinių bruožų netgi tarptautiniu mastu. Netipiška, kad opozicijos lyderio institutas yra būdingas dvipartinėms sistemoms ir atitinkamai parlamentinės demokratijos veikimo logikai, tačiau Lietuvoje veikia daugiapartinė sistema.

Parlamentinės opozicijos, Seimo opozicijos lyderio institutai yra labai svarbūs telkiant parlamente atstovaujamas politines jėgas parlamentinės kontrolės priemonių įgyvendinimui. Lietuvos parlamentas dažnai kritikuojamas dėl nepakankamo dėmesio parlamentinės kontrolės funkcijai, o Vakarų Europos demokratijose iš parlamentų darbotvarkių teisėkūros klausimus parlamentinė kontrolė ištūmė dar XX a. 8 dešimtmetyje. Todėl neatsitiktinai parlamentinė kontrolė ir vyriausybės pareiga atsiskaityti parlamentui už savo veiklą yra įvardijamos kaip parlamentinių sistemų esmė, jų kvintesencija⁴⁴.

Seimo statutas numato daug parlamentinės kontrolės priemonių. Labai tikėtina, kad pagal šių priemonių įvairovę Seimas pranoksta daugelį kitų parlamentų. Šias priemones galima suskirstyti į *institucines* (valstybės biudžeto tvirtinimas ir kontrolė, interpeliacija, tiesioginis nepasitikėjimas, Vyriausybės metinis pranešimas, ministrų, valstybės pareigūnų atsiskaitymas už veiklą, Vyriausybės valandos ir pusvalandžiai Seimo plenariniame posėdyje, Seimo opozicijos lyderio paklausimai, kt.), *struktūrines* (nuolatinių komitetų ir komisijų įgyvendinamos parlamentinės kontrolės priemonės, atliekami parlamentiniai tyrimai ir pan.) ir *personalines* (Seimo narių individuali parlamentinė kontrolė: klausimai raštu ir žodžiu, paklausimai, kt.). Parlamentinės kontrolės priemonės dažnai suaktyvina ir Prezidento dėmesys vykdomosios valdžios veiklai.

⁴¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. sausio 25 d. nutarimas: <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta315/content>

⁴² Parlamento opozicijos institutas sietinas su Didžiosios Britanijos parlamentarizmo tradicijomis, kurioje parlamento pozicijos ir opozicijos santykiai institucionalizuoti dar XVIII a. pabaigoje – XX a. pradžioje. Manoma, kad „Opposition Bench“ sąvoka parlamente pirmą kartą pavartota 1770 m. Beje, nuo 1937 m. parlamento opozicijos lyderiui mokamas atlyginimas.

⁴³ Seimo opozicijos teisės įtvirtintos Seimo statuto 15, 27, 40, 41, 46, 108, 162, 196, 207, 208, 209 straipsniuose. Apie tai žr.: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.123B53F30F70/asr>

⁴⁴ Apie tai žr.: Lukošaitis A. Parlamentinės kontrolės įgyvendinimas Lietuvoje: metodologinės pastabos apie trūkinejančią „šeimininko–samdinio“ grandinę // Politologija, 2007/2, p. 38–72.

Kita vertus, parlamentinės kontrolės priemonės parodo tik jos potencialą, kurio realizavimas neretai stringa dėl parlamentinės kontrolės tradicijų silpnumo, Seimo bei parlamentinių partijų nepasirengimo tuo užsiimti. Nepaisant to, šiandien yra išryškėję svarbūs parlamentinės kontrolės bruožai, visų pirma, tai parlamento narių dėmesys ministrų kabineto ir atskirų ministrų veiklai (tai atspindi svarstyto interpelacijos) bei polinkis gilintis į vykdomosios politikos problemas steigiant parlamentinius tyrimus atliekančias laikinas komisijas (žr. 6 lentelę).

6 lentelė. Seimo įgyvendintos parlamentinės kontrolės priemonės: interpelacijos ir nepasitikėjimas Vyriausybės nariais, 1990–2020 m.

Seimo kadencija	Vyriausybė	Užregistruotų interpelacijų ministrams skaičius	Svarstytas / pareikštas nepasitikėjimas Ministrų Pirmininku (MP)	Vyriausybės / Ministro Pirmininko atsistatydinimas dėl Seimo paramos stokos	Seimo sudarytų laikinųjų tyrimo komisijų skaičius
1990–1992 m.	I, II, III, IV	1	pareikštas nepasitikėjimas MP G. Vagnoriumi	MP K. D. Prunskienės atsistatydinimas	15
1992–1996 m.	V, VI, VII	4	svarstytas, nepasitikėjimas Vyriausybe nepareikštas	MP A. Šleževičiaus atleidimas iš pareigų	13
1996–2000 m.	VIII, IX, X	5		MP G. Vagnoriaus atsistatydinimas	13
2000–2004 m.	XI, XII	2		MP R. Pakso atsistatydinimas NB: apkalta Prezidentui R. Paksui	18
2004–2008 m.	XIII, XIV	10	nepritarta interpelacijai MP G. Kirkilui	MP A. M. Brazausko atsistatydinimas	17
2008–2012 m.	XV	6			19
2012–2016 m.	XVI	5			17
2016–2020 m.	XVII	3			19*

Paaiškinimai: 2019 m. liepos 10 d. duomenys.

Kartu atkreiptinas dėmesys į tai, kad Lietuvos mišrios (pusiau prezidentinės) valdymo sistemos principai užprogramuoja sudėtingesnius valdžios institucijų santykius nei „grynoje“ parlamentinėje sistemoje⁴⁵. Tai neišvengiamai daro poveikį Seimo parlamentinės kontrolės funkcijai, kurią įgyvendinant veikia kur kas daugiau politinio proceso dalyvių. Kai kada parlamentinė kontrolė netgi patiria akivaizdų spaudimą iš vykdomosios valdžios pusės, siekiant ją pakeisti vykdomosios valdžios institucijų savikontrole. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2004 m. buvo atkreipęs dėmesį, kad Seimas, atlikdamas savo funkcijas ir įgyvendindamas konstitucinius įgaliojimus, privalo turėti išsamią informaciją apie padėtį valstybėje ir visuomenėje, kad Vyriausybė bei kitos valdžios institucijos privalo su parlamentu bendradarbiauti, atsiskaityti už savo veiklą ir teikti visą reikalingą informaciją⁴⁶. Deja, konstitucinėje doktrinoje suformuluoti

⁴⁵ Lukošaitis A., ten pat.

⁴⁶ Beje, Prezidentas Valdas Adamkus Seimo konstitucinių įgaliojimų ir parlamentinės kontrolės klausimais į Konstitucinį Teismą 2006 m. kreipėsi pakartotinai. Apie tai žr.: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo laikinųjų tyrimo komisijų įgaliojimų“ // Valstybės žinios, 2004, Nr. 81-2903; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. lapkričio 21 d. sprendimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. balandžio 4 d. nutarimo <...> išaiškinimo“ // Valstybės žinios, 2006, Nr. 127-4849.

tarpfunkcinės partnerystės ir valdžios institucijų bendradarbiavimo principai Seimui įgyvendinant parlamentinės kontrolės priemones dažnai neveikia. Todėl parlamentinė kontrolė dar nėra tapusi Seimo sėkmingai įgyvendinamu veiklos prioritetu, o pagrindinis dėmesys tebeskiriamas teisėkūros darbotvarkės klausimams.

4. PARLAMENTO VEIKLA TEISĖKŪROS SRITYJE

Parlamentas atlieka daugiau kaip tuziną funkcijų, o teisėkūros funkcija yra tik viena iš daugelio⁴⁷. Tačiau Lietuvos parlamento veikloje ši funkcija yra tapusi „pagrindine“. Tai neabejotinai trikdo parlamento funkcijų subalansavimą, dėl teisės aktų projektų gausos ir dažno įstatymų kaitaliojimo parlamentas dažnai kritikuojamas⁴⁸. Parlamento hiperaktyvumą teisėkūros srityje lemia objektyvios (valstybingumo įtvirtinimo, demokratijos konsolidacijos, laisvos rinkos sukūrimo, euroatlantinės integracijos uždaviniai) ir subjektyvios (ilgainiui intensyvi teisėkūros darbotvarkė tapo parlamentinės praktikos įpročiu) priežastys. Nusistovėjusios teisėkūros tendencijos rodo, jog pagal priimamų įstatymų ir kitų teisės aktų skaičių Lietuvos parlamentas yra neprilygstamas net tarptautiniu mastu⁴⁹.

Kita vertus, šios tendencijos rodo parlamento pasirengimą priimti ir įveikti laikmečio iššūkius dinamiškai kintančioje institucinėje ir kultūrinėje aplinkoje. Parlamento institucinei brandai ir funkcionalumui užtikrinti teisėkūros srityje reikalingos tam tikros prielaidos. Taigi, profesionalūs parlamentariai, racionalios sprendimų priėmimo taisyklės, partinėse organizacijose integruotos ir drausmingos parlamento frakcijos bei gerai organizuota parlamento nuolatinių komitetų sistema – taip galima apibūdinti vidines prielaidas, lemiančias sklandų parlamento darbą. Kartu pažymėtina, kad Seimas buvo ne tik aktyvus šios aplinkos kūrėjas, bet ir pats greitai ir sėkmingai prie šios aplinkos prisitaikė, susikurdamas reikalingas struktūras ir procedūras, kurias užtikrina demokratiškas ir atviras sprendimų priėmimo taisyklės parlamente.

Parlamento darbo taisyklės turi užtikrinti visuomenei atvirą ir demokratišką sprendimų priėmimo procesą bei tai, kad politinė valia dėl šių sprendimų būtų išreikšta sutarimu, bet ne smurto ar prievartos pagrindais⁵⁰. Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 76 straipsnį Seimo struktūrą ir darbo tvarką nustato Seimo statutas, turintis įstatymo galią. Seimo statutas yra ypatingos formos teisės aktas, kurio priėmimas ir keitimas dėl Konstitucijoje įtvirtinto valdžių padalijimo principo yra išimtinė Seimo prerogatyva. Taigi Respublikos Prezidentas neturi galios Seimo statuto nei pasirašyti, nei motyvuotai grąžinti Seimui pakartotinai svarstyti, *inter alia*, nei teikti Seimui savo pataisas ir pasiūlymus⁵¹.

Seime taikomos teisėkūros taisyklės yra svarbus indikatorius vertinant galimybes priimti kokybiškus teisės aktų projektus. Deja, Seimo statutas nepasižymi stabilumu, dauguma jo straipsnių yra pakeisti, situaciją kažkiek švelnina pasunkintos Statuto keitimo procedūros (pakeitimai priimami tik pritariant daugiau kaip pusei visų Seimo narių). Kalbant apie Seimo statuto normų

⁴⁷ Packenham R. (1970). Legislatures and Political Development // Kornberg A., Musolf L. (eds.). Legislatures in Developmental Perspective. Durham NC: Duke University Press, p. 521–582.

⁴⁸ Valstybės kontrolė: Lietuvos teisėkūra – neefektyvi. Valstybinio audito ataskaita: https://www.vkontrolė.lt/pranesimas_spaudai.aspx?id=24464

⁴⁹ Seimo kanceliarijos Parlamentinių tyrimų departamento tyrimas „Teisėkūros tendencijos ir rodikliai Europos Sąjungos valstybėse ir Lietuvoje“, 2015 m. kovo 25 d.

⁵⁰ Ihalainen P., Ilie C., Palonen K., ten pat, p. 228–232, 234.

⁵¹ Sinkevičius V. Lietuvos parlamento teisė. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 152–155.

Teisės ir teisėtvarkos komiteto posėdis. 2017 m. gruodžio 20 d. Fotografė O. Posaškova, Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos archyvas

pakeitimus, iš esmės darančius įtaką teisėkūros procese priimamiems sprendimams, būtina atkreipti dėmesį į keletą problemų.

Pirma, AT-AS reglamente buvo numatytos penkios teisėkūros stadijos (projekto pateikimas, svarstymas nuolatinėje komisijoje, pirmasis, antrasis, trečiasis svarstymas ir projekto priėmimas), taigi, teisėkūros procesas buvo gana fragmentuotas. Tačiau 1994 m. priėmus Seimo statutą, teisėkūros stadijų skaičius buvo sumažintas (projekto pateikimas, svarstymas pagrindiniame komitete, svarstymas ir priėmimas Seimo plenariniame posėdyje).

Antra, AT-AS teisėkūros procese taikant kvorumo taisyklę (įstatymai ir kiti teisės aktai galėjo būti priimti tik dalyvaujant ne mažiau kaip 2/3 bendro deputatų skaičiaus) susidurta su parlamentinės obstrukcijos problemomis, kada valdančiosios daugumos projektų priėmimą užblokuodavo opozicija. Tai tapo gana rimta problema AT-AS įgaliojimų antroje pusėje, kai parlamento dauguma *de facto* tapo valdančiąja mažuma. 1992 m. priėmus Lietuvos Respublikos Konstituciją, kvorumo reikalavimo neliko, jo taip pat nebuvo 1994 m. naujai priimtame Seimo statute (įstatymai ir kiti teisės aktai buvo priimami paprasta parlamento posėdyje dalyvaujančių Seimo narių balsų dauguma). 1994–2004 m. laikotarpiu teisėkūros procese keliama kvorumo reikalavimo taisyklė negaliojo ir tik 2000–2004 m. Seimo kadencijos pabaigoje ji buvo atkurta, nustatant, kad įstatymai priimami, kai Seimo posėdyje dalyvauja ne mažiau kaip pusė visų Seimo narių.

Trečia, visų kadencijų Seimas teisėkūros procesą siekė paspartinti perdėm dažnai taikydamas išimtinės (skubos ir ypatingos skubos) teisės aktų projektų svarstymo ir priėmimo taisykles⁵².

⁵² Lietuvos Respublikos Seimo statute šios taisyklės vadinamos skubos ir ypatingos skubos tvarka. Kitų šalių parlamentų darbo reglamentuose išimtinės teisėkūros taisyklės vadinamos įvairiai: skubos tvarka (*angl. urgent/urgency procedure*), pagreitinata procedūra (*fast-track procedure*), sutrumpinta procedūra (*shortened procedure*), išimtinė procedūra (*exceptional proceeding*), supaprastinta procedūra (*summary enactment*) ir t. t. Išimtinės teisėkūros taisyklės, kaip žinoma, sutrumpina ir supaprastina parlamente vykstantį teisėkūros procesą, sutrumpėja sprendimų priėmimo terminai, sumažėja teisėkūros stadijų skaičius ir, paprastai, atsakingų (paskirtų) komitetų reikšmė.

Tokios tvarkos taikymas dargi buvo supaprastintas priimant naują Seimo statutą ir išplečiant skaičių subjektų, galinčių inicijuoti projektų svarstymą skubos ar ypatingos skubos tvarka (skubos tvarka – nuo 4 iki 7; ypatingos skubos tvarka – nuo 2 iki 3 subjektų). Ilgainiui tai tapo tarsi savaime suprantama norma parlamentinėje praktikoje.

Apibendrinant teisėkūros procesą parlamente reglamentuojančių taisyklių pokyčius, galima pažymėti, kad sumažintas teisėkūros stadijų skaičius, kurį laiką teisėkūros procese netaikyta kvorumo reikalavimo taisyklė bei palengvintas ir perdėm dažnas išimtinių (skubos ir ypatingos skubos) teisės aktų projektų svarstymo ir priėmimo taisyklių taikymas sukūrė redukuotą teisėkūros procesą. Negana to, Lietuvoje, kitaip, nei įprasta daugumoje kitų Europos parlamentinių demokratijų, Vyriausybės galimybės daryti įtaką Seimo teisėkūros darbotvarkės turiniui bei jos įgyvendinimui išliko gana ribotos. Ilgainiui perspektyvoje tai sukūrė neracionalios parlamento darbotvarkės problemas⁵³.

Seimo statutas nustato ne tik sprendimų priėmimo taisykles, bet ir Seimo darbo organizavimo struktūrą. Kai kurios Seimo frakcijų ir nuolatinio komiteto bei komisijų charakteristikos turi ypatingos reikšmės teisėkūros proceso sprendimams.

Parlamento frakcijos panašiai buvo apibrėžiamos ir AT-AS reglamente, ir Seimo statute. AT-AS reglamente buvo numatyta, kad parlamento nariai gali jungtis į frakcijas savo politinėms pažiūroms reikšti ir politiniams tikslams įgyvendinti (Reglamento 25 straipsnis), Seimo statute kalbama apie frakcijas, kaip apie susivienijusių Seimo narių politinių tikslų įgyvendinimo priemonę (Statuto 26 straipsnis). Politinių partijų atstovų parlamente steigiamos frakcijos yra dvigubo statuso (angl. *double position*) struktūros. Jos yra ir partinių organizacijų, ir parlamento sudedamoji dalis. Parlamento frakcijų integruotumas partinėse organizacijose, frakcijų narių drausmė ir vienybė užtikrina ne tik rinkimus laimėjusių partijų pažadų rinkėjams įgyvendinimą, bet ir Seimo valdančiosios daugumos paramą Vyriausybei. Šiuos uždavinius parlamento frakcijos, galima sakyti, išsprendė per dešimtmetį, iki 2000–2004 m. Seimo kadencijos pabaigos, tuo laikotarpiu dauguma parlamento frakcijų jau buvo integruotos į partinių organizacijų struktūras, taip pat gana drausmingos priimant sprendimus Seime. Tai buvo vienas iš svarbių veiksmų, užtikrinančių teisėkūros proceso efektyvumą parlamente ir teigiamai veikusių vyriausybių stabilumą.

Nuolatiniai komitetai yra parlamento „darbiniai arkliai“, visų pirma, teisėkūros procesui suteikiantys racionalumo, konstruktyvumo, dalykiškumo ir profesionalumo bruožų⁵⁴. 1990–1992 m. AT-AS buvo įsteigta 13 nuolatinio komiteto (komitetų atitikmuo, aut. past.), vėlesnių kadencijų parlamentuose komitetų skaičius kito nuo 11 iki 14, o nuo 2004–2008 m. parlamento kadencijos šis skaičius nusistovėjo – Seime nuolat veikė 15 komitetų. 1997 m. buvo įsteigtas Europos reikalų komitetas, 2001 m. – Informacinės visuomenės plėtros komitetas (2016 m. panaikintas), 2004 m. – Audito komitetas, 2016 m. – Kultūros komitetas. Seimo nuolatiniai komitetai yra daugiafunkčiai, lyginant su europine praktika, tikėtina, jų skaičius ir dydis (narių skaičius) yra optimalūs, t. y. jie gali sėkmingai spręsti ir teisėkūros, ir parlamentinės kontrolės uždavinius. Daugiau problemų yra susijusios su komitetų sudėties stabilumu ir narių profesionalumu. Dėl įvairių priežasčių (parlamento valdančiosios daugumos pasikeitimai, koalicijų performavimas,

⁵³ Lukošaitis A. Parlamento institucionalizacija ir teisėkūros procesas: Lietuvos atvejis. Vilnius: VUL, 2005, p. 199–209.

⁵⁴ Shaw M. (1979). Conclusion // Lees J., Shaw M. (eds.). Committees in Legislatures: A Comparative Analysis. Oxford: Martin Robertson, p. 361–434.

vyriausybių atsistatydinimas ir t. t.) komitetų sudėtis dažnai keičiasi. Be to, sudarant komitetus retai pavyksta užtikrinti jų sudėties dalykinę kompetenciją, kadangi visada trūko atitinkamos profesinės patirties parlamentarų, pirmiausia, teisininkų ir ekonomistų, o šiandien – ir diplomotų tarptautinės politikos, žmogaus teisių, aplinkosaugos, informacinių technologijų ir kt. specialistų.

Visi šie pirmiau aptarti veiksniai – sprendimų priėmimo taisyklės, parlamento frakcijų organizacija ir nuolatinių komitetų sistema – turi didelės įtakos parlamente priimamiems teisėkūros sprendimams, o galiausiai teisinės sistemos stabilumui ir teisėkūros būklei šalyje. Parlamentas priima labai daug teisės aktų ir šis skaičius kadencija iš kadencijos auga. Antai, jeigu 1992–1996 m. kadencijos Seimas iš viso priėmė 1 690 teisės aktų, tai 2012–2016 m. kadencijos Seimas priėmė net 2 805 teisės aktus. Aptariamam laikotarpiui per Seimo kadenciją priimtų įstatymų skaičius išaugo daugiau kaip dvigubai – nuo 1 039 iki 2 105 (žr. 7 lentelę). Panašu, kad šios tendencijos pasitvirtina ir paskutinėje, 2016–2020 m. kadencijoje – Seimas nėra linkęs atsisakyti hiperaktyvumo teisėkūros srityje.

7 lentelė. Parlamento priimti teisės aktai, 1992–2020 m.

Seimo kadencija	Įstatymų skaičius	Nutarimų skaičius	Kitų teisės aktų skaičius	Iš viso priimta
1992–1996 m.	1 039	595	56	1 690
1996–2000 m.	1 613	467	61	2 141
2000–2004 m.	1 896	687	48	2 631
2004–2008 m.	1 177	665	59	1 901
2008–2012 m.	1 790	630	67	2 487
2012–2016 m.	2 105	652	48	2 805
2016–2020 m.*	1 984	726	56	2 766

Pastaba: * pateikti 2020 m. sausio 2 d. duomenys (I–VII sesijos).

Seime užregistruojama labai daug teisės aktų projektų, o teisėkūros taisyklės leidžia, kad užregistruoti projektai gana lengvai patenka į Seimo darbotvarkę ir yra teikiami svarstyti. Užregistruojamų projektų skaičius ypač išaugo per 2008–2012 m. ir 2012–2016 m. kadencijas. Deja, per paskutines tris kadencijas iš visų užregistruotų projektų priimama tik nuo 50 iki 60 proc. Taigi, parlamento teisėkūros darbotvarkei trūksta racionalumo, teorijoje tai siejama su vyriausybių galiomis daryti įtaką teisėkūros darbotvarkės turiniui ir jį kontroliuoti. Vyriausybei šių galių stokojant, parlamento darbotvarkė „perkraunama“ (angl. *overloaded*) teisės aktų projektais, jų svarstymui eikvojami brangūs ištekliai. Šią problemą Seimo teisėkūros veikloje patvirtina kiti duomenys, būtent, Seimo narių ir Vyriausybės užregistruojamų ir priimamų teisės aktų projektų santykis. Seimo nariai per visas kadencijas užregistravo didžiąją dalį teisės aktų projektų (per kai kurias kadencijas netgi dvigubai daugiau nei kiti teisėkūros iniciatyvos subjektai), tačiau iš jų Seimas priimdavo tik mažesniąją dalį (per paskutines tris Seimo kadencijas – nuo 40 iki 50 proc.) (žr. 8 lentelę).

8 lentelė. Seime užregistruotų teisės aktų projektų realizavimo efektyvumas (iš užregistruotų projektų priimta), 1992–2020 m.

Seimo kadencija	Iš viso užregistruota teisės aktų projektų	Užregistruotų ir priimtų projektų santykis pagal teisėkūros iniciatyvos subjektus (proc.)			
		Prezidento	Prezidento ir Vyriausybės	Vyriausybės	Seimo narių
1992–1996 m.	2 773	115:102 (88,6)	97:88 (90,7)	1 058 (38,1):765 (72,3)	1 440 (51,9):887 (61,6)
1996–2000 m.	3 003	80:68 (85,0)	225:204 (90,6)	1 163 (37,8):981 (84,3)	1 533 (51,0):970 (63,3)
2000–2004 m.	3 947	110:88 (80,0)	258:251 (97,3)	1 304 (33,0):1 146 (87,9)	2 270 (57,5):1 241 (54,7)
2004–2008 m.	3 499	84:61 (72,6)	133:125 (94,0)	1 039 (29,7):811 (78,1)	2 243 (64,1):1 102 (49,1)
2008–2012 m.	5 052	106:95 (89,6)	97:85 (87,6)	1 752 (34,7):1 184 (67,6)	3 097 (61,3):1 194 (38,6)
2012–2016 m.	4 874	128:116 (90,6)	80:69 (86,3)	1 525 (31,3):1 188 (77,9)	3 145 (64,5):1 259 (40,0)
2016–2020 m.*	4 420	134:120 (89,5)	67:62 (92,5)	1 706:1 204 (70,6)	2 513:1 310 (52,1)

Paaiškinimai: Vyriausybės ir Seimo narių užregistruojamų ir priimamų projektų santykis: pirmas skaičius skliausteliuose – dalis nuo visų užregistruotų projektų, antras skaičius skliausteliuose – atitinkamai Vyriausybės ir Seimo narių priimtų projektų dalis nuo užregistruotųjų.

*Pastaba: *pateikti 2020 m. sausio 2 d. duomenys (I–VII sesijos).*

Pažymėtina, kad šis santykis per paskutines tris Seimo kadencijas nesikeitė – Seimo narių užregistruojamų projektų skaičius augo (per 2004–2008 m. kadenciją viršijo 60 proc. visų užregistruojamų projektų), o priimtųjų dalis mažėjo (priimama tik apie 40 proc.). Vyriausybės užregistruojamų projektų dalis nuo 2000–2004 m. kadencijos mažėjo maždaug iki 30 proc., o priimamų projektų dalis iš užregistruotųjų sustojo ties 70–80 proc. riba. Pažymėtina, kad Vakarų Europos parlamentinėse demokratijose paprastai vyriausybės užregistruoja apie 90 proc. visų teisės aktų projektų ir iš jų maždaug tokia pati dalis priimama (vadinamoji teisėkūros „90 proc. taisyklė“). Tuo yra aiškinamas parlamentų teisėkūros darbotvarkių racionalumas, pagrįstumas ir įgyvendinimo realumas⁵⁵.

Seimo veiklą teisėkūros srityje puikiai iliustruoja polinkis teisės aktų projektus svarstyti ir priimti remiantis ne universalėmis, o išimtinėmis, skubos ir ypatingos skubos, taisyklėmis. Tokia tvarka priimamų įstatymų, kitų teisės aktų dalis yra labai didelė, ji ypač išaugo per paskutines dvi, 2008–2012 m. ir 2012–2016 m., Seimo kadencijas (atitinkamai 49,8 proc. ir 39,4 proc. visų teisės aktų projektų priimti skubos ir ypatingos skubos tvarka) (žr. 9 lentelę).

⁵⁵ Olson D. (1994a). Democratic Legislative Institutions. A Comparative View. New York: Armonk.

9 lentelė. Teisės aktų projektų priėmimas skubos ir ypatingos skubos tvarka, 1992–2020 m.

Seimo kadencija	Iš viso priimtų teisės aktų skaičius	Skubos ir ypatingos skubos tvarka priimtų įstatymų, nutarimų ir kitų teisės aktų skaičius			Iš viso priimta skubos ir ypatingos skubos tvarka (proc. nuo visų priimtų)
		įstatymų projektų	nutarimų projektų	kitų teisės aktų projektų	
1992–1996 m.	1 690	280	81	17	378 (22,3)
1996–2000 m.	2 141	511	86	98	695 (32,5)
2000–2004 m.	2 631	460	170	142	772 (29,3)
2004–2008 m.	1 901	256	174	82	512 (26,9)
2008–2012 m.	2 487	935	232	72	1 239 (49,8)
2012–2016 m.	2 805	894	165	47	1 106 (39,4)
2016–2020 m.*	2 696	463	125	33	621 (23,0)

Pastaba: * pateikti 2020 m. sausio 2 d. duomenys (I–VII sesijos).

Tokią praktiką kai kuriais atvejais galbūt ir galima pagrįsti išimtinės svarbos uždaviniais (pavyzdžiui, euroatlantinės integracijos siekiai, ekonominės krizės problemų sprendimas), tačiau neretai tokią praktiką argumentuoti sudėtinga. Nepaisant to, šios teisėkūros tendencijos rodo ir parlamento pasirengimą atlikti savo funkcijas, vadovaujantis atsakingo valdymo principais ir remiantis savo paties nustatytomis sprendimų priėmimo taisyklėmis. Į tai dėmesį visai neseniai atkreipė Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, pabrėžęs, kad ypatingos skubos taisyklės teisėkūroje gali būti taikomos tik išskirtiniais konstituciškai pagrįstais atvejais, kai būtina nedelsiant užtikrinti gyvybiškai svarbius visuomenės ir valstybės interesus⁵⁶. Parlamentas į naująją konstitucinę doktriną sureagavo ne tik pakeisdamas Seimo statuto nuostatas, bet ir, galima sakyti, iki minimumo apribojęs skubos ir ypatingos skubos taikymą praktikoje.

Atsižvelgiant į šias tendencijas, tikėtina, Seimo aktyvi laikysena teisėkūros srityje turėtų reikšmingai keistis, o tuo pačiu – keistis ir iki šiol įprasti teisėkūros būklės rodikliai (žr. 4 priedas. Parlamento veikla teisėkūros srityje: 1992–2020 m. laikotarpio kadencijos). Seimas turėtų daugiau dėmesio skirti teisėkūros sprendimų kokybei, teisės aktų projektų ekspertizei, galimų pasekmių vertinimui bei priimtų įstatymų ir kitų teisės aktų įgyvendinimo stebėsenai. Ekspertinėmis žiniomis pagrįstų teisėkūros veiksmų atlikimas galėtų tapti siekiamu, konstitucine prasme įpareigojančiu standartu⁵⁷. Teisės aktų projektų išsamus ekspertinis vertinimas turėtų apimti ne tik teisinio reguliavimo pagrįstumą, galimų pasekmių, bet ir alternatyvių sprendimų variantus, įskaitant ir galimybes teisinio reguliavimo iš viso atsisakyti⁵⁸. Žinant svarstomų ir priiminėjamų teisės aktų projektų srautus Lietuvos parlamente, tai būtų itin reikšmingi saugikliai, galintys pristabdyti perdėm aktyviai besisukančią teisėkūros „konvejerį“.

⁵⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. balandžio 16 d. nutarimas Nr. KT12-N4/2019: <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta1926/content>

⁵⁷ Murauskas D. Ekspertinis vertinimas teisėkūros procese: tarp diskrecijos ir konstitucinių imperatyvų: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3410938

⁵⁸ Limantė A. Teisėkūros tobulinimo keliu: teisės aktų vertinimas, jo rūšys bei plėtotė. Teisės problemos, 2017, Nr. 2(94), p. 22–42.

5. LIETUVIŠKOJO PARLAMENTARIZMO BRUOŽAI: KOKS PARLAMENTARIZMAS? KOKS PARLAMENTAS?

Parlamentarizmo gija Lietuvos istorijoje – ryški, nors ir trūkinėjanti, bet stebėtinai gyvybinga. Lietuvos valstybingumo architektūroje parlamentarizmas visais laikais buvo svarbus įkvėpimo šaltinis Tautai ginant savo Laisvę. Tai galima pastebėti kalbant apie bajoriškąją demokratiją viduramžiais, apie partizanų rezistenciją pokario Lietuvoje, pagaliau – apie okupacinio režimo nepalaužtą disidentinį judėjimą XX a. antroje pusėje. Kuriant Lietuvos valstybę ir įtvirtinant jos valstybingumą, nesvarbu, ar 1918, ar 1990-aisiais, praeities paveldėtos parlamentarizmo tradicijos neretai tapdavo kelrodžiu priimant lemtingus valstybės raidai sprendimus. Tokius sprendimus paprastai padiktuodavo trejopi motyvai – vertybiniai (kultūriniai), institucinių pasirinkimų (institucinio dizaino) bei racionalių išskaičiavimų.

Nuo 1990 m. Lietuvoje funkcionuojantis modernusis parlamentarizmas įkūnija šiuos motyvus, interesus ir pasirinkimus, kai kada išreikštus įprastinėmis formomis, o kai kada sudėtingomis institucinėmis kombinacijomis. Viena vertus, tokios institucinės kombinacijos užtikrina parlamentarizmo kultūros sklaidą visuomenėje ir politinėje sistemoje, kita vertus, sudaro sąlygas gana sudėtingai modifikuotai parlamentinei sistemai veikti.

Bemaž prieš tris dešimtmečius, kai Juan Linz tarp teoretikų pasauliniu mastu įžiebė karštą polemiką, kas geriau – parlamentinės ar prezidentinės sistemos⁵⁹, Lietuvoje šis klausimas buvo sprendžiamas ne tiek teoriniu, kiek praktiniu lygmeniu. 1992 m. spalio 25 d. Tauta referendume pritarė naujai Lietuvos Respublikos Konstitucijai, įtvirtinusiai parlamentinę sistemą su kai kuriais mišriosios (pusiau prezidentinės) valdymo formos ypatumais. Nėra abejonių, toks pasirinkimas apima pačias įvairiausias parlamentarizmo patirtis, pradedant viduramžių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškosios demokratijos kultūra, tarpukario Lietuvos seimokratija, pokario partizaninio judėjimo vadų išsakyta principine nuostata 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijoje dėl ateities Lietuvos ir baigiant 1990 m. kovo 11 d. Nepriklausomybės Akto nuostatomis.

Vadinamoji pusiau prezidentinė sistema yra ne kas kita, kaip bandymas racionalizuoti parlamentinę sistemą, suteikiant daugiau galių valstybės vadovui ir išplečiant vykdomosios valdžios prerogatyvas. Reikia pasakyti, tai gana sudėtingas eksperimentas, ir ne visiems pasisekė. Ne viena šalis pusiau prezidentinių modifikacijų atsisakė grįždamos prie klasikinio parlamentarizmo arba susidūrė su sistemą iškreipusiomis autoritarinėmis tendencijomis. Tačiau būtent tokios sistemos neretai būna pačios tinkamiausios pereinamojo laikotarpio valstybėms, keičiančioms senąsias nedemokratinės sistemas, o kartu ir nusistovėjusį galių balansą politinėje sistemoje⁶⁰.

Lietuvai pasisekė. Šalyje veikianti racionalizuota parlamentinė sistema iš esmės nekvestionuojama. Šiai sistemai veikiant buvo išspręsti ne tik perėjimo į demokratiją, bet ir demokratijos

⁵⁹ Linz Juan. The perils of presidentialism, *Journal of Democracy*, 1990, Vol. 1, No. 1, p. 51–69; Linz Juan. The virtues of parliamentarism, *Journal of Democracy*, 1990, Vol. 1, No. 4, p. 84–91; Linz Juan. Presidential or parliamentary democracy: does it make a difference?, in Juan J. Linz and Arturo Valenzuela eds., *The Failure of Presidential Democracy*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1994, p. 3–87.

⁶⁰ Rüb F.W. Semi-presidential Governments in Central and East European Transitions. Paper for the conf. „Transforming Post-Socialist Societies: Theoretical Perspectives and Future Prospects for Economic and Political Change in Europe“, Cracow, 21–23 October 1993, p. 6.

Barikadų fragmentas. Fotografė O. Posaškova, Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos archyvas

konsolidavimo, esminių struktūrinių reformų įgyvendinimo, narystės tarptautinėse organizacijose (ES, NATO, EBPO ir kt.) siekiai. Šalyje veikia nuosaikūs pliuralizmo arba tolydi daugipartinė sistema, kurios pagrindu atstovaujama rinkėjų interesams, suformuojamos parlamentinės daugumos bei keičiasi vykdomoji valdžia. Konkurencingų politinių partijų skaičius ir santykinis partinės sistemos stabilumas sukuria prielaidas sėkmingai koalicinių vyriausybių veiklai, o tai – nemenkas žingsnis link konsensuso kultūros parlamentinėje demokratijoje.

Veikianti sistema užtikrina parlamento valdančiosios daugumos paramą veikiančioms vyriausybėms, maždaug nuo 2000 m., galima sakyti, užtikrinamas partinių vyriausybių kriterijus atitinkančių vyriausybių stabilumas. Didžiojo valdžios „trikampio“ – parlamento, prezidento ir vyriausybės – sąveikų logika taip pat yra aiški ir nusistovėjusi, o tai leidžia šioms institucijoms bendradarbiauti ir užtikrinti politinę bei pilietinę rimtį.

Kiekvienoje parlamentinėje sistemoje ypatingas statusas ir išskirtinės galios suteikiamos parlamentui. Pasak Giovanni Sartori, siekiant sutramdyti pagundas piktnaudžiauti savo galiomis, tokioje sistemoje veikiantis parlamentas turi būti apribotas – valdžių padalijimo, „stabdžių“ ir „atsvarų“ bei partinės demokratijos saugikliais. Pagaliau, galimi ir konstitucinės priežiūros (konstitucionalizmo) svertai, kurie Lietuvoje taip pat kuo puikiausiai dera su parlamentinės demokratijos sistema. Būtent šiomis priemonėmis galima užtikrinti demokratijos sąlygomis veikiančio parlamento darbingumą.

Lietuvoje šis teiginys visiškai pasitvirtina. Seimas pasižymi ypatingu darbštumu, o kai kuriose srityse, pirmiausia, teisėkūros, jį pagrįstai galima vadinti hiperaktyviu. Nuo pat Nepriklausomybės paskelbimo 1990 m. Seimas tapo ne tik svarbiausia sovietinę sistemą keičiančia, bet ir naujai kuriamą politinę sistemą legitimuojančia institucija. Ne veltui atviros karinės

agresijos prieš Lietuvą laikotarpiu ant Seimą juosiančių gynybinių barikadų atsirado užrašas – „Lietuvos širdis“⁶¹.

Parlamentui reikėjo ne tik reaguoti į radikaliai keičiamos politinės sistemos iššūkius, bet ir pačiam prisitaikyti bei pasirengti dirbti naujomis sąlygomis. Uždavinys ne iš lengvųjų, juo labiau kad pradžioje, nemenką dalį demokratijos konsolidacijos laikotarpio (formaliai iki 1996 m. Seimo rinkimų), palankios parlamento institucionalizacijai terpės negalėjo užtikrinti visavertė partinė demokratija. Konkurencingų politinių partijų skaičius buvo nedidelis, partinė sistema buvo pradiname formavimosi etape, demokratiniais principais grįsta rinkimų ir atstovaujamoji demokratija žengė pirmuosius žingsnius, – ištis parlamentas kurį laiką tartum veikė „be parlamentarizmo“.

Parlamentarizmo „vakuomo“ fragmentas perdėm neapsunkino Seimo institucionalizacijos, t. y. institucinio funkcinio brendimo proceso. Galima sakyti, Seimas per dešimtmetį (1990–2000) įgijo visas svarbiausias ir demokratinėi institucijai būdingas charakteristikas: nusistovėjo sprendimų priėmimo taisyklės, susiformavo išbaigta darbinė parlamento nuolatinių komitetų struktūra, o politinė sistema – parlamento frakcijos rodo santykinai aukštus drausmės ir vienybės rodiklius. Seimui priimant sprendimus bei užtikrinant paramą vyriausybės programai, projektams ir pan. Interpretuojant lordo Philipo Nortono ir prof. Davido Olsono žodžius, galima pasakyti, kad Seimas gana greitai išaugo iš paauglystės amžiaus ir pasirengė dirbti bei priimti reikiamus sprendimus⁶².

Seimo institucionalizacijos procesas nėra kažkoks išskirtinis europiniame kontekste. Jo raida atkartoja tipinę daugelio kitų parlamentų evoliuciją, pirmiausia, Vidurio ir Rytų Europos kultūrinėje erdvėje. Žvelgiant retrospektyviai, Seimas, kaip ir daugelis kitų „naujųjų“ parlamentų, demokratijos sąlygomis, pirmąjį savo raidos dešimtmetį (1990–2000), sprendė esminių sisteminių pokyčių ir prisitaikymo prie demokratijos užduotis; antras dešimtmetis (2000–2010) – galutinio susikūrimo, „išbaigtumo“ periodas. Pažymėtina, kad antrojo dešimtmečio pabaigoje Seimui jau nebetiko etiketė „pokomunistinis“⁶³. Seimas buvo įgijęs visas demokratiniams parlamentams būdingas struktūrines ir funkcines charakteristikas.

Seimas, kaip ir daugelis kitų parlamentų Vidurio ir Rytų Europos šalyse, baigia trečiąjį savo institucinės raidos dešimtmetį (2010–2020), kurį teoretikai yra įvardiję kaip tam tikro neapibrėžtumo, neaiškumo [dėl ateities] laikotarpį.⁶⁴ Šiandien globalūs bei europeizacijos kontekstai neretai iškelia naujus iššūkius, tarp jų ir susijusius su politinės sistemos deparlamentarizacija, nacionalinių parlamentų galių siaurinimu, alternatyvų parlamentarizmui paieškomis ir t. t. Tai nauji laikmečio iššūkiai Seimui, kurio raida ir institucinės brandos procesas, pažymėtina, nėra vienakryptis ir negrįžtantis. Nepaisant milžiniškų parlamentarizmo ir parlamento institucijos kokybinių pokyčių, esant tam tikroms aplinkybėms, viskas gali pasibaigti vien tik formaliais pasiekimais⁶⁵. Todėl dabarties procesus reikėtų vertinti ir kaip naują priminimą – parlamentu, parlamentarizmu ir parlamentinės demokratijos kultūra reikia rūpintis nuolat ir visiems.

⁶¹ 1990 m. kovo 11 d. Lietuva atkūrė savo Nepriklausomybę ir suverenių galių vykdymą. Lietuvai nepaklūstant reikalavimams atsisakyti savo Laisvės siekių, 1991 m. sausio mėn. Sovietų Sąjunga prieš Lietuvą pradėjo aktyvius karinius veiksmus. Tauta stojo ginti šalies Nepriklausomybės simboliu tapusio parlamento bei kitų objektų. Atviros karinės agresijos dienomis, 1991 m. sausio 13 d., prie susirinkusių žmonių saugoto Vilniaus televizijos bokšto žuvo 14 žmonių, šimtai sužeista.

⁶² Norton Ph., Olson D. *Parliaments in Adolescence* // Olson D., Norton Ph. (eds.). *The New Parliaments of Central and Eastern Europe*, 1996, London: Routledge, p. 237.

⁶³ Olson D., Ilonszki G. *Two Decades of Divergent Post-Communist Parliamentary Development* // *The Journal of Legislative Studies*, 2011, Vol. 17, No. 2, p. 251.

⁶⁴ Ten pat.

⁶⁵ Ilonszki G. *From Minimal to Subordinate: A Final Verdict? The Hungarian Parliament, 1990–2020* // Olson D., Norton Ph. *Post-Communist and Post-Soviet Parliaments*. London, New York: Routledge, 2008, p. 45–46.

POLITINIŲ PARTIJŲ PAVADINIMŲ SANTRUMPOS

DK – „Drąsos kelias“ politinė partija	junga
DP – Darbo partija	LVP – Lietuvos valstiečių partija
LDP – Lietuvos demokratų partija	LVŽS – Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga
LDDP – Lietuvos demokratinė darbo partija	LŽP – Lietuvos žaliųjų partija
LCS – Lietuvos centro sąjunga	MKDS – Modernių krikščionių demokratų sąjunga
LiCS – Liberalų ir centro sąjunga	NDP – Naujosios demokratijos partija
LKDP – Lietuvos krikščionių demokratų sąjunga	NKP – Nuosaikiųjų konservatorių partija
LKP – Lietuvos komunistų partija	NPJL – Nacionalinė partija „Jaunoji Lietuva“
LLS – Lietuvos liberalų sąjunga	NS/SL – Naujoji sąjunga (socialliberalai)
LLRA – Lietuvos lenkų rinkimų akcija	PDP – Pilietinės demokratijos partija
LLRA-KŠS – Lietuvos lenkų rinkimų akcija-Krikščioniškų šeimų sąjunga	PTT – Partija „Tvarka ir teisingumas“
LS – Lietuvos Sąjūdis	SSKP – Sovietų Sąjungos komunistų partija
LPKTS – Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga	TiT – Partija Tvarka ir teisingumas
LPS – Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis	TLP – Tėvynės liaudies partija
LRLS – Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdis	TPP – Tautos pažangos partija
LSDP – Lietuvos socialdemokratų partija	TS-LK – Tėvynės sąjunga-Lietuvos konservatoriai
LSDDP – Lietuvos socialdemokratų darbo partija	TS-LKD – Tėvynės sąjunga-Lietuvos krikščionys demokratai
LVLS – Lietuvos valstiečių liaudininkų są-	VNDPS – Valstiečių ir Naujosios demokratijos partijų sąjunga

1 priedas. Politinių partijų atstovavimas parlamente: frakcijų skaičius ir dydis, 1990–2020 m.

AT-AS, 1990–1992 m.							
Eil. Nr.	Politinė (vis.) org.	Kadencijos pradžia		Eil. Nr.	Frakcija	Kadencijos pabaiga	
1.	LS	102 (remti)	72,85	1.	Sąjūdžio Centro	20	14,5
2.	LKP	40	28,57	2.	Nuosaičių	18	13,0
3.	LSDP	9	6,43	3.	Jungtinė Sąjūdžio	14	10,1
4.	SSKP	6	4,29	4.	Sąjūdžio santaros	11	8,0
5.	LŽP	4	2,86	5.	LDDP	9	6,5
6.	LDP	3	2,14	6.	Liberalų	9	6,5
7.	LKDP	2	1,43	7.	Tautininkų	9	6,5
				8.	Tautos pažangos	9	6,5
				9.	Lenkų	8	5,8
8.	Frakcijoms nepriklausantys deputatai (MSNG)	70	50,0	10.	Frakcijoms nepriklausantys deputatai (MSNG)	31	22,5
Iš viso		140	100	Iš viso		138	100

VI Seimas, 1992–1996 m.							
Eil. Nr.	Frakcijos pavadinimas	Kadencijos pradžia		Eil. Nr.	Frakcijos pavadinimas	Kadencijos pabaiga	
1.	LDDP	74	52,5	1.	LDDP	60	45,1
2.	Sąjūdžio	14	10,0	2.	TS-LK	24	18,0
3.	LPKTS „Laisvės“	12	8,5	3.	LKDP	12	9,0
4.	LKDP	10	7,1	4.	LSDP	7	5,3
5.	Piliečių chartijos	9	6,4	5.	LTS	4	3,0
6.	LSDP	7	5,0	6.	LPKTS „Laisvės“	4	3,0
7.	Lietuvos lenkų sąjungos	4	2,8	7.	Lietuvos lenkų sąjungos	3	2,3
8.	LDP	4	2,8	8.	LDP	3	2,3
9.	MSNG	7	5,0	9.	MSNG	16	12,0
Iš viso		141	100	Iš viso		133	100

VII Seimas, 1996–2000 m.							
Eil. Nr.	Frakcijos pavadinimas	Kadencijos pradžia		Eil. Nr.	Frakcijos pavadinimas	Kadencijos pabaiga	
1.	TS-LK	70	51,0	1.	TS-LK	49	34,8
2.	LKDP	16	11,7	2.	LCS	17	12,0
3.	LCS	14	10,2	3.	LDDP	13	9,2
4.	LDDP	12	8,8	4.	NK	13	9,2
5.	LSDP	12	8,8	5.	LKDP	12	8,5
6.	Nepriklausoma	4	3,0	6.	LSDP	7	5,0
7.	LDP	3	2,2	7.	Jungtinė (LVP, LKDS, NPJL)	5	3,5
8.	Jungtinė	3	2,2	8.	Socialdemokratija 2000	5	3,5
9.	Liberalių reformų	3	2,2	9.	MKDS	4	2,8
10.	MSNG	0	0	10.	Jungtinė (LDP, TLP)	3	2,1
				11.	Nepriklausoma	3	2,1
				12.	MSNG	10	7,0
Iš viso		137	100,0	Iš viso		141	100,0

VIII Seimas, 2000–2004 m.

Eil. Nr.	Frakcijos pavadinimas	Kadencijos pradžia		Eil. Nr.	Frakcijos pavadinimas	Kadencijos pabaiga	
1.	SD koalicijos	48	34,0	1.	SD koalicijos	53	39,2
2.	LLS	33	23,4	2.	LiCS	21	15,5
3.	NS/SL	29	20,6	3.	NS/SL	19	14,1
4.	TS-LK	9	6,4	4.	LDP	16	11,8
5.	Jungtinė (LCS, MKDS, LLRA)	8	5,7	5.	TS-LK	10	7,4
6.	LVP ir NDP	7	5,0	6.	VNDPS	7	5,2
7.	MSNG	7	5,0	7.	MSNG	9	6,6
	Iš viso	141	100		Iš viso	135	100

IX Seimas, 2004–2008 m.

Eil. Nr.	Frakcija	Kadencijos pradžia		Eil. Nr.	Frakcija	Kadencijos pabaiga	
1.	DP	41	29,0	1.	DP	23	16,3
2.	TS	26	18,4	2.	TS	26	18,4
3.	LSDP	21	14,8	3.	LSDP	38	26,9
4.	LiCS	19	13,4	4.	LiCS	10	7,0
5.	VNDPS	12	8,5	5.	VNDPS/ LVLS	14	9,9
6.	NS/SL	10	7,0	6.	NS/SL	9	6,3
7.	LDP	10	7,0	7.	LDP/TiT	11	7,8
8.	MSNG	2	1,4	8.	Liberalų sąjūdžio	9	6,3
				9.	PDF*	–	–
				10.	MSNG	1	0,7
	Iš viso	141	100,0		Iš viso	141	100

X Seimas, 2008–2012 m.

Eil. Nr.	Frakcijos pavadinimas	Kadencijos pradžia		Eil. Nr.	Frakcijos pavadinimas	Kadencijos pabaiga	
1.	TS-LKD	45	31,9	1.	TS-LKD	43	30,9
2.	LSDP	26	17,7	2.	LSDP	23	16,5
3.	TPPF	17	12,8	3.	TPPF*	=	=
4.	Frakcija „TiT“	14	10,6	4.	Frakcija „TiT“	17	12,2
5.	Liberalų sąjūdžio	11	7,8	5.	LRLS	11	7,9
6.	DP	10	7,1	6.	DP	10	7,2
7.	Liberalų ir Centro sąjungos	9	6,4	7.	LiCS	11	7,9
8.	MSNG	7	5,7	8.	Krikščionių partijos	7	5,0
				9.	MSNG	17	12,2
	Iš viso	139*	100		Iš viso	139	100

XI Seimas, 2012–2016 m.

Eil. Nr.	Frakcijos pavadinimas	Kadencijos pradžia		Eil. Nr.	Frakcijos pavadinimas	Kadencijos pabaiga	
1.	LSDP*	38	27,8	1.	LSDP	39	28,0
2.	TS-LKD	33	23,5	2.	TS-LKD	30	21,6
3.	DP	29	20,7	3.	DP	28	20,1
4.	PTT	11	7,8	4.	PTT	9	6,5
5.	LRLS	10	7,1	5.	LRLS	12	8,6
6.	LLRA	8	5,7	6.	LLRA	8	5,7
7.	FDK	7	5	7.	FDK*	–	–
8.	MSNG	3	2,1	8.	MSNG	13	9,3
	Iš viso	139	100		Iš viso	139	100

XII Seimas, 2016–2020 m.							
Eil. Nr.	Frakcijos pavadinimas	Kadencijos pradžia		Eil. Nr.	Frakcijos pavadinimas	Kadencijos pabaiga	
1.	LVŽS	59	41,8				
2.	TS-LKD	31	21,9				
3.	LSDP	19	13,5				
4.	LRLS	14	9,9				
5.	TiT	8	5,7				
6.	LLRA-KŠS	8	5,7				
7.	MSNG	2	1,4				
Iš viso		141	100				

*Paiškinimai: (1) pateikiami parlamento kadencijos pradžios ir kadencijos pabaigos duomenys; (2) * Pilietinės demokratijos frakcija (PDF), Tautos prisikėlimo partijos frakcija (TPPF), Frakcija „Drąsos kelias“ (FDK) nustojo egzistuoti (išregistruotos) iki Seimo kadencijos pabaigos.*

2 priedas. Parlamento narių išsilavinimas, 1990–2020 m. kadencijos

Kadencija / parlamento narių (PN) išsilavinimas	1990–1992	1992–1996	1996–2000	2000–2004	2004–2008	2008–2012	2012–2016	2016–2020
Technologijos mokslai (inžinerija, energetika, kt.)	27	43	37	37	33	27	28	24
Ekonomika	19	16	24	21	22	16	23	13
Teisė	19	8	7	7	15	20	20	18
Žemės ūkio mokslai (agronomija, miškininkystė, veterinarija, zootechnika)	12	14	9	13	9	8	9	18
Fiziniai mokslai (matematika, fizika, chemija, kt.)	18	13	14	11	11	11	14	8
Biomedicinos mokslai (medicina, biofizika, farmacija, odontologija, kt.)	9	11	17	14	13	12	11	12
Edukologija (pedagogika, sporto metodika, kt.)	10	8	10	6	8	14	17	14
Filologija	10	8	13	7	7	12	13	9
Istorija	6	6	7	7	6	8	12	8
Žurnalistika	7	6	5	5	7	9	8	6
Politologija	0	0	1	5	4	3	5	9
Viešasis administravimas	0	0	0	0	2	4	4	8
Filosofija	6	7	6	5	1	3	4	7
Menai (aktoriai, muzikai, tapytojai)	6	5	6	5	7	9	6	6
Vadyba (verslo administravimas, ekonomikos organizavimas)	0	0	0	3	5	7	9	13
Kitas išsilavinimas / kitos patirtys: architektūra, geografija, geologija, psichologija, sociologija, teologija; rašytojai, sportininkai	33	23	13	14	19	22	12	22
Aukštojo mokslo neįgiję PN	5	10	8	3	10	7	4	6
Mokslo laipsnį turintys PN (mokslų daktaras, habilituotas mokslų daktaras)	45	53	43	30	27	24	26	29
Pedagoginį laipsnį turintys PN (profesorius, docentas)	29	25	29	18	16	15	15	13

Pastaba. Parlamento narių išsilavinimas fiksuotas jų išrinkimo metu ir per kadenciją turimas (įgytas) išsilavinimas; keli parlamento nario įgyti išsilavinimai nurodomi atskirai; pedagoginį išsilavinimą turintys asmenys priskiriami konkrečiai mokslų sričiai (pvz., istorijos, lietuvių kalbos, matematikos).

Paiškinimai:

<i>Inžinerija</i>	– technologijų mokslų krypties išsilavinimas: elektros ir elektronikos inžinerija, statybos inžinerija, transporto inžinerija, aplinkos inžinerija, hidrotechnika, energetika ir termoinžinerija, mechanikos inžinerija ir kt.
<i>Matematika, fizika, chemija, biochemija</i>	– fizinių mokslų krypties išsilavinimas.
<i>Teisė</i>	– socialinių mokslų krypties išsilavinimas.
<i>Ekonomika</i>	– socialinių mokslų krypties išsilavinimas: ekonomika, buhalterinė apskaita.
<i>Žurnalistika</i>	– socialinių mokslų krypties išsilavinimas: žurnalistika, komunikacija ir informacija.
<i>Menai</i>	– humanitarinių mokslų krypties išsilavinimas: menotyra, režisūra, aktorystė, dainavimas, tapyba, muzikologija.
<i>Agronomija, miškininkystė</i>	– žemės ūkio mokslų krypties išsilavinimas: agronomija, miškotyra, miškininkystė.
<i>Veterinarija, zootechnika</i>	– žemės ūkio mokslų krypties išsilavinimas.
<i>Istorija</i>	– humanitarinių mokslų krypties išsilavinimas: istorija, archeologija.
<i>Medicina</i>	– biomedicinos mokslų krypties išsilavinimas: medicina, odontologija, farmacija, biofizika, biomedicina ir kt.
<i>Filosofija</i>	– humanitarinių mokslų krypties išsilavinimas.
<i>Edukologija</i>	– socialinių mokslų krypties išsilavinimas: edukologija, kitas pedagoginis išsilavinimas.
<i>Politologija</i>	– socialinių mokslų krypties išsilavinimas: politikos mokslai, viešosios politikos administravimas.
<i>Viešasis administravimas</i>	– socialinių mokslų krypties išsilavinimas: viešojo valdymo administravimas.
<i>Filologija</i>	– humanitarinių mokslų krypties išsilavinimas: filologija, taip pat rašytojai, vertėjai.
<i>Vadyba</i>	– socialinių mokslų krypties išsilavinimas: verslo vadyba, ekonomikos organizavimas, verslo administravimas.

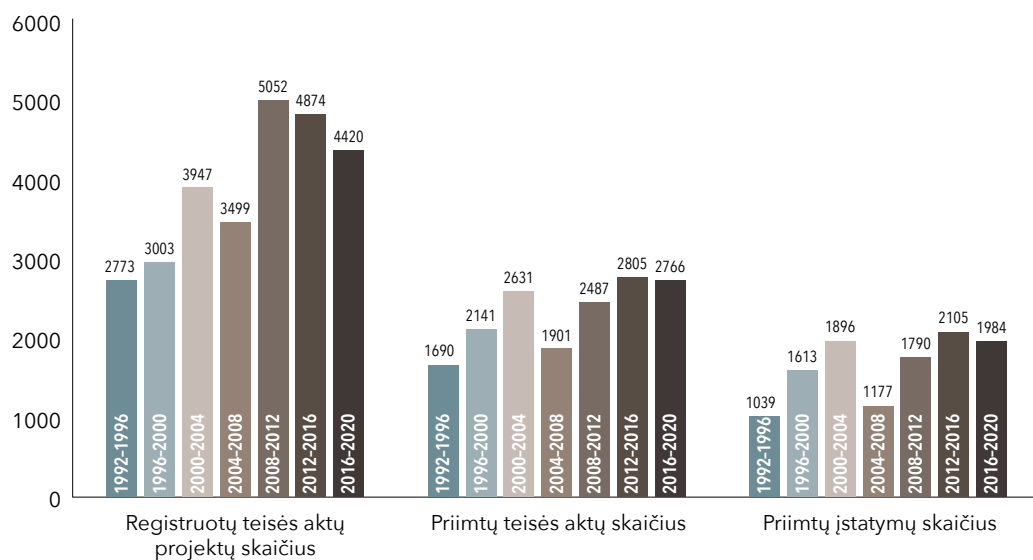
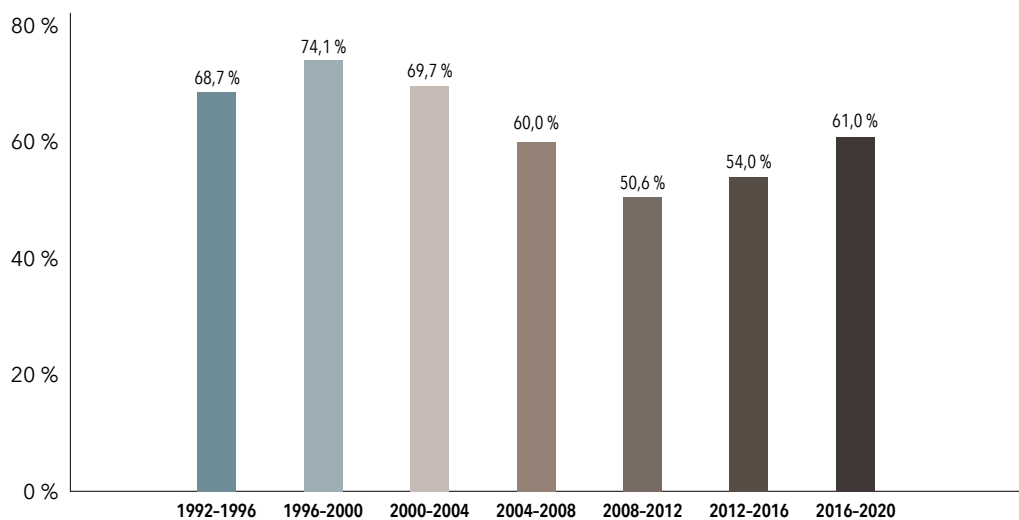
3 priedas. Seimo opozicijos lyderiai

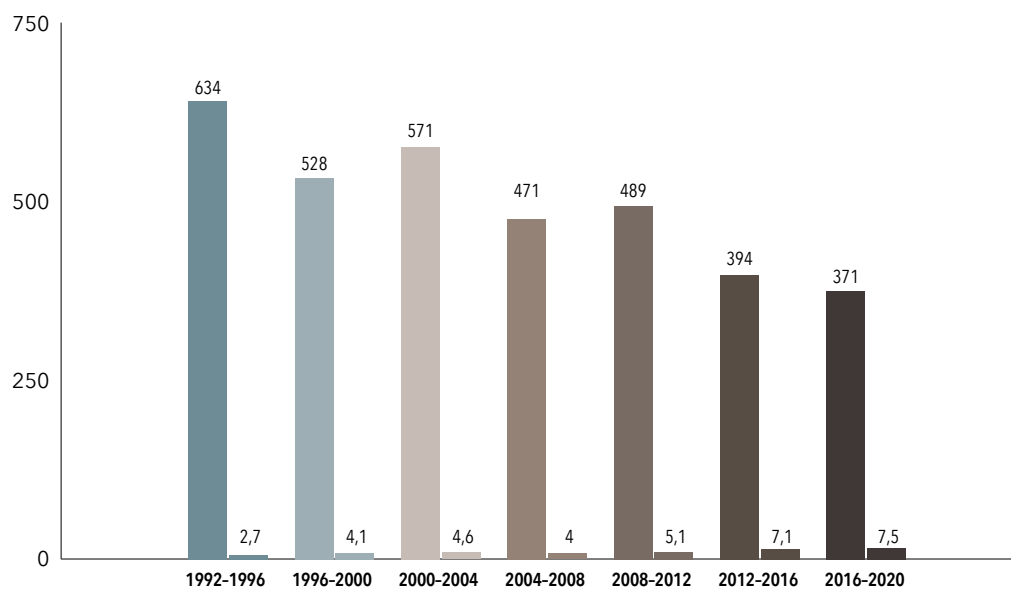
Iš Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo doktrinos:

„Parlamentinės opozicijos pripažinimas – būtinas pliuralistinės demokratijos elementas“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. sausio 25 d. nutarimas: <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta315/content>).

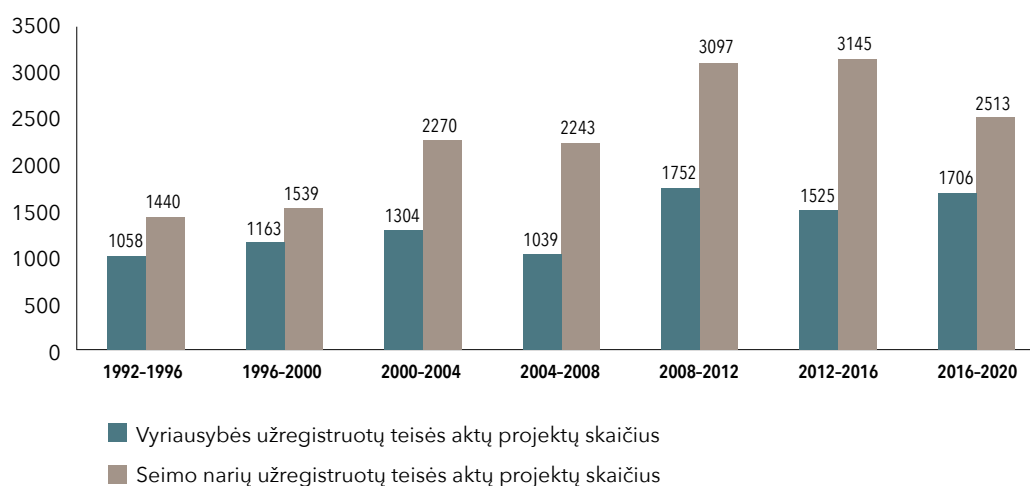
Eil. Nr.	Opozicijos lyderis	Opozicijos lyderio priklausymas Seimo frakcijai	Opozicijos lyderio paskelbimo data	Opozicijos lyderio įgaliojimų pabaiga	Pastabos
VI Seimas (1992–1996 m.)					
Seimo statuto nuostatos, apibrėžiančios Seimo opozicijos lyderio statusą, 1992–1996 m. kadencijoje dar nebuvo priimtose. Tačiau 1994 m. vasario 17 d. Seimo statuto redakcijoje (42 straipsnis) buvo įtvirtinta nuostata, kad „vienos iš opozicinę koaliciją sudarančių frakcijų seniūnas gali būti išrinktas tos <i>opozicinės koalicijos lyderiu</i> ir apie tai viešai paskelbiama Seimui.“ Dar pačioje Seimo kadencijos pradžioje (pirmą kartą paminėta – 1992 m. lapkričio 28 d.) Seimo dešinės opozicijos lyderiu <i>de facto</i> įvardijamas Vytautas Landsbergis. Seimo kadencijos antroje pusėje Gediminas Vagnorius taip pat minimas kaip Seimo opozicijos lyderis (pirmą kartą paminėtas – 1995 m. spalio 25 d.).					
VII Seimas (1996–2000 m.)					
1998 m. gruodžio 22 d. naujoje Seimo statuto redakcijoje (41 straipsnio 5 dalis) nustatyta: „Jeigu opozicinė frakcija arba jų koalicija turi daugiau kaip 1/2 Seimo mažumai priklausančių Seimo narių, tokios frakcijos seniūnas arba koalicijos vadovas yra vadinamas <i>Seimo opozicijos lyderiu</i>. Opozicijos lyderis naudojami šiame statute numatytais papildomomis opozicijos lyderio teisėmis.“ Šioje kadencijoje oficialiai paskelbto Seimo opozicijos lyderio nebuvo, kadangi dėl šios pozicijos nesusitarė pagrindinės opozicinės partijos – Lietuvos demokratinė darbo partija (frakcijos seniūnas Česlovas Juršėnas) ir Lietuvos socialdemokratų partija (frakcijos seniūnas Aloyzas Sakalas).					
VIII Seimas (2000–2004 m.)					
1.	Vytenis Povilas Andriukaitis	Socialdemokratinės koalicijos (LD-DP-LSDP-LRS) frakcija	2000-10-24	2001-07-11	Vadovaujantis rotacijos principu, Seimo opozicijos lyderiu buvo dviejų partijų atstovai (LSDP ir LLS)
2.	Rolandas Paksas	Liberalų frakcija	2001-07-12	2001-11-01	
3.	Gintaras Steponavičius	Liberalų frakcija	2001-11-12	2001-12-21	
IX Seimas (2004–2008 m.)					
1.	Andrius Kubilius	Tėvynės sąjungos frakcija	2005-01-20	2006-09-19	Didesnę Seimo kadencijos dalį opozicinėms partijoms (Tėvynės sąjungai-Lietuvos krikščionims demokratams, Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdžiui, Partijai „Tvarka ir teisingumas“) nepavyko susitarti ir išsirinkti Seimo opozicijos lyderio

Eil. Nr.	Opozicijos lyderis	Opozicijos lyderio priklausymas Seimo frakcijai	Opozicijos lyderio paskelbimo data	Opozicijos lyderio įgaliojimų pabaiga	Pastabos
X Seimas (2008–2012 m.)					
1.	Gediminas Kirkilas	Lietuvos socialdemokratų partijos frakcija	2008-12-09	2009-06-15	Vadovaujantis rotacijos principu, Seimo opozicijos lyderiu buvo trijų partijų atstovai (LSDP, TtT ir DP)
2.	Valentinas Mazuronis	Frakcija „Tvarka ir teisingumas“	2009-06-16	2010-03-09	
3.	Vytautas Gapšys	Darbo partijos frakcija	2010-03-10	2010-09-20	
4.	Algirdas Butkevičius	Lietuvos socialdemokratų partijos frakcija	2010-09-21	2011-03-16	
5.	Vytautas Gapšys	Darbo partijos frakcija	2011-03-17	2011-09-19	
6.	Valentinas Mazuronis	Frakcija „Tvarka ir teisingumas“	2011-09-20	2012-03-12	
7.	Algirdas Butkevičius	Lietuvos socialdemokratų partijos frakcija	2012-03-13	2012-09-10	
8.	Vytautas Gapšys	Darbo partijos frakcija	2012-09-11	2012-11-16	
XI Seimas (2012–2016 m.)					
1.	Andrius Kubilius	Tėvynės sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų frakcija	2012-12-18	2016-11-13	
XII Seimas (2016–2020 m.)					
1.	Viktorija Čmilytė-Nielsen	Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdžio frakcija	2019-03-26	2019-09-10	Vadovaujantis rotacijos principu, Seimo opozicijos lyderiu (iki 2020-03-10) buvo trijų partijų atstovai (LRLS, LSDP, TS-LKD)
2.	Julius Sabatauskas	Lietuvos socialdemokratų partijos frakcija	2019-09-10	2020-03-10	
3.	Gabrielius Landsbergis	Tėvynės sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų frakcija	2020-03-10		

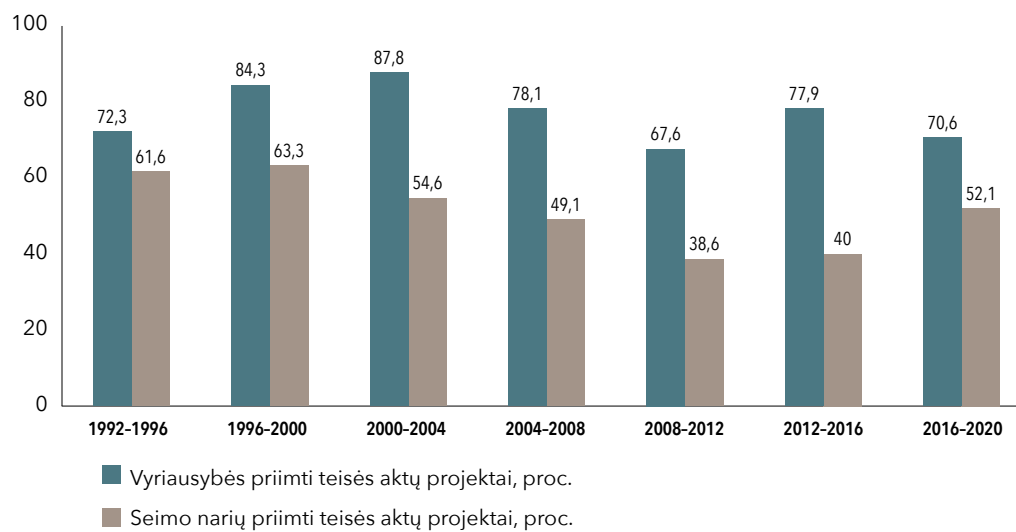
4 priedas. Parlamento veikla teisėkūros srityje: 1992–2020 m.**1 pav.** Užregistruotų teisės aktų projektų ir priimtų teisės aktų skaičius, 1992–2020 m.**2 pav.** Priimta teisės aktų projektų, procentais, 1992–2020 m.

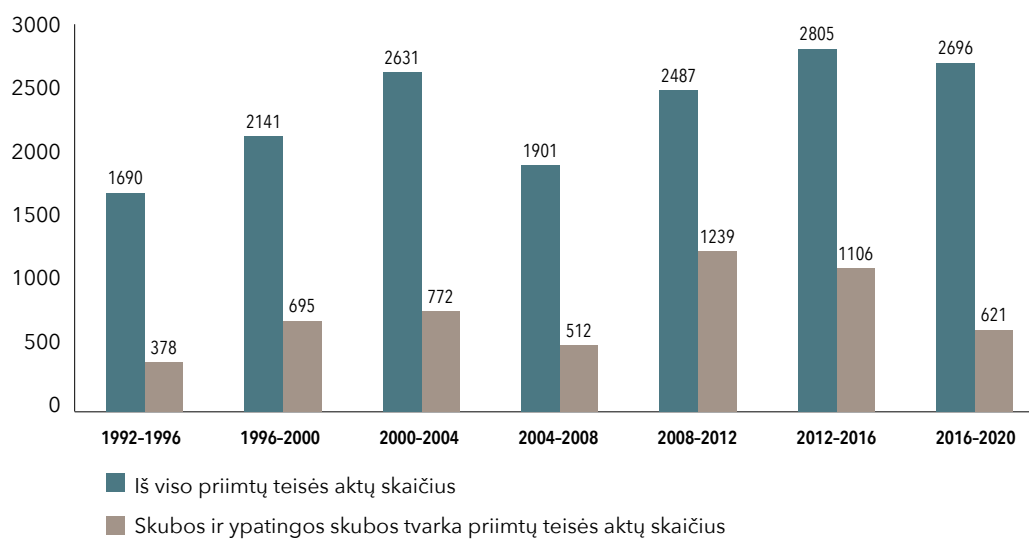
3 pav. Vidutiniškai per Seimo plenarinį posėdį priimta teisės aktų projektų, 1992–2020 m. (nurodytas posėdžių skaičius ir vidutiniškai per posėdį priimtų projektų skaičius)

4 pav. Seimo narių ir Vyriausybės registruotų teisės aktų projektų skaičius, 1992–2020 m.

5 pav. Seimo narių ir Vyriausybės pateiktų teisės aktų projektų priimta, 1992–2020 m.

6 pav. Skubos ir ypatingos skubos tvarka priimti įstatymų ir kitų teisės aktų projektai, 1992–2020 m.

5 priedas. Lietuvos Respublikos Seimo pirmininkai, 1990–2020 m. kadencijos

Eil. Nr.	Seimo Pirmininkas	Partinė priklausomybė	Paskyrimo ir pasitraukimo ar atleidimo data
1.	Vytautas Landsbergis	Lietuvos Sąjūdis	1990-03-11 / 1992-11-25 (AT-AS)
2.	Algirdas Mykolas Brazauskas*	Lietuvos demokratinė darbo partija	1992-11-25 / 1993-03-25 (VI Seimas)
3.	Česlovas Juršėnas*	Lietuvos demokratinė darbo partija	1992-11-25 / 1993-02-25 (VI Seimas)
4.	Česlovas Juršėnas	Lietuvos demokratinė darbo partija	1993-02-25 / 1996-11-25 (VI Seimas)
5.	Vytautas Landsbergis	Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)	1996-11-25 / 2000-10-19 (VII Seimas)
6.	Artūras Paulauskas*	Naujoji sąjunga (socialliberalai)	2000-10-19 / 2004-04-06 (VIII Seimas)
7.	Česlovas Juršėnas*	Lietuvos socialdemokratų partija	2004-04-06 / 2004-07-12 (VIII Seimas)
8.	Artūras Paulauskas	Naujoji sąjunga (socialliberalai)	2004-07-12 / 2004-11-15 (VIII Seimas)
9.	Artūras Paulauskas	Naujoji sąjunga (socialliberalai)	2004-11-15 / 2006-04-11 (IX Seimas)
10.	Vydas Gedvilas**	Darbo partija	2006-04-11 / 2006-04-13 (IX Seimas)
11.	Viktoras Muntianas	Darbo partija Pilietinės demokratijos partija	2006-04-13 / 2008-04-01 (IX Seimas)
12.	Česlovas Juršėnas	Lietuvos socialdemokratų partija	2008-04-01 / 2008-11-17 (IX Seimas)
13.	Arūnas Valinskas	Tautos prisikėlimo partija	2008-11-17 / 2009-09-15 (X Seimas)
14.	Irena Degutienė**	Tėvynės sąjunga- Lietuvos krikščionys demokratai	2009-09-15 / 2009-09-17 (X Seimas)
15.	Irena Degutienė	Tėvynės sąjunga- Lietuvos krikščionys demokratai	2009-09-17 / 2012-11-16 (X Seimas)
16.	Vydas Gedvilas	Darbo partija	2012-11-16 / 2013-10-03 (XI Seimas)
17.	Loreta Graužininė	Darbo partija	2013-10-03 / 2016-11-14 (XI Seimas)
18.	Viktoras Prancietis	Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga	2016-11-14 / (XII Seimas)

Pastaba.

* Seimo Pirmininkas *laikina*i eina Respublikos Prezidento pareigas, o Seimo Pirmininko pavaduotojas *laikina*i eina Seimo Pirmininko pareigas. Šias pareigas Seimo Pirmininko pavaduotojas eina tol, kol išrenkamas Respublikos Prezidentas ir Seimo Pirmininkas pradeda toliau eiti savo pareigas Seime.

** Paskirtas *laikina*i eiti Seimo Pirmininko pareigas.

Marija DRĖMAITĖ

Architektūros istorikė, Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto profesorė. Tyrinėja XX amžiaus architektūrą ir jos paveldą.

Parašė knygas:

„Baltic Modernism: Architecture and Housing in Soviet Lithuania“ (2017),

„Progreso meteoras: Modernizacija ir pramonės architektūra Lietuvoje 1918–1940 m.“ (2016).

Sudarė knygą „Optimizmo architektūra: Kauno fenomenas, 1918–1940 m.“ (2018).

PARLAMENTINIAI PASTATAI MODERNIOJE LIETUVOJE

Modernios Lietuvos, skaičiuojančios nacionalinės valstybės gyvavimą nuo 1918 m. vasario 16 d., istorija XX amžiuje buvo komplikauta, kaip ir daugelio Europos valstybių. Pirmosios respublikos laikotarpiu (1918–1940 m.) laikinojoje sostinėje Kaune nepavyko pastatyti Parlamento rūmų, nors pastatų paieškos ir sprendimai užsibaigė įspūdingu Valstybės rūmų architektūriniu konkursu. Sovietų okupuotoje Lietuvoje (1940–1941 m., 1944–1990 m.) demokratinę santvarką simbolizuojančio Parlamento būti negalėjo, kadangi nebūta ir pačios demokratijos. Tačiau vėlyvuoju sovietmečiu sostinėje Vilniuje buvo pastatytas Aukščiausiosios Tarybos administracinių pastatų kompleksas, nepriklausomoje Lietuvoje tapęs Seimo rūmais. Tokia komplikauta, tačiau dėl to ne mažiau įdomi istorija skatina aptarti parlamentinių pastatų atsiradimo prielaidas, funkcinis sprendimus ir santykį tarp politinės istorijos ir parlamentinių pastatų architektūros.

PARLAMENTINIŲ PASTATŲ IŠTAKOS

Parlamento pastatas, kaip atskiras ir savitas architektūrinis tipas, modernioje Europoje susiformavo XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje, kaip parlamentinių valstybių iškilimo rezultatas. Kadangi minimas laikotarpis buvo susijęs su antikos „atradimu“ ir (neo)klasicizmo suklestėjimu Europos kultūroje, architektūrinio įkvėpimo ieškota demokratijos lopšyje – antikinėje Graikijoje. Naujųjų laikų pasaulyje modernių parlamentinių pastatų madas pradėjo diktuoti Prancūzija ir Jungtinės Amerikos Valstijos, kurias apėmė tikras parlamentų statybos bumas. Puikus tokios antikine klasika pagrįstos reprezentacinės architektūros pavyzdys yra ir Vilniaus rotušė, perstatyta 1785–1799 m. pagal žymaus architekto Lauryno Gucevičiaus projektą.

Naują etapą parlamentų architektūroje paskatino Didžiosios Britanijos parlamento Londono perstatymas, kai po Vestminsterio rūmų gaisro 1834 m. surengus architektūrinį konkursą išryškėjo siekis, kad svarbiausias valstybės pastatas atspindėtų nacionalinę architektūrą. Britų parlamente užgimė nauja europietiškos meninės kultūros mada – istorinio paveldo pagrindu kuriamas nacionalinis stilius (tuo metu Anglijoje tokiu stiliumi tapo neogotika). Taip Europos valstybinių pastatų architektūroje susiformavo dvi tradicijos – klasicistinė, kuri rėmėsi graikiškos ir romėniškos antikos tradicija, ir istorizmas, paremtas kitų epochų istoriniais stiliais.

Lietuvos Respublikos Seimo pastatas. Fotografė O. Posaškova, Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos archyvas

Tautinių stilių paieškos XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje tapo kultūriniu judėjimu, po Pirmojo pasaulinio karo įgavusiu naujų impulsų. Po didžiųjų imperijų žlugimo Europoje atsikūrė naujos valstybės, kurioms buvo labai svarbi nacionalinės tapatybės išraiška. Tautinis stilius šį kartą buvo orientuotas į etninį paveldą, nes daugelyje valstybių profesionaliosios architektūros palikimas buvo siejamas su vyravusia ir nepageidaujama imperine praeitimi. Nors apie 1930 m. visuomeninių pastatų architektūroje įsitvirtino modernizmas, reta valstybė jį rinkosi reprezentacinio parlamento pastato architektūrai.

LIETUVA TARP NAUJŲJŲ EUROPOS VALSTYBIŲ 1918–1940 M.

Seimas laikinojoje sostinėje Kaune

Naujų Europos valstybių parlamentai dažniausiai įsikurdavo istoriniuose (buv. imperiniuose) pastatuose su viltimi netolimoje ateityje pasistatyti nacionalinius valstybinių pastatų ansamblius. Istorinių pastatų atnaujinimas daugiausia apsiribojo interjero ir pagrindinės parlamento salės nauja dekorų programa. Pavyzdžiui, Rygoje Livonijos gubernatūros rūmai (buvęs Landtagas) buvo perstatyti į Latvijos *Saeima* (parlamentą) pagal žymiausio to meto architekto klasicisto Eišeno Laubės projektą. Neorenesansinio stiliaus rūmai, statyti dar 1867 m., pasirodė tinkami reprezentacijai, tačiau Susirinkimų salė 1922 m. buvo rekonstruota klasicistiniu stiliumi su etnografiniais motyvais¹. Panašūs procesai vyko Estijoje – *Rygikogas* (est. *Riigikogu*) (parlamentas)

¹ Ilze Martinsons, Reflection of Authoritarianism in Latvian Architecture, *Art History of Latvia V (1915–1940)*, ed. Eduards Klavins, Riga: Institute of Art History of the Latvian Academy of Art, 2016, p. 546–564 (553).

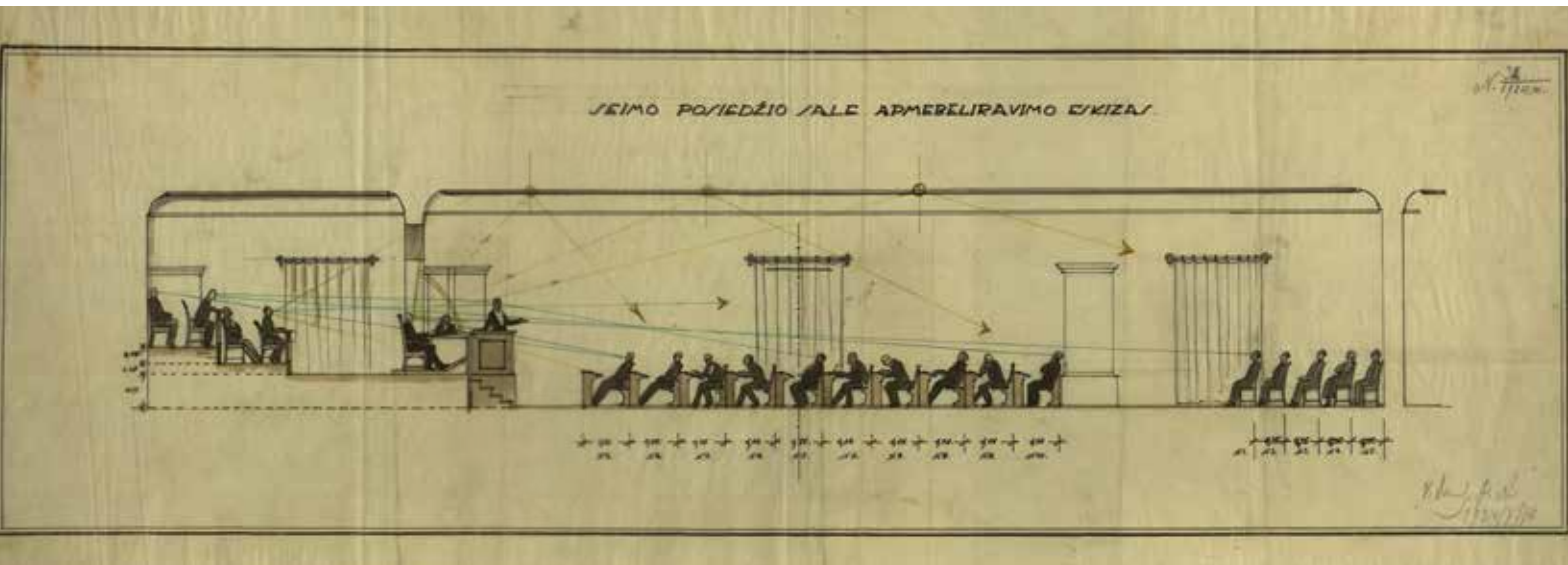
Lietuvos Respublikos Seimo rūmai, kuriuose Seimas dirbo 1920–1927 metais. Tai buvęs gimnazijos pastatas, į kurį Steigiamojo Seimo posėdžiai buvo perkelti maždaug po mėnesio nuo jo susirinkimo pradžios. Šio pastato trečiajame aukšte buvo įrengta Seimo posėdžių salė. Vėliau, specialiai Seimo poreikiams, fasade bus įrengtas balkonas. Kaunas, 1920–1921 m. *Fotografas nenurodytas, Lietuvos centrinis valstybės archyvas. A203-P003*

Taline įsikūrė Tompėjos pilyje, perstatytoje dar XVIII a. pabaigoje ir naudotoje kaip gubernatūra. 1920–1922 m. pilies kieme buvo pastatytas naujas parlamento pastatas pagal architektų Eugeno Habermanno ir Herberto Johansono projektą, o Susirinkimų salė įrengta ekspresionizmo ir *art deco* stiliumi – tai retas ir ankstyvas modernaus parlamento pavyzdys². Nors politinė situacija Lietuvoje buvo kitokia, tačiau architektūrinės reprezentacijos sprendimai panašūs, tik materializavosi jie ne istorinėje sostinėje Vilniuje, kuriame 1918 m. vasario 16 d. buvo atkurta Lietuvos valstybė, o laikinojoje sostinėje Kaune, kurioje nepriklausomybė buvo įtvirtinta.

Dėl sudėtingos tarptautinės politinės situacijos – teritorinių nesutarimų su Lenkija ir artėjančio bolševikų puolimo iš Rusijos – 1919 m. sausį Lietuvos vyriausybė ir valstybinės įstaigos buvo skubiai perkeltos iš Vilniaus į Kauną, kuriame tikėtasi apsistoti trumpam, tačiau net dvidešimt metų nebuvo lemta sugrįžti į Vilnių. 1919 m. balandžio 4 d. Kaune buvo išrinktas pirmasis Lietuvos Valstybės Prezidentas, o 1920 m. gegužės 15 d. į pirmąjį posėdį susirinko visuotiniuose demokratiniuose rinkimuose išrinktas Steigiamasis Seimas, kuris Miesto teatro salėje Lietuvos valstybę iškilmingai paskelbė demokratine Respublika. Miesto teatro³ pasirinkimas šiai iškilmingai progai rodo, kad tuo metu Kaune dar nebuvo tinkamų patalpų Seimui. Dalis Kauno elito manė, kad neverta investuoti į statybas Kaune, nes tai prilygtų susitaikymui su Vilniaus praradimu. Šis

² Mart Kalm, Riigikogu (Parliament) building – roof for one hundred equal representatives, *Eesti kunsti ajalugu / History of Estonian Art (1900–1940)*, Vol. 5, Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2010, p. 665.

³ Miesto teatras (Laisvės al. 91) pastatytas 1891 m. pagal architekto U. Golinevičiaus projektą. 1925–1940 m. pastate veikė Valstybės teatras. Rekonstruotas 1923–1925 m. pagal architektų V. Dubneckio ir M. Songailos projektą; 1930 m. – pagal architekto V. Landsbergio projektą; 1980–1984 m. pagal architekto K. Žalnieriaus projektą, interjero autorius A. Staskevičius. Dabar – Kauno muzikinis teatras.

Vladimiras Dubeneckis, Seimo posėdžių salės baldų eskizas (neįgyvendintas), 1924 m. *Kauno regiono valstybės archyvas, f. 156, ap. 1, b. 14, l. 13*

laikinumo aspektas pasirodė besąs lemiamas, kai iškilo klausimas apie valstybės prezidento rūmų ir valdžios įstaigų pastatų statybą. Nutarta, kad Prezidento institucija, Ministrų Kabinetas⁴ ir Steigiamasis Seimas laikinai įsikurs dar XIX a. statytuose carinio laikotarpio pastatuose.

Trijų valstybinių institucijų įrengimo ir pritaikymo projektams atlikti buvo pakviestas architektas Vladimiras Dubeneckis (1888–1932 m.), vienas labiausiai patyrusių architektų to meto Kaune, domėjęsis tautinio stiliaus paieškomis⁵. Įkvėpimo ir medžiagos kūrybai jis ieškojo ne tik valstietiškos kultūros palikime, kuris buvo siejamas su autentišku lietuviškumu, bet ir sakralinėje architektūroje: medinėse kaimo bažnyčiose, varpinėse ir baroko stiliaus bažnyčiose. Steigiamojo Seimo patalpų interjero projektas (1924 m.) gerai atspindi to meto tautinio reprezentatyvumo sampratą.

Steigiamasis Seimas ir I, II, III Seimai nuo 1920 m. iki 1927 m. pavasario veikė buvusioje Kauno gubernijos berniukų gimnazijoje, statytoje dar 1860–1862 m. Pritaikius Seimui, antrame aukšte buvo įrengtas balkonas, iš kurio matėsi kitapus gatvės esantys Prezidento rūmai ir jų sodelis⁶. Nors mokykla buvo erdvi, tačiau patalpos nebuvo patogios 112 Steigiamojo Seimo narių darbui ir posėdžiams (vėliau Seimo narių skaičius sumažėjo iki 78, o 1926 m. padidėjo iki 85 atstovų). V. Dubeneckis apgailestavo, kad Seimo posėdžių salę teko „spausti“ tarp senųjų mokyklos pastato sienų. Sėdimos vietos prezidiume buvo numatytos trijų pakopų amfiteatro pavyzdžiu. Interjero projekte ir baldų dizaine pastebimos dailininko pastangos tautinę simboliką estetiškai įkomponuoti į projektuojamos įrangos elementus, baldus, pertvaras ar deko elementus – Gedimino stulpus ar tulpelių-lelių motyvus. Tačiau projektas nebuvo iki galo įgyvendintas, o tautinė

⁴ Ministrų kabinetas įsikūrė 1890 m. pastatytoje carinėje Inžinierių valdybos viršininko rezidencijoje (dabar – Vytauto Didžiojo universiteto rektoratas, K. Donelaičio g. 58). 1922 m. pastatas remontuotas pagal V. Dubeneckio projektą, dalis antro aukšto praplėsta, suformuotas vientisas dviejų aukštų tūris. 1930 m. antrame aukšte įrengtas reprezentacinis užsienio reikalų ministro butas, kurio interjere V. Dubeneckis išsaugojo ir pratęsė iki tol vyravusį neoklasicistinį stilių.

⁵ Lina Preišgalavičienė, *Tautinės modernybės architektas: Vladimiro Dubeneckio gyvenimas ir kūryba, 1888–1932*, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2018, p. 130–136, 137–141.

⁶ 1919–1940 m. Lietuvos Respublikos Prezidento institucija veikė buv. Kauno gubernatoriaus rūmuose (dabar – Vilniaus g. 33). Žr. Vilma Akmenytė-Ruzgienė, Ingrida Jakubavičienė, Renata Mikalajūnienė, Justina Minelgaitė-Plentienė, Marija Navickaitė, Raimonda Rickevičienė, *Prezidento rūmai Kaune*, kolektyvinė monografija, Kaunas: Istorinė Lietuvos Respublikos Prezidentūra Kaune, 2019.

Steigiamojo Seimo nariai posėdžių salėje. Kaunas, 1921 m. *Fotografą nenurodytas, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, RSS, Fg 1-607/2*

reprezentacija išreikšta paprastomis priemonėmis: salės sienas papuošė trafaretinė tapyba geometrizuotų tulpių ornamentikos motyvais ir ritmiškai išdėstyti medalionai su Lietuvos heraldika⁷. Pagrindinis tautiškumo temos akcentas erdvėje – Vytis, įkomponuotas ant sienos už Seimo Prezidiumo. Nors dėl lėšų trūkumo Seimo interjero projektas nebuvo įgyvendintas, tačiau jis paskatino ketinimus statyti naujus Seimo rūmus. Tačiau po 1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversmo Prezidento postą iš Kazio Griniaus paveržė Antanas Smetona, kuris Seimą paleido.

Pirmuoju valstybės valdymui ir administravimui suprojektuotu objektu, kurio architektūra atspindėjo to meto oficialųjį stilių, galima laikyti Teisingumo ministerijos rūmų pastatą. Pirmą vietą 1925 m. surengtame tarptautiniame architektūriniame konkurse laimėjo jauni suomių architektai Ragnaras Ypyä ir Anteras Pernaja, tačiau jų projektas yra dingęs. Antrą vietą užėmė vietiniai statybų inžinieriai ir rangovai Grigorijus Mazelis ir Mikas Grodzenskis, o trečią – Kaune dirbęs šveicarų architektas Eduardas Peyeris. Išmokėjus premijas, projekto įgyvendinimas visgi buvo pavestas ketvirtąjo projekto autoriui, Kaune dirbusiam architektui Edmundui Frykui, kuriam už projekto parengimą 1925 m. rugpjūčio 29 d. buvo sumokėta 6 000 litų⁸. Tokia praktika buvo paplitusi tarpukario Kaune, kuriame per nepriklausomybės dvidešimtmetį surengta apie 40 architektūrinių konkursų.

Statybų inžinierius Edmundas Alfonsas Frykas (1876–1944 m.) buvo vienas iš nedaugelio trečiojo dešimtmečio Kaune dirbusių profesionalių architektų. Antros kartos inžinierius, gimęs Kaune, 1902 m. baigė Sankt Peterburgo civilinių inžinierių institutą, po to išvyko į Gruziją, ten dirbo architektu, vedė, o į Kauną grįžo tik 1920 metais. Trečiajame dešimtmetyje E. A. Frykas ėjo Kauno miesto vyriausiojo inžinieriaus pareigas, suprojektavo keletą visuomeninių pastatų,

⁷ Lina Preišgalavičienė, *op. cit.*, p. 130–136; 137–141.

⁸ Teisingumo ministerijos Rūmų statybos kreditų sunaudojimo žinios, 1924–1930 m., LCVA, f. 385, ap. 5, b. 5, l. 19.

Teisingumo ministerijos rūmų fasadas, L. Sapiegos g., archit. E. A. Frykas, 1925 m. *Kauno valstybinės filharmonijos nuosavybė*

Teisingumo ministerijos rūmai, kurie 1936–1940 m. taps ir Lietuvos Respublikos Seimo rūmais. Kaunas, apie 1930 m. *Fotografas M. Smečechauskas, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, P-41271*

Lietuvos Respublikos Prezidentas ir Ketvirtojo Seimo Prezidiumas iškilmingo Seimo posėdžio metu. Iš kairės: pirmasis vicepirmininkas Julius Indrišiūnas, Lietuvos Respublikos Prezidentas Antanas Smetona, Seimo Pirmininkas Konstantinas Šakenis, antrasis vicepirmininkas Alfonsas Gilvydis, antrasis sekretorius Bronius Izidorius Gudavičius. Kaunas, 1938 m. vasario 16 d. Fotografas J. Miežlaiškis, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, P-00329

kuriuose gausu klasikinių elementų puošybos. Teisingumo ministerijos rūmų architektūra atspindi tą neoklasicistinio monumentalumo ir tautinio stiliaus dekoratyvumo samplaiką, kuri buvo būdinga trečiojo dešimtmečio valstybiniais pastatams. Pagrindinis rūmų išorės akcentas – kampinė kolonada, užbaigta kupolu, su aukso raidėmis įrašyta fraze JUSTITIA EST FUNDAMENTUM REGNORUM („Teisingumas yra valstybių pagrindas“). Interjere klasikiniai architektūriniai elementai buvo dekoruoti tautiniu stiliumi: vestibulio kolonų kapiteliai papuošti liaudies drožinių motyvais, kolonų pagrindas imitavo tautinės juostos ornamentus, o paradinių laiptų viršuje buvo įkomponuoti Gediminaičių stulpai⁹.

E. A. Frykas sugebėjo sudėtingos konfigūracijos sklype įkomponuotam pastatui suteikti klasikinės simetrinės kompozicijos įvaizdį, tačiau viduje pastato planas buvo komplikotas. Pagal 1925 m. planą pirmame aukšte buvo numatytos šios patalpos: notariatas, ekspertizacija, Vyriausiojo Teismo skyrius, jo raštinė, tarnautojų butai, archyvas ir garažai. Antrame aukšte: ministro butas, Ministerijos tarnyba, posėdžių salė, Vyriausiojo tribunolo narių kabinetai, Taikos teisėjų nuovada. Trečiame aukšte – biblioteka, Ministerijos sekretoriatas, Posėdžių salė, dvi Taikos teisėjų nuovados. Ketvirtame – sekretoriatas¹⁰. Teisingumo rūmai pasižymėjo moderniu konstrukciniu sprendimu – vestibulio ir šoninės laiptinės apšvietimas buvo suprojektuotas per stogą

⁹ Archyviniai įrašai rodo, kad už Teisingumo ministerijos rūmų dekoravimą dailininkui Kajetonui Šklėriui buvo sumokėta 34 370 litų (už skulptūras – 8 000 litų, už darbą – 26 370 litų).

¹⁰ Teisingumo ministerijos rūmų braižiniai, 1925 m., LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 1178.

Ketvirtojo Seimo nariai posėdžių salėje. Kaunas, apie 1939 m. spalio 14 d. *Eltos nuotrauka. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, P-12799*

(įrengti vitražiniai švieslangiai), o didelė salė apšviečiama taip pat per lubas – didžiuliam ištisiam švieslangiui sukonstruoti naudotos metalinės santvaros. Siekiant išvengti sniego apkrovos žiemą, buvo netgi įrengtas stogo šildymas.

1929 m. užbaigtuose rūmuose įsikūrė Teisingumo ministerija, Vyriausiasis Tribunolas, Apeilaciniai Rūmai, Vyresniojo notaro tarnyba ir kitos įvairios teisminės tarnybos. Pasak spaudos, jau 1930 m. planuota rūmus pritaikyti ir Seimui, kuris, nors ir paleistas, niekada nebuvo oficialiai panaikintas¹¹. Vis dėlto tik 1936 m. birželio 10 d. buvo išrinktas IV Seimas, kuris iš esmės skyrėsi nuo ankstesniųjų, nes buvo mažesnis (49 atstovai) ir neatstovavo politinėms partijoms, kurios buvo uždraustos 1935 m. vidaus reikalų ministro įsakymu. 1936 m. rūmų pagrindiniame korpusu buvo atliktas remontas – įėjimas į Seimo rūmus kaip ir į Vyriausiojo tribunolo įstaigą vedė per paradines duris, tačiau daugelis patalpų buvo perskirstytos ir atnaujintos. Rūmuose įrengtas Seimo Pirmininko kabinetas, vicepirmininkų kabinetai, sekretoriaus kabinetas, kanceliarijos direktoriaus kabinetas, kanceliarijos, komisijų reikalų vedėjų, biudžeto komisijos, peticijų kambarys, komisijų kambarys. Didžioji salė paskirta Seimo posėdžiams, o Vyriausiojo tribunolo salė buvo įrengta vietoj ministro buto salono.

1936 m. rugsėjo 1 d. didžiojoje pusapvalėje salėje įvyko Seimo pirmojo posėdžio atidarymas, apie kurį rašyta spaudoje: „Seimo posėdžių salė dabar žymiai šviesesnė, gražiai dažyta. Prie prezidiumo stalo viename ir kitame gale pastatyti dideli piupitrai kalbėtojams. Kiekvienam atstovui atskiras suolas su staleliu. Suolai sustatyti į 8 eiles. Kiekvienoje eilėje po šešis, vienas paskui kitą

¹¹ *Naujas žodis*, 1930, Nr. 22–23, p. 36; LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 1178.

tautos atstovų suolai. Paskutinėje eilėje vienas, 49-tas suolas įterptas tarp kitų suolų, tokiu būdu paskutinėje eilėje yra 7 suolai. Tautos atstovai į suolus susės savo pavardžių abėcėlės tvarka¹². IV Seimas čia posėdžiavo 1936–1940 m. Nors jį tik sąlyginai galima būtų vadinti visaverčiu parlamentu, svarbu pažymėti, kad 1938 m. jis priėmė naująją Lietuvos Valstybės Konstituciją.

Kol ruseno viltis persikelti į istorinę sostinę, valstybės įstaigų pastatai buvo tik remontuojami. Situacija pasikeitė 1938 m. kovą, kai po Lenkijos ultimatumo Lietuva ir Lenkija užmezgė diplomatinius santykius. Šį Lietuvos Vyriausybės žingsnį visuomenė suvokė kaip istorinės Lietuvos sostinės išsižadėjimą. Būtent tada pradėta galvoti apie naują Valstybės rūmų pastatą, kurio projektavimui nutarta skelbti tarptautinį architektūros konkursą¹³. 1938 m. birželį sudaryta komisija po beveik metus trukusių svarstymų parengė ir atskira knygele trimis kalbomis – lietuvių, prancūzų, vokiečių – išleido konkurso sąlygas, kurios buvo platinamos per užsienio šalių ambasadas¹⁴. Valdžios pastatų kompleksą turėjo sudaryti Prezidento rūmai, Prezidento kanceliarijos įstaiga, Ministrų tarybos ir Valstybės tarybos namai, garbės aikštė (*cour d'honneur*) ir sodas vasaros priėmimams (*garden party*). Visų svarbiausių valdymo pastatų sutelkimas į vieną vietą simbolizavo tuo metu jau įsigalėjusį autoritarinį režimą. Statybai numatyta prestižinė vieta – Parodos kalnas. Tuo metu laikyta, kad nuo jo atsiveria gražiausias vaizdas į miestą, o savo ruožtu ant Parodos kalno iškilę rūmai būtų puikiai matomi iš miesto. Žaliakalnio rytinėje dalyje iki ketvirtojo dešimtmečio pabaigos jau buvo susiformavęs prabangių vilų rajonas, kuriame įsikūrė daug elito atstovų: politikų, verslininkų, teisininkų, gydytojų, garsių menininkų. Taigi, pasirinkta vieta atitiko svarbiausio valstybės pastato aplinkai keliamus reikalavimus ir topografiniu, ir simboliniu, ir socialiniu, ir architektūriniu požiūriu.¹⁵ Įdomu tai, kad istorinės sostinės Vilniaus atgavimas 1939 m. spalį konkurso nesustabdė, netgi nepaskatino iškelti sąlygos, kad pastatas būtų pritaikytas tam tikrai Vilniaus vietai¹⁶.

Buvo gautas net 51 pasiūlymas iš viso pasaulio architektų, tačiau tarptautinė konkurso žiuri, kurioje dalyvavo ir žymiausias Švedijos modernistas Ericas Gunnaras Asplundas, nerado pirmosios premijos verto projekto. Atrinkti trys projektai, kuriems po lygiai padalyta piniginė premija: Eugenius Lutterklas iš Rio de Žaneiro, žymus Lenkijos architektas Adolfas Szyszko-Bohuszas su kolega Janu Oglódeku bei pripažinti Latvijos architektai Nikolajus Bodė ir Nikolajus Voitas¹⁷. Apdovanotieji darbai atitiko ketvirtojo dešimtmečio antrojoje pusėje daugumoje Europos šalių įsigalėjusį neotradicionalizmą – reprezentatyvų stilių, kurio autoriai jungė neoklasicizmą su modernizmu. Naujų valstybinių pastatų architektūrai tapo būdinga simetrija, kolonados ir ilgi koridoriai, siūlyta ansamblio puošyboje naudoti simbolines skulptūrines alegorijas, sienų tapybą, įvairius taikomosios dailės kūrinius bei dizaino elementus. Nors ano meto spauda ramino, kad valstybės biudžete nėra lėšų tokioms statyboms, tačiau 1940 m. planuotą pradėti statybą nutraukė ne ekonominės, o politinės aplinkybės. Valstybės rūmai Kaune taip ir nebuvo pastatyti.

¹² Seimo salė atidarymo iškilmų dieną, *Lietuvos aidas*, 1936 09 01.

¹³ Vilma Akmenytė-Ruzgienė, Lietuvos nelaimė, tapusi Kauno laime: laikinosios sostinės fenomenas, *Optimizmo architektūra. Kauno fenomenas, 1918–1940 m.*, sud. M. Drėmaitė, Vilnius: Lapas, 2018, p. 34–44.

¹⁴ *Valstybės rūmų eskizinio projekto konkurso sąlygos. Conditions du concours pour le projet d'esquisse de la construction du palais présidentiel a Kaunas. Bedingungen für den Entwurfs-wettbewerb zum Bau des Staatspalais in Kaunas*, Kaunas: Spindulys, 1939.

¹⁵ Giedrė Jankevičiūtė, Vaidas Petrulis, Neįgyvendintas valstybingumo simbolis: Valstybės rūmai, *Optimizmo architektūra. Kauno fenomenas, 1918–1940 m.*, sud. M. Drėmaitė, Vilnius: Lapas, 2018, p. 140–150.

¹⁶ Valstybės rūmų eskizinio projekto sąlygos, komisijos posėdžių protokolai, 1938–1940 m., LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1524, l. 42.

¹⁷ Valstybės rūmų eskizinio projekto konkursas, *Lietuvos aidas*, 1940 06 13.

LE PALAIS PRÉSIDENTIEL
à KAUNAS
ALTERNATIVE DU PROJET :
**AMICUS
AMICO**
1940.

CONSEIL DES MINISTRES
CONSEIL D'ÉTAT

APPROPRIÉ POUR LES
MEMBRES DE LA MAISON

GRILLES DÉCORATIVES
EN BRONZE PATINÉ
ET DORÉ.

ÉCALIER AU
CONSEIL D'ÉTAT.

ÉCALIER AU
CONSEIL DES
MINISTRES

REVERS DU MONUMENT :
LES ARMES D'ÉTAT, VIS À
VIS DE LA SALLE DES AUDIENCES.

VESTIBULE
EN MOZAÏQUE DE JILK, AVEC MONU-
MENT DE LA FONDATION D'ÉTAT.

SOVIETŲ VALDŽIA IR JOS VALDŽIOS ĮSTAIGOS LIETUVOS SSR SOSTINĖJE VILNIUJE (1944–1990 M.)

1939 m. spalio 28 d. Lietuvos kariuomenė įžengė į Vilnių. Nors dvidešimt metų Lietuvoje skambėjo šūkiai „Į Vilnių“, „Mes be Vilniaus nenurimsim“, atgavus istorinę sostinę niekas iš Kauno neskubėjo į ją keltis. Vilniuje steigėsi įvairių institucijų atstovybės, tačiau Kaune ir toliau liko visos valstybės įstaigos: Prezidentas, Ministrų Kabinetas, Seimas, ministerijos, universitetas. Lietuvą okupavus Sovietų Sąjungai, 1940 m. rugpjūčio 25–26 d. ypatingoji „Liaudies Seimo“ sesija taip pat įvyko Kaune. Jos metu buvo priimta Lietuvos SSR konstitucija, o Liaudies Seimas pervadintas Lietuvos SSR Aukščiausiaja Taryba.

Aukščiausioji Taryba 1940 m. rugpjūčio pabaigoje įpareigojo Liaudies komisarų tarybą iki 1941 m. gegužės 1 d. perkelti į Vilnių Vyriausybę ir respublikines valdžios įstaigas. 1940 m. rudenį ir 1941 m. pavasarį iš Kauno į Vilnių iš tiesų persikėlė keli komisariatai. Tačiau iki Vokietijos okupacijos Vilnius sostine taip ir netapo, nes svarbiausios institucijos – Lietuvos komunistų partijos Centro komitetas, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas, Liaudies komisarų taryba, dauguma liaudies komisariatų ir kitų vyriausybinių įstaigų liko Kaune¹⁸. 1941 m. birželį, kilus karui tarp nacistinės Vokietijos ir Sovietų Sąjungos, sudarytoji Lietuvos laikinoji Vyriausybė savo būstine taip pat pasirinko Kauną. Vokietijos okupacinė valdžia irgi buvo įsikūrusi Kaune. 1944 m. vasarą Sovietų Sąjungos karinėms pajėgoms išstūmus nacistinės Vokietijos kariuomenę ir vėl okupavus Lietuvą, Vilnius tapo Lietuvos SSR sostine, į kurią *de facto* persikėlė valstybinės valdžios institucijos¹⁹.

Nors buvo įdėta nemažai pastangų architektūriniomis-urbanistinėmis priemonėmis transformuoti Vilnių ir paversti jį Lietuvos SSR sostinės statuso vertu miestu, per pirmąjį pokario dešimtmetį valdžios institucijos Vilniuje neskubėjo statydingis naujų administracinių pastatų. Panašiai kaip ir Kaune 1919 m., pirmiausia panaudoti istoriniai pastatai. LSSR Ministrų Taryba Vilniuje įsikūrė buvusiam Rusijos valstybės banko pastate, statytame dar 1909 metais²⁰. Tik 1956 m. prie tuometės Lenino aikštės (dabar – Lukiškių aikštė), kur buvo numatyta sukurti naują sovietinės sostinės administracinį centrą, iškilo nauji monumentalūs Ministrų Tarybos rūmai pagal leningradiečio architekto Levo Kazarinskio projektą. Nuo 1958 iki 1990 m. rūmuose dirbo sovietinės Lietuvos vyriausybė (Ministrų Taryba)²¹. Kitas valdžios organas – Lietuvos komunistų partijos Centro komitetas Vilniuje į naujus rūmus persikėlė tik 1982 m., kai prie Generolo Ivano Černiachovskio aikštės (dabar – Vinco Kudirkos aikštė) buvo baigtas statyti modernus LKP CK pastatas pagal architekto Vytauto Edmundo Čekanausko projektą²².

O štai Aukščiausioji Taryba ir jos prezidiumas²³ senose patalpose rezidavo ilgiausiai – nuo 1947 iki 1981 metų: sekretoriatas veikė buvusioje ir dabartinėje Vilniaus arkivyskupijos kurijoje (Šventaragio g. 4), o Taryba posėdžiaudavo Operos ir baleto teatro salėje²⁴. Tik 1969 m.

¹⁸ Nijolė Maslauskienė, Lietuvos sovietizacija. Aneksuotos Lietuvos valdymas, *Lietuva 1940–1990. Okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005, p. 108.

¹⁹ Vilma Akmenytė-Ruzgienė, *op. cit.*, p. 34–44.

²⁰ Dabar – Lietuvos mokslų akademija (Gedimino pr. 3).

²¹ Po 1990 m. Nepriklausomybės paskelbimo šiuose rūmuose (J. Tumo-Vaižganto g. 2) įsikūrė Lietuvos Respublikos Vyriausybė, o jai vėliau persikrausčius į buvusius LKP CK rūmus, pastate įsikūrė Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija.

²² Dabar – Lietuvos Respublikos Vyriausybės rūmai (Gedimino pr. 11).

²³ LTSR Aukščiausiąją Tarybą sudarė 350 deputatų, renkamų 5 metams. Paprastai rinkdavosi į sesijas du kartus per metus.

²⁴ Buvęs Lenkų teatras (1912–1913 m., archit. Vaclovas Michnevičius), vėliau – Operos ir baleto teatras, nuo 1974 m. – Rusų dramos teatras (J. Basanavičiaus g. 13).

buvo priimtas sprendimas statyti naują administracinių pastatų ansamblį dabartinio Gedimino pr. pabaigoje, tuometinio Jaunimo stadiono vietoje. Centrinio šio ansamblio pastatu turėjo tapti naujieji LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo rūmai.

1970 m. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo rūmų projekto konkurse pirmąją vietą laimėjo Algimanto Nasvyčio vadovaujama architektų grupė (architektai Andrius Gudaitis, Antanas Lankutis, Algimantas Reimeris, Algimantas Strazdas ir Algirdas Birieta, vėliau – Robertas Stasėnas; konstruktorius-inžinierius Česlovas Gerliakas) ir įgijo teisę toliau projektuoti pastatą. Broliai Algimantas ir Vytautas Nasvyčiai tuo metu jau buvo žinomi, pripažinti architektai, energingai išsilieję į pokarinės Lietuvos architektūrą su naujomis idėjomis, suprojektavę pagarsėjusią savo architektūra kavinę „Neringa“ (1959 m.). Septintojo dešimtmečio pabaigoje jie jau buvo įgyvendinę ir Vilniaus centrinio pašto rekonstrukciją (1969 m.), kuri susilaukė labai gero profesionalų įvertinimo. Tuo pačiu metu jie projektavo ir kitus svarbius sostinės visuomeninius objektus – Akademinio dramos teatro rekonstrukciją, užsienio turistams skirtą 22 aukštų viešbutį „Lietuva“ ir naują miesto centrą dešiniajame Neries krante. Nesuklysimė sakydami, kad Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo rūmų kompleksas buvo patikėtas garsiausiems to meto architektams.

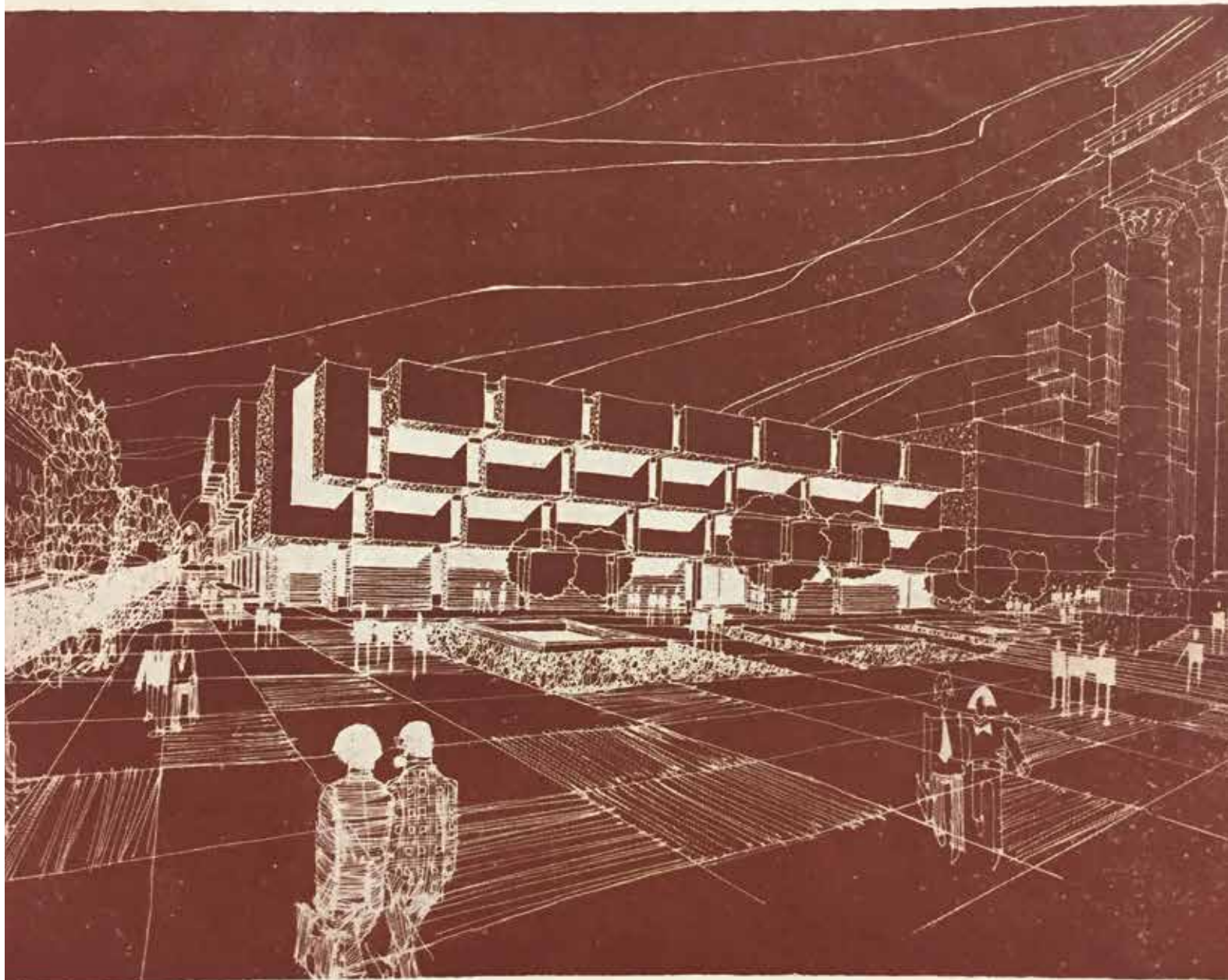
Tai buvo ne pavienis pastatas, o ištisas urbanistinis kompleksas, išdėstytas teritorijoje tarp Gedimino prospekto ir Neries pakrantės. Pasak A. Nasvyčio, miestą reikia vystyti stambiais kompleksais, kurie išryškėja tik urbanistiniame kontekste. Vilniuje tai turėjo būti dinamiškas miesto centro branduolys su bendru požeminiu aukštu transportui ir rekreacinėmis zonomis, naujomis gatvėmis, į(iš)ėjimais bei pėsčiųjų trasomis virš jo. Deja, didelė dalis tokių stambių užmojų būdavo įgyvendinama tik fragmentiškai. Taip atsitiko ir su šiuo kompleksu – sumanymas nebuvo visiškai įgyvendintas, iš planuotų devynių pastatyti tik trys stambūs pastatai: LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo rūmai, Respublikinės profesinių sąjungų tarybos rūmai ir Finansų ministerijos pastatas.

To meto Lietuvos architektūron jau skverbėsi naujos idėjos, formavosi vėlyvojo modernizmo estetika. Aktyvėjantys sovietų ryšiai su Vakarais leido architektų elitui (o Nasvyčius galima tokiais laikyti) lankytis užsienio šalyse: Suomijoje, Švedijoje, Prancūzijoje, Italijoje. Architektų akys kryo į JAV, kurių naujoji architektūra buvo pažįstama iš profesinių žurnalų. Vėlyvojo modernizmo amerikietiškos architektūros tendencijos atsispindi ir Aukščiausiosios Tarybos pastatų komplekse. Pastebimos sąsajos su Bostono savivaldybės kompleksu (archit. Kallmann McKinnel & Knowles / Campbell, Aldrich & Nulty, 1962–1969 m.), kurio architektūra atspindėjo miesto atsinaujinimo ir naujojo Bostono identiteto kūrimą – savivaldybės pastatas iškilo erdvioje aikštėje, kurioje dar buvo pastatytas ir Vyriausybės aptarnavimo centras pagal žymaus architekto Paulo Rudolpho projektą. Šis kompleksas žavėjo viso pasaulio architektus, susilaukė daug sekėjų.

Administracinių pastatų komplekse Vilniuje panaudota ir originalių idėjų, viena jų, tapusi Nasvyčių „vizitine kortele“, – Vilniaus senamiesčio struktūrų perinterpretavimas naujojoje architektūroje. Tokia architektūros interpretacija Nasvyčiams atrodė neatsiejama nuo jų suvoktos Vilniaus, kaip interjerinio miesto, sampratos: „Seimo rūmuose vadovautasi vidinių kiemų idėja. Čia buvo vidinis kiemas ir dar posėdžių salė – kaip antras, uždengtas kiemas“²⁵. Pagrindinio pastato tūriui parinkta simetriška stačiakampė struktūra su atviru į aikštę vidiniu kiemeliu, kuriuo siekta demokratizuoti valstybinį objektą, – tai tarsi graikų forumas, atvira posėdžių salė ir atviras įėjimas į tą kiemą, kurio idėja architektams buvo labai svarbi: „Tai, mūsų nuomone, demokra-

²⁵ Vaidas Petrulis, Algimantas ir Vytautas Nasvyčiai: dvi asmenybės – viena architektūra, *Archiforma*, 2007, Nr. 1, p. 56.

Statyba ir architektūra

3/ **7** - 12

2/ **1970**

LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo rūmų architektūrinį konkursą laimėjęs projektas žurnalo *Statyba ir architektūra* (1970, Nr. 7) viršelyje

Architektai A. ir V. Nasvyčiai prie Vilniaus miesto centro maketo. Fotografas K. Liubšys, Vilnius, 1971 m. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, 1-16535

Architektai aptaria Vilniaus miesto centro maketą. Matyti LSSR Aukščiausiosios Tarybos rūmų kompleksas. Fotografas A. Sabaliauskas, Vilnius, 1982 m. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, 0-086650

Aukščiausiosios Tarybos rūmų maketas, 1976 m. Fotografas V. Koreškovas, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, I-23277

tiška, kai visiems piliečiams ši erdvė yra atvira“, – sakė architektai (šiuo metu nuo demokratijos vidinį kiemėlį saugo geležiniai vartai).

Aukščiausiosios Tarybos rūmų eksterjere ryškūs ir klasicizmo bruožai – tai įprasta priemonė, populiari moderniojoje sovietinėje valstybinių pastatų architektūroje. Formos aiškumą pabrėžė pastato ritmą ir struktūrą formuojantys konstrukciniai elementai, išdėstyti kas 7,2 m, tarsi kolonos, supančios visą fasadą. Prabangos suteikė kokybiškos medžiagos – faktūrinio tinko fasadų apdaila, pirmą kartą Lietuvoje panaudotas tamsintas veidrodinis stiklas, anoduoto metalo langų rėmai. Ši tendencija dar ryškesnė interjeruose – grindys poliruoto granito, marmuro, teraco mozaikos, parketo. Naudojant ilgaamžes šiltų spalvų apdailos medžiagas – dolomitą, faktūrinį tinką, medį, gobeleną, austus apmušalus, keramiką, vitražus, skulptūras – sukurta moderniai prabangi erdvė.

Bendras rūmų plotas siekė 9 000 kvadratinų metrų. Šiaurinėje dalyje buvo pagrindinis holas su laiptais, erdvus fojė, antrame aukšte – pagrindinė 700 vietų amfiteatro principu įrengta posėdžių ir sesijų salė (673,52 m² ploto ir 12 m aukščio) su erdviomis fojė. Rūmų kvadratinio korpuso rytinėje ir vakarinėje dalyse, trečiame ir ketvirtame aukštuose, vienas koridoriaus, išdėstyti kabinetai. Dar 1977 m. architektai sakė: „nutarėme, rūmų interjeruose nebus jokių puošnių sietytų, auksinimų... Juk deputatai – piliečių tarnai, čia reikia ne puošnumo, bet rimties“. Aukščiausiosios Tarybos eksterjere ir interjere gausu monumentaliosios dailės kūrinių, kurie išpopuliarėjo vėlyvuju sovietmečiu. Reljefines kompozicijas „Disputas“ ir „Kelias“, išdėstytas rūmų išorėje, abipus pagrindinio įėjimo, 1981 m. sukūrė skulptoriai Steponas Šarapovas ir Dovydas Zundelovičius. Reljefai buvo baigti po skulptoriaus S. Šarapovo mirties, tad pagerbdamas jo atminimą, D. Zundelovičius viršutinėje „Kelio“ figūrų grupės eilėje įkomponavo skulptoriaus portretą. Trijų dalių vitražą „Šventė“, įrengtą rūmų vestibulio šiaurinės sienos lange, 1981 m. sukūrė Kazimieras Mor-

Seimo rūmų vestibulio ir salės interjerai, XX a. 9 deš. Iš A. Mačiulio asmeninio archyvo

kūnas. Tai buvo vienas didžiausių plono stiklo vitražų Lietuvoje (formatas 8 x 22 m – 180 kv. m), vaizduojantis ideologiškai pakylėtą darbo šventę – įvairialypę tų laikų žmogaus veiklą.

Šalia Aukščiausiosios Tarybos rūmų Algimantas Nasvytis suprojektavo terasomis išdėstytą Tarybų aikštę (dabar – Nepriklausomybės aikštė), o tarp Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos ir Aukščiausiosios Tarybos rūmų įrengė didelį stačiakampį baseiną (ilgis – 56 m, plotis – 21,65 m) su dekoratyviniu fontanu. Tai 1987 m. skulptoriaus Gedimino Karaliaus sukurta keturkampė piramidė (aukštis 6,3 m) su paviršiuje išdėstytais įvairaus aukščio vandens purkštukais; veikiant fontanui, jie sudarė įvairius vandens pusžiedžius. A. Nasvytis vėliau džiaugėsi pavykus įtikinti užsakovus, kad prie tuometės Aukščiausiosios Tarybos rūmų nebūtinas ideologinio turinio monumentas, užtenka fontano (šiuo metu fontanas sunaikintas). Aikštėje šalia Gedimino prospekto įrengti trys 18 m aukščio flagštakai (vėliavų stiebai) taip pat turi piramidės formos elementų. Po aikštę devintajame dešimtmetyje įrengtas pirmasis Vilniuje 240 m ilgio transporto tunelis, jungiantis Pakalnės g. ir Tarybų tiltą (dabar – Geležinio Vilko tiltas). Tiesa, architektams ne viską pavyko pasiekti. Pasak Nasvyčio, užsakovai atsisakė bendro požeminio aukšto, skirto automobiliams; kiemai prarado rekreacijos funkciją, tapo ūkiniais, o sumanyta pastatų vienybė liko tik fizine sienų jungtimi.

Aikštė tapo monumentalesnė, kai šalia išaugo kiti komplekso pastatai – Finansų ministerijos rūmai ir Respublikinės profesinių sąjungų tarybos rūmai. Nors pastatus projektavo skirtingi autoriai, visus juos suvienijo panašios medžiagos: faktūrinė vertikaliai rievėto tinko fasadų apdaila, toninis stiklas, anoduoto metalo langų rėmai. Finansų ministerijos rūmai (archit. Andrius Gudaitis, konstr. I. Semenjukas), stovintys Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pastato užnugaryje, 1978 m. sukomponuoti iš ilgų siaurų korpusų, inspiruoti metabolistinio augimo, būdingo XX a. aštuntojo dešimtmečio Vilniaus architektūrai. Kontrastuojantys dviejų, trijų, keturių ir penkių aukštų korpusai, paryškinti masyviais piliastrais ir aukštais parapetais, konferencijų salės tūris iškeltas ant stulpų. Pastato prabangą pabrėžė veidrodiniai langų stiklai (vėliau pakeisti). Šis pastatas nebuvo įgyvendintas pagal projektą – šiaurinė jo dalis buvo suprojektuota aukštesnė, nei pastatyta.

Devynių aukštų Respublikinės profesinių sąjungų tarybos administracinio pastato (archit. Česlovas Mazūras, konstr. J. Čivis) piramidinė kompozicija, anot paties autoriaus, turėjo iliustruoti būsimą šio komplekso silueto architektūrinę kalvą. Planuota greta pastatyti dar du aukštesnius pastatus. Įvairialypės eksterjero formos atspindi vėlyvojo modernizmo pastangas ištrūkti iš monotoniško architektūros funkcionalizmo – 1979 m. toks kompozicinis sprendimas buvo artimas metabolizmo architektūrai, kurioje statinys interpretuojamas tarsi natūraliai auganti, neišbaigta sistema. Pastato dinamiška struktūra artima ateities vertikaliamiems miestams, kurių terasose vyksta intensyvus judėjimas. Žemesniojoje dalyje įrengta salė ir apie ją išdėstytos patalpos, aukštesniojoje – kabinetai ir kitos administracinės patalpos. Pastato viduje vengta tradicinės įstaigos atmosferos – gana trumpi koridoriai, įvairūs perėjimai, holai, laiptinės, netikėti šviesos šaltiniai pagyvina interjerą. A. Nasvytis pabrėžė, kad metaboliška forma, besiplečianti struktūra, kai pastatai gali keroti ir plėstis, – tiesiog būtinybė, norint išsaugoti ir vieningą centro vaizdą, ir pastatų komfortą.

Vėlyviausias komplekso pastatas – dar 1988 m. suprojektuotas Prekybos ministerijos žinybinis gyvenamasis namas, dabar – Seimo viešbutis (archit. Artūras Eduardas Pslaitis). Jo statyba gerokai užtruko, pastatas baigtas tik 1996 m. Viešbutyje įrengti 72 butai po vieną, du, tris kambarius. Pirmame aukšte – viešos patalpos, įstaigos. Fasadas 1996 m. papuoštas Kazimiero Kisieliaus nerūdijančio plieno 7,5 m aukščio Šv. Kristoforo skulptūra.

Nepriklausomybės aikštė su rūmų kompleksu ir fontanu. Fotografė O. Posaškova, Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos archyvas

Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos rūmų komplekso vaizdas nuo Žvėryno pusės. Vilnius, 1984 m. Fotografas A. Grinčelaitis, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, 1-32622

ATKŪRUS VALSTYBINGUMĄ

LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo rūmų pagrindinėje posėdžių salėje 1990-ųjų kovo 11-ąją Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba-Atkuriamasis Seimas atkūrė Lietuvos valstybės Nepriklausomybę. Vietoj sovietinio LSSR herbo Seimo posėdžių salėje buvo pakabinta dailininko Kęstučio Balčikonio sukurta batika „Vytis“ (1991 m.) ir iki 2007 m. tai buvo pagrindinė įstatymų leidėjų posėdžių salė. Dabar šioje salėje, kuriai suteiktas Kovo 11-osios Akto salės vardas, Seimo nariai renkasi į iškilmingus posėdžius, skirtus svarbiausiems valstybės istorijos įvykiams paminėti; prisiekia naujos kadencijos Seimo nariai; vyksta Lietuvos Respublikos Prezidento inauguracijos ceremonija. Seimo I rūmuose taip pat yra konferencijoms, pasitarimams, susitikimams skirtos salės: Algirdo Mykolo Brazausko (2 a.), Lietuvos Tarybos (2 a.), Konstitucijos (3 a.). Pastarojoje 1990 metais, paskelbus Nepriklausomybę, posėdžiavo Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas, vykdavo pagrindinės spaudos konferencijos, joje vyko iškilminga Lietuvos Respublikos Konstitucijos, priimtos 1992 m. spalio 25 dienos referendumu, promulgacija. Be to, I rūmų vakariniame sparne (3 a.) 1993–1997 m. laikinai buvo įkurdinta Lietuvos Respublikos Prezidento institucija. Dabar, kaip ir 1990–1992 m., ten vėl yra Seimo Pirmininko ir jo sekretoriato kabinetai.

Pradėjus veikti Lietuvos Respublikos Seimui, ryškiai keitėsi ir rūmų interjero dekorų programa. Antrame aukšte įrengtoje Baltojoje salėje (dabar – Algirdo Mykolo Brazausko salė, interjero architektai Vytautas Nasvytis, Jūras Balkevičius, Marius Šaliamoras) 1992 m. įrengtas pirami-

Reprezentacinė Kovo 11-osios Akto salė. Fotografė O. Posaškova, Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos archyvas

2011 m. liepos 18 d. Seimo II rūmuose iškilmingai atidengta Kazimiero Morkūno vitražo „Žalgirio mūšis“ pirmoji dalis. Fotografė O. Posaškova, Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos archyvas

dės formos lubų šviestuvai, o ant galinės sienos įkomponuotas dailininkės Reginos Sipavičiūtės sukurtas gobelenas „Maloningoji“. Šalia pagrindinio įėjimo į Seimo I rūmus 1991 m. pastatyta skulptorės Dalios Matulaitės skulptūra „Gražina“, sukurta dar 1973 metais. 1999 m. vitražo „Šventė“ autorius Kazimieras Morkūnas sukūrė naujo vitražo Seimo rūmams projektą, kurį galima laikyti „Šventės“ tęsia. Naujajame vitraže vaizduojamos 24 istorinės Lietuvos asmenybės – karalius Mindaugas, didieji kunigaikščiai Gediminas, Kęstutis, Algirdas, Vytautas, Jogaila, tautinio atgimimo ir pirmosios respublikos kūrėjai J. Basanavičius, V. Kudirka, Maironis, A. Smetona, antisovietinio pasipriešinimo dalyviai partizanai A. Ramanauskas-Vanagas, J. Žemaitis-Vytautas ir kiti. Sumanymas pilnai nebuvo įgyvendintas, sukurta tik vitražo „Žalgirio mūšis“ pirmoji dalis.

1991 m. sausio 13 d. ginant Seimo rūmus bei jų prieigas nuo Sovietų Sąjungos karinių dalinių veiksmų ties rūmų prieigomis buvo pastatytos barikados. Ant barikadų išlikę užrašai ir replikos atspindi svarbiausią taikių gynėjų tikslą – apginti atkurtą Lietuvos valstybę. Minint septynioliktąsias tragiškųjų Sausio 13-osios įvykių metines atidarytas ties vakariniu Seimo rūmų fasadu įrengtas Sausio 13-osios memorialas (autorius – Kęstutis Kisieliūsis). Erdvinis stiklo statinys dengia barikadų, juosusių parlamentą – „Lietuvos širdį“, fragmentą ir koplytstulpį. Dviem-trimis eilėmis vieni ant kitų sukrautų betono blokų barikadose išlikę daugybė įrašų apie laisvės ir valstybingumo gynimą.

Nauja Seimo posėdžių salė ir Sausio 13-osios memorialas. Fotografė O. Posaškova, Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos archyvas

Nauja Seimo posėdžių salė. Fotografė Dž. G. Barysaitė, Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos archyvas

← Nepriklausomybės aikštė 1991 m. sausį, ginant Seimo rūmus nuo sovietinės armijos. Fotografas R. Damulis, Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos archyvas

Seimo rūmų komplekso vaizdas nuo Žvėryno pusės. Fotografė O. Posaškova, Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos archyvas

Atkūrus valstybingumą, nuolatiniam parlamento darbui prireikė papildomo ploto ir naujų komunikacinių ryšių, tad Seimo I, II ir III rūmai buvo sujungti galerijomis ir papildomais įėjimais. Išaugus naujos modernios Seimo posėdžių salės poreikiui, 2007 m. buvo atlikta pastato rekonstrukcija ir, nugriovus dalį senojo pastato, pristatyta nauja 1 287,8 m² ploto ir 8 m aukščio posėdžių salė (architektai Algimantas Nasvytis, Vytautas Nasvytis, Jūras Balkevičius ir kiti, projektas 2004–2005 m.). Salėje yra įrengtos atskiros vietos (stebėjimo ložės) Seimo lankytojams (ekskursijų, rinkėjų grupėms, atvykstančioms į parlamentą), žurnalistams, oficialiems svečiams. Erdvė, skirtingai nuo senosios salės, yra atvira – per stiklo sieną atsiveria vaizdas į Neries upę ir Žvėryną. Seimo III rūmuose dirba Seimo komitetai, techninės tarnybos, veikia Seimo restoranai. 2006 m. greta Seimo pastatų komplekso buvo pastatytas prabangus septynių aukštų „Valstybės žinių“ leidyklos pastatas (Gynėjų g. 3), tačiau 2017 m. panaikinus „Valstybės žinias“, pastatas buvo perduotas Seimo kanceliarijai, pavadintas IV rūmais, jame įsikūrė keli padaliniai ir Teisės aktų registro skyrius.

Asmenvardžių rodyklė

A

Abakonis J. 90
 Abišala Aleksandras Algirdas 118, 120
 Adamkus Valdas 123
 Agh Artilla 103, 109
 Agripa Vaclovas 30
 Aizenas Chaimas 86
 Akmenytė-Ruzgienė Vilma 4
 Akmenytė Vilma 147, 152, 154
 Aleksandravičius Egidijus 42
 Aleksandravičius Vincas 46
 Algirdas kunigaikštis 163
 Alseika Donatas 44
 Ambraziejus Juozas 44
 Ambrozaitis Kazys 79
 Andriukaitis Vytenis Povilas 116, 138
 Anušauskas Arvydas 4, 93
 Arlauskas Juozas 49
 Asplundas Ericas Gunnaras 152
 Astrauskas Vytautas 94, 96
 Augustas II 25, 30, 31, 33
 Augustas III 25, 26, 30, 31, 32, 33
 Augustas Stanislovas 25, 26, 31, 32, 33, 40
 Augustyniak Urszula 40
 Avyžius Jonas 116

B

Bagdžius Gabrielius 66
 Bakšys Juozas 50
 Balčikonis Kęstutis 162
 Balkevičius Jūras 162, 166
 Baltėnas Arūnas 62
 Baltušis Juozas 95
 Barauskas Kazimieras 50
 Bardach Juliusz 18, 40
 Barysaitė Džoja Gunda 165
 Barkauskas Antanas 93
 Basanavičius Jonas 41, 44, 50, 52, 60, 163
 Batoras Steponas 24, 25, 30, 31
 Belickienė Gražina 4
 Bellottas Bernardas 25
 Berend Ivan T. 81
 Beriozovas Vladimiras 116
 Beržanskis-Klausutis Jonas 44
 Birieta Algirdas 155
 Birinčikas Aleksandras 44
 Biržiška Mykolas 42, 44, 50, 52, 53

Bistras Leonas 65, 66, 69, 73, 75, 81
 Bizauskas Kazimieras 52
 Blažytė-Baužienė Danutė 60, 95, 101
 Blondel Jean 113
 Bodė Nikolajus 152
 Bogušis Vytautas 116
 Bohuševičius Stanislovas 38
 Bortkevičienė Felicija 44
 Bortkevičius Jonas 44
 Brazauskas Algirdas Mykolas 96, 116, 118, 119, 120, 123, 143, 162
 Būčys Pranciškus 46
 Bugailiškis Pelikšas 44
 Bulavas Juozas 116
 Bulota Andrius 44
 Bulota Jonas 44
 Butkevičius Algirdas 116, 118, 119, 120, 139
 Butkus Pranas 44
 Butkus Zenonas 4

C

Cass Frank 98
 Cirtautas Bronislovas 60
 Cvirka Petras 87, 92

Č

Čarneckis Voldemaras 73
 Čekanauskas Vytautas Edmundas 154
 Čepaitienė Rasa 4
 Čepėnas Pranas 41, 42
 Černeckis Valdemaras 56
 Černiachovskis Ivanas 154
 Čičerinas Georgijus 73
 Čičinskas (žr. Sicinskis Vladislovas)
 Čiurlionis Mikalojus Konstantinas 147
 Čivis J. 160
 Čmilytė-Nielsen Viktorija 139

D

Dagys Rimantas Jonas 116
 Dailidė Pranas 74
 Damulis R. 165
 Daugirdaitė Vanda 59
 Davainis-Silvestravičius Mečislovas 44
 Degutienė Irena 114, 116, 143
 Degutis Algirdas 98
 Dekanozovas Vladimiras 86, 87, 89, 90, 92

Dogelis Povilas 50
 Domaševičius Andrius 44
 Donelaitis Kristijonas 147
 Dovydaitis Pranas 52, 55
 Dovydėnas Liudas 87, 90
 Drėmaitė Marija 4, 6, 8, 152
 Dubeneckis Vladimiras 146, 147
 Dücker Julia 18
 Dusburgietis Petras 12

E

Eidintas Alfonsas 51, 52, 53, 55, 57, 61, 66, 68,
 69, 101

F

Faidutti Luigi 81
 Fridmanas Naftalis 60, 62, 102
 Friedbert Rüb W. 117, 130
 Frykas Edmundas Alfonsas 148, 149, 150

G

Gabrys-Paršaitis Juozas 44
 Gaigalaitė Aldona 41, 49
 Gajauskas Balys 116
 Galva Gediminas 68
 Galvanauskas Ernestas 8, 44, 57, 66, 67, 68, 70,
 71, 90
 Gapšys Vytautas 139
 Gediminas kunigaikštis 163
 Gedvilas Mečislovas 91
 Gedvilas Vydas 114, 143
 Gerliakas Česlovas 155
 Giacomo Lauro 99
 Gilvydis Alfonsas 150
 Gira Liudas 44
 Glaveckas Kęstutis 116
 Golinevičius Ustinas 146
 Gorbačiovas Michailas 107
 Goštautas Albertas 16
 Graužinienė Loreta 114, 143
 Grybinas-Faustas Aleksandras 105
 Grinčelaitis Antanas 161
 Grinius Kazys 66, 72, 76, 77, 79, 148
 Grodzenskis Mikas 148
 Gucevičius Laurynas 144
 Gudaitis Andrius 155, 160
 Gudavičius Bronius Izidorius 150
 Gudelis J. 49
 Gumuliauskas Arūnas 4

H

Habermann Eugen 146
 Habsburgas Maksimilijonas 25

I

Iešmantas Gintautas 116
 Ihalainen Pasi 98, 100, 103, 109, 124
 Ilgūnas Stanislovas Gediminas 116
 Ilie Cornelia 98, 100, 103, 109, 124
 Ilonszki Gabriella 132
 Immergut Ellen 98
 Ivanauskaitė-Pettinari Kristina 82

Y

Yčas Martynas 43
 Ypyä Ragnaras 148

J

Jablonskis Jonas 44
 Jakubavičienė Ingrida 147
 Jakubčionis Algirdas 4, 5, 8, 90
 Jakumas Domas 49
 Jankauskis Ignas 50
 Jankevičiūtė Giedrė 4, 152
 Janulaitis Augustinas 56
 Jasukaitytė Vidmantė 116
 Jegelevičius Sigitas 67, 69
 Jogaila 163
 Jogailaitis Aleksandras 11, 15
 Jogailaitis Kazimieras 13, 14
 Johanson Herbert 146
 Jonelytė Kotryna 44
 Jučas Mečislovas 40, 98
 Judge David 109
 Juknevičius Romualdas 87
 Jurašaitytė Aleksandra 50, 51, 52
 Jūršenas Česlovas 4, 5, 110, 114, 116, 138, 143

K

Kaare Strom 117
 Kairys Steponas 44, 51, 52, 53
 Kalm Mart 146
 Kamieniecki Witold 18
 Karalius Gediminas 160
 Karas V. I. (Pranas Dailidė) 74
 Kardelis Jonas 66
 Karevičius Pranciškus 66
 Kaributas Mykolas 31
 Kašauskas Stasys 116
 Kasparavičius Algimantas 4, 5, 8, 73, 74, 75, 77
 Katz Richard 119
 Kaubrys Saulius 60
 Kazarinskis Levas 154
 Kazimieras Jonas 31
 Kazlauskas J. 49
 Kazlauskas K. 49
 Kęstutis kunigaikštis 163

Kiaupa Zigmantas 4, 5, 7, 40, 41
 Kiaupienė Jūratė 4
 Kymantas Jonas 50
 Kimbaras Juozapas 39, 40
 Kinderis Rudolfas 77
 Kirkilas Gediminas 116, 118, 120, 123, 139
 Kisieličius Kazimieras 160
 Kisieličius Kęstutis 163
 Klavins Eduards 145
 Klimaitis Pranas 44
 Klimas Petras 51, 52, 53
 Knezys Stasys 90
 Koganas Leonas 90
 Konopczyński Władysław 40
 Korczak Lidia 18
 Kornberg Allan 124
 Korsakas Samuelis 38
 Kotryna II 40
 Kregždė Petras 66
 Krėvė-Mickevičius Vincas 86, 90
 Kriaučiūnas Jonas 44
 Kriegeisen Wojciech 40
 Krikščiukaitis Antanas 46
 Kryževičius Kazimieras Vytautas 116
 Krupavičius Algis 112
 Krupavičius Mykolas 62, 79, 81
 Kubilius Andrius 118, 119, 120, 138, 139
 Kubilius Jonas 116
 Kudirka Vincas 77, 154, 163
 Kukta Juozapas 50, 71, 81
 Kulakauskas Antanas 4
 Kuzminskas Povilas 66
 Kvedys-Girėnas Adolfas 105
 Kvedys-Jaunutis Alfonsas 105
 Kvieska Vincas 66

L

Landsbergis Gabrielius 139
 Landsbergis Vytautas 110, 116, 138, 143, 146
 Lankutis Antanas 155
 Lapinskas Ignas 66
 Lašas Vladas 62, 66
 Łaskis Janas 11
 Laubė Eiženas 145
 Laurinavičius Česlovas 62
 Lazdynų Pelėda 46
 Lees John 126
 Leonas Petras 55, 56, 57
 Leščinskis Stanislovas 25, 33
 Lijphart Arend 113
 Limantė Agnė 129
 Linz Juan 130
 Listavičius Juozas 116
 Liubšys Kazimieras 157
 Liulevicius Vejas Gabriel 50

Lopata Raimundas 51, 52, 53, 55, 57, 61, 101, 102, 103
 Łossowski Piotr 67
 Ložytė Elona 4
 Lubys Bronislovas 118, 120
 Lubomirskis Jerzis 31
 Lukošaitis Alvidas 4, 6, 8, 117, 122, 123, 126
 Lutterklas Eugenias 152

M

Mačiukas Žydrūnas 4
 Mačiulis Algimantas 159
 Mačiulis-Maironis Jonas 67, 163
 Mačys Vladas 56
 Mair Peter 115, 119
 Makauskas Jonas 66
 Maksimaitis Mindaugas 84
 Małachowski Stanislovas 38
 Malinauskas Donatas 50, 52
 Margolis Juozas 62
 Martinsone Ilze 145
 Maslauskienė Nijolė 154
 Mateika Janas 17
 Matulaitė Dalia 163
 Matulaitis Antanas 62
 Matulaitis Jurgis 71
 Mazelis Grigorijus 148
 Mazūras Česlovas 160
 Mazuronis Valentinas 139
 McKinnel Kallmann 155
 Medvedevas Nikolajus 116
 Merkys Antanas 56
 Meskupas-Adomas I. 86
 Mezey Michael 103
 Michnevičius Vaclavas 154
 Mickus Matas 90
 Miežlaidis Julius 150
 Mikalajūnienė Renata 147
 Mika S. 49
 Miknys Rimantas 4, 5, 8, 44
 Mindaugas karalius 163
 Minelgaitė-Plentienė Justina 147
 Minkevičius Jokūbas 116
 Mironas Vladas 46, 51, 52, 81
 Molotovas Viačeslavs 86, 87
 Morkūnas Kazimieras 158, 163
 Motieka Egidijus 46, 47, 49
 Motieka Kazimieras 110
 Muntianas Viktoras 114, 143
 Murauskas Donatas 129

N

Narutavičius Stanislovas 44, 49, 52, 53
 Nasvytis Algimantas 93, 155, 157, 160, 166

Nasvytis Vytautas 93, 155, 157, 162, 166
 Navickaitė Marija 147
 Nemunaitis S. 89
 Norblinas Pjeras 37
 Noreika Liudas 56
 Noreikienė Sigita 58
 Norton Philip 98, 132
 Norvaiša J. 49

O

Oglódekas Janas 152
 Okuličius Kazimieras 44
 Oleščinskis Vladislavas (Władysław Oleszczyński)
 34, 39
 Olizaras Adomas 31
 Olson David 98, 103, 128, 132
 Ostrogiškis Konstantinas 16
 Ozarskis Eduardas 92

P

Packenhams Robert 124
 Pajaujis Juozas 79
 Pakarklis Povilas 87, 90
 Paksas Rolandas 118, 120, 123, 138
 Paleckis Justas Vincas 87, 90, 92, 116
 Palonen Kari 98, 100, 103
 Papovas Petras 116
 Paršaitis Pranas 44
 Paslaitis Artūras Eduardas 160
 Patackas Algirdas Vaclovas 116
 Paulauskas Artūras 114, 143
 Pauliukonis Vladas 44
 Perlsee Karl Kurt 152
 Pernaja Anteras 148
 Petkevičaitė-Bitė Gabrielė 44
 Petkevičius Vytautas 116
 Petrauskas Rimvydas 4, 5, 7, 18, 99
 Petrauskas-Šarūnas Jonas 105
 Petrulavičius Andrius 107
 Petrulis Alfonsas 52
 Petrulis Vaidas 152, 155
 Petrulis Vytautas 69, 73
 Peyeris Eduardas 148
 Pleirytė Ona 46
 Posaškova Olga 7, 85, 114, 121, 125, 131, 145,
 161, 162, 163, 165, 166
 Pozdniakovas Nikolajus 86, 90, 92
 Požela Juras 116
 Požela Vladas 44
 Pranckietis Viktoras 114, 143
 Preišegalavičienė Lina 147, 148
 Prunskienė Kazimira Danutė 118, 120, 123
 Purėnas Antanas 44

R

Račkauskas Konstantinas 102, 103
 Račkauskas Vytautas 66
 Radvila Jonušas 31
 Radvila Mikalojus 16
 Radzevičius Petras 60
 Raila Eligijus 4
 Raila Stanislovas 44
 Ralys Kazimieras 66
 Ramanauskas-Vanagas Adolfas 105, 163
 Rastenis Tomas 4
 Razma Jurgis 116
 Reimeris Algimantas 155
 Reinys Mečislovas 71, 81
 Reitanas Tadas 34, 38
 Repninas Nikolajus 34, 35
 Rickevičienė Raimonda 147
 Robertson Martin 126
 Römeris Mykolas 41, 42, 43, 80, 82, 91, 101, 103,
 124
 Rozenbaumas Šimšonas 71
 Rucevičius Antanas 44
 Rudolph Paul 155

S

Sabaliauskas Algirdas 107, 110, 157
 Sabatauskas Julius 139
 Saja Kazimieras 116
 Sakalas Aloyzas 110, 116, 138
 Salamakinas Algimantas 116
 Samajauskas Stanislovas 44
 Sapiega Kazimieras Nestoras 35, 38
 Sapiega Leonas 149
 Sartori Giovanni 101, 111, 112, 113, 117, 119, 131
 Saudargas Algirdas 116
 Sedelius Th. 117
 Semeniukas I. 160
 Senn Erich Alfred 68
 Shaw Malcolm 126
 Shugart Matthew 111
 Sicinskis Vladislovas 8, 31
 Siemaška Jonas 50
 Simutis Liudvikas 116
 Sinkevičius Valdas 4
 Sinkevičius Vytautas 4, 103, 124
 Sipavičiūtė Regina 163
 Sirutavičius Vladas 4, 44, 59
 Skvernelis Saulius 119, 120, 121
 Sleževičius Mykolas 44, 55, 56, 57, 62, 66, 77, 79
 Sliesoriūnas Gintautas 40
 Smalstys-Smolkskis Jurgis 44
 Smečechauskas Mejeris 82, 149
 Smetona Antanas 8, 44, 50, 51, 56, 57, 60, 79, 80,
 81, 82, 148, 150, 163

Smilgevičius Jonas 49, 52
 Sniečkus Antanas 89
 Sobieskis Jonas 30, 31
 Songaila Mykolas 146
 Stalinas Josifas 85, 87
 Stankevičius Juozas 50
 Stankevičius Laurynas Mindaugas 118, 120
 Stasėnas Robertas 155
 Staskevičius Arvydas 146
 Stašinskas Antanas Napoleonas 116
 Stašinskas Vladas 44, 55
 Staugaitis Jonas 60, 65, 66, 69, 76, 77, 102
 Staugaitis Justinas 51, 52, 60, 65, 69, 71, 102
 Steponavičius Gintaras 138
 Steponavičius Jonas 77
 Strazdas Algimantas 155
 Streikus Arūnas 90
 Stulginskis Aleksandras 50, 52, 55, 56, 60, 62, 66, 67, 69, 75, 79, 102
 Sugintas Antanas 66
 Svarauskas Artūras 72
 Svarinskas Alfonsas 116
 Szyszko-Bohuszas Adolfas 152

Š

Šakenis Konstantinas 150
 Šaliamoras Marius 162
 Šaltenis Saulius 116
 Šapoka Adolfas 40
 Šarapovas Steponas 158
 Šaulys Jurgis 51, 52
 Šaulys Kazimieras 52
 Šaulys Steponas Kazimieras 56
 Šepetys Lionginas 96, 116
 Šernas Jokūbas 50, 52, 56
 Šestakovas Aleksandras 95
 Šetkus Benediktas 77
 Šiaulienė Irena 116
 Šimėnas Albertas 118, 120
 Šklėris Kajetonas 150
 Šlapelis Juozas 44
 Šleževičiaus Adolfas 118, 120, 123
 Šmulskytis Antanas 46
 Šulcas A. 70
 Šumauskas Motiejus 94
 Švabauskienė Jadvyga 94

T

Taagepera Rein 111
 Tamašauskas Pranas 75
 Tamošaitis Mindaugas 95, 101
 Tapio Raunio 117
 Tininis Vytautas 92
 Toliušis Zigmąs 66
 Tornau Aleksandras Haroldas 66

Truska Liudas 77, 89, 90, 95, 101, 107
 Tumas-Vaižgantas Juozas 46, 154
 Tumėnas Antanas 62, 69

U

Urbonas Dailidė 105

V

Vagnorius Gediminas 116, 118, 120, 123, 138
 Vainauskas K. 49
 Valenzuela Arturo 130
 Valinskas Arūnas 114, 143
 Valkauskas Raimundas 77
 Valua Henrik 19, 25, 30
 Vaskela Gediminas 59, 62
 Vaza Vladislovas 30, 31
 Veilentienė Aldona 73
 Venclauskis Kazimieras 62
 Venclova Antanas 90
 Vėta Nerijus 4
 Vileišienė Emilija 50
 Vileišis Antanas 44, 50
 Vileišis Jonas 43, 44, 52, 53, 66
 Vileišis Petras 44, 75
 Višinskis Povilas 43, 44, 45
 Vytautas Didysis 67, 163
 Vitkauskas Vincas 90
 Voitas Nikolajus 152
 Voldemaras Augustinas 55, 60, 79, 80

W

Wilson Woodrow 50

Z

Zeleniakas Artūras 4
 Zigmantas Vaza 22, 24, 25, 30, 31, 99
 Zingeris Emanuelis 116
 Zubkova Elena 85, 86, 87, 89
 Zundelovičius Dovydas 158

Ž

Žalnierius K. 146
 Žalys Vytautas 68, 81
 Žemaitis-Vytautas Jonas 117, 163
 Žilys Juozas 121
 Žygelis Balys 66
 Žygimantas Augustas 16, 19, 24, 30
 Žmuidzinavičius Antanas 50
 Žukauskas Silvestras 57, 81

Лебедева Наталия 85, 87
 Якимчюс Иван 47

Parlamentarizmas LIETUVOJE

2020 06 25. Tiražas 1000 egz.

Išleido Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarija
Gedimino pr. 53, LT-01109 Vilnius

Spausdino UAB „Petro ofsetas“
Naujoji Rionų g. 25C, LT-03153 Vilnius

Arasius laisvė yra žmogaus laisvė
St. Jonas Stepanavičius

Sakoma: kokie piliečiai, tokia ir
valstybė. Todėl pagrindinė piliečių tobuli-
nimo priemonė – pedagogija yra drau-
ge ir valstybės tobulėjimui pagrindu.

St. Balėžys,
liaudies mokytojas.

Didžėusis mano ir visu užduotinis ir
dirbtų liosibės ir nepriklausomybės naudai,
diabty ne vien žodis bet ir darbas

J. Liekis

Nunc animis opus, Aenea, nunc pectore firmo. Vergi
Pravda, moditwa, a praca.
M. From. Lau

Nė viena tauta pigiai laisvės nepi-
ne – nepirko pigiai ir laisvę.
Uim vargas, ašaros ir kraujas vaduoja laisvę.
Tad kraują pirktoją laisvę mokėjimo
jį branginti
Kar. Bmulsas

